

HAAKON

Historisk tidsskrift for Eidsberg historielag – Nr. 1 2016 – Årgang 9

Susebakke Trævarefabrik

■ *Snekker Julius Brandsrud startet Susebakke Trævarefabrikk i 1896 og solgte den i 1900 til Jul Hansen, som utnyttet fossen til et lite kraftverk og drev fabrikkene i 18 år. Etter nye store utvidelser av bl.a. Hans og Kristian Martinsen, ble fabrikkene fra 1928 distriktets største bedrift.*

Redaksjonens hjørne

Godtfolk!

Vi tipper at flere av leserne våre var på kino i starten av dette året og så på den historiske filmen, «Birkebeinerne». Den handler jo om Haakon, det lille kongsemnet som ble født på Folkenborg, og som på dramatisk vis ble fraktet til Nidaros – en flukt som forandret Norges historie for alltid!

Vi i redaksjonskomitéen er stolte av «Haakon»-navnet, selv om vi ikke kan skryte på oss Birkebeinernes heltemot. Våre aner her i fylket var jo «Baglere»!

Likevel, tror vi, at du her i vår niende utgave av bladet, kan finne stoff som er både spennende og interessant. For drama var det så visst i april dagene 1940, da mannskapet på Høytorp fort måtte bære ut det hvite flagget og kapitulere mot den tyske overmakten. Dette har Arne Løken (tidligere redaktør og aviseier i «Indre Smaalenenes Avis») beskrevet på en gripende måte. Manuskriptet har vi fått låne av Carl Peter Løken.

Vi har også en lang beskrivelse av livet langs «Mysenelva» fra lang tid tilbake. Mye liv og røre var det den gang, slik som det er i dag etter beundringsverdig innsats av «Mysenelvas venner».

Mysen har hatt mange gründere, og i dette nummer har vi stoff om Anton Hamilysen som bygde Mysen kirke – og om brødrene Jul og Hans P. Hansen som eide hver sin trelastfabrikk. Johan Tveten hadde lært sitt entreprenørskap etter flere år i Canada og USA og bygde flere sentrale gårder i Mysen.

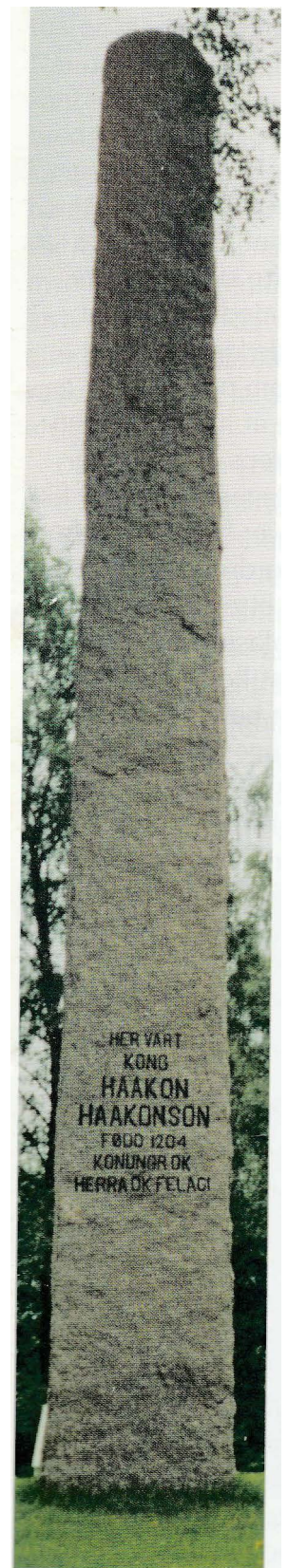
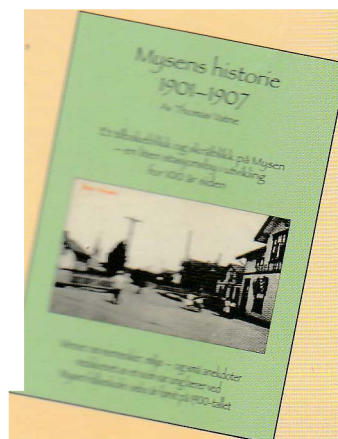
Vi presenterer også gammel historie fra Hærland: En beretning om Svarverud og en artig fortelling om den gamle «Kongeveien» (på dialekt). På «essbærdialekt» kan du lese prosa og poesi fra «Trømbærfjella», og er du glad i å gå ut og spise, finner du en epistel om det gamle kafélivet på Mysen. Og gå ikke glipp av artige historier om den legendariske Mysenlegen, Herman Scharffenberg!

Som årets julegave til vår lesere anbefaler vi vårt ferske særtrykk «Mysens historie (1901–1907)» – et fornøytelig manuskript av Thomas 'atne som var lærer på Mysen primo 1900. Vi bringer noen smakebiter her i «Haakon».

God fornøyelse til leserne, og husk at vi tar imot nytt stoff til neste utgave som blir nummer ti!

Redaksjonskomitéen 2016 har bestått av Eldbjørg Skaug, Halvor Johan Kolshus, Inger Elise Solheim, Karl Ole Engen, Dag Mysen og Eva Tvetter.

Dette er omslagssiden på vårt nye særtrykk «Mysens historie 1901–1907». Foruten en artig prosatekst om en stasjonsbygning i vekst, finner du et stort antall fotos fra gamle Mysen.

Innhold i dette heftet:

Mysenelva som fritidseldorado	2
Laster'n, eneboeren ved Susebakkpøl'n	14
Susebakkvisa	15
Brødrene Jul og Hans P. Hansen	16
Litt om kafelivet i gamle Mysen	20
Johan Tveten- bondesønn med mot og skapertrang	24
«Lilleputtbyten Mysen» for 100 år siden	30
Dr. Hermann Schaffenberg	35
«Ånden» og «legemet»	39
Noen glimt fra Høytorp fort i Aprildagene 1940	40
«Trollkjerka» - et sted for leik og Spenning	47
Georg Jorudengen (1912-1998)	49
Livet rundt Kongeveien i gamle Hærland	53
Svarverud brug i perspektiv	62
Brev fra Enerhaugen	74
Fjella	76

Mysenelva som fritidseldorado

Ved Dag Mysen

Elva og slektene bakover

Stedet Mysen er tydelig definert av landskapet det er en del av. Monaryggen og Høytorpåsen rager markant i nord og øst. Nede i gryta ligger Mysenplatået som en flat grusbanke, avgrenset med fall til alle sider. Mot sør og vest gir ravedalen med Mysenelva (eller Hera) en naturlig avslutning.

Så lenge det har bodd folk på Mysengårdene, har elva vært viktig både i arbeid og fritid. Langs elvebreddene beitet kuene og holdt dem reine for kratt. Tørket brønnene tomme om sommeren, var det alltid vann i elva. Der var det mye fisk, og av mange slag, med abbor, gjedde, mort og brasme som de viktigste. Abbor og gjedde ble raspet og stekt. Gjedde og brasme ble malt opp til gjedde- og brasmekaker. Morten ble kattermat og grisemat, og krepsemat i krepsetida. Krepser var en viktig delikatesse, og det var rikelige mengder.

Det har vært båter i elva bestandig, og bading, fising, lek og moro for alle som vokste opp. Min oldefar, Ole Mysen, var født i 1830 og levde til 1923. Han hadde med seg gleden over elva fra barnsben av. Denne barnlige gleden levde med ham hele livet. Han elsket å fiske, fra Susebakke til nedover mot Narvestad. Han holdt seg sprek og rørig og hadde glede av elva til siste leveår. Bestefar Anton Hamil var også en ivrig bruker av elva. Fiskegleden gikk i arv, og ga ham hvile og fornyelse i et krevende liv med mange jern i ilden til enhver tid. Min far, Dagfinn, fortalte at han

og brødrene og andre gutter krepset langs hele krepselandet. De kunne få så mye krepser de ville. Ofte stakk de bare kjepper ned i vannet med krepsemat bundet på. Så løftet de kjeppene med jamne mellomrom og ristet av krepsene. Far fortalte at han og broren Arnbjørn fisket 365 kreps ei natt, like mange som det var dager i året. Selv fikk jeg overført gleden over fisket i elva fra min onkel Olav på Nordre Mysen. Han fortsatte tradisjonen etter Ole og Hamil, og hadde faste fiskeplasser langs landet sitt. Det var trygt og stille og morsomt, både med fisken som beit, og med alle historiene og fortellingene som kom på løpende bånd. En av disse fortellingene var da de fant en vakkert slipt steinøks i elva en tørkesommer da de også holdt vannstanden nede for å bygge demning ved Spinnerifossen. Den lå i den første svingen sørover fra Kloppa. Her var også onkel Olavs favorittfiskested. Tanken på steinøkse gjorde tidslinjene lange.

Slik var elva før i tiden

Elva har alltid vært brun. Men da jeg vokste opp, var den ren ovenfor «Pumpa». Den lå i svingen noen timetere øst for jernbanebrua. Der rant hovedkloakken fra Mysen ut i elva. Her var morten stor og krepsen feit. Elvevannet var ikke så jordholdig da som nå. Grunnen var husdyras beiting langs elvekantene i hele Heras lengde. De holdt orekrattet borte fra breddene slik at graset fikk øke på et. Alle breddene var grasbevokste med tykke og kraftige

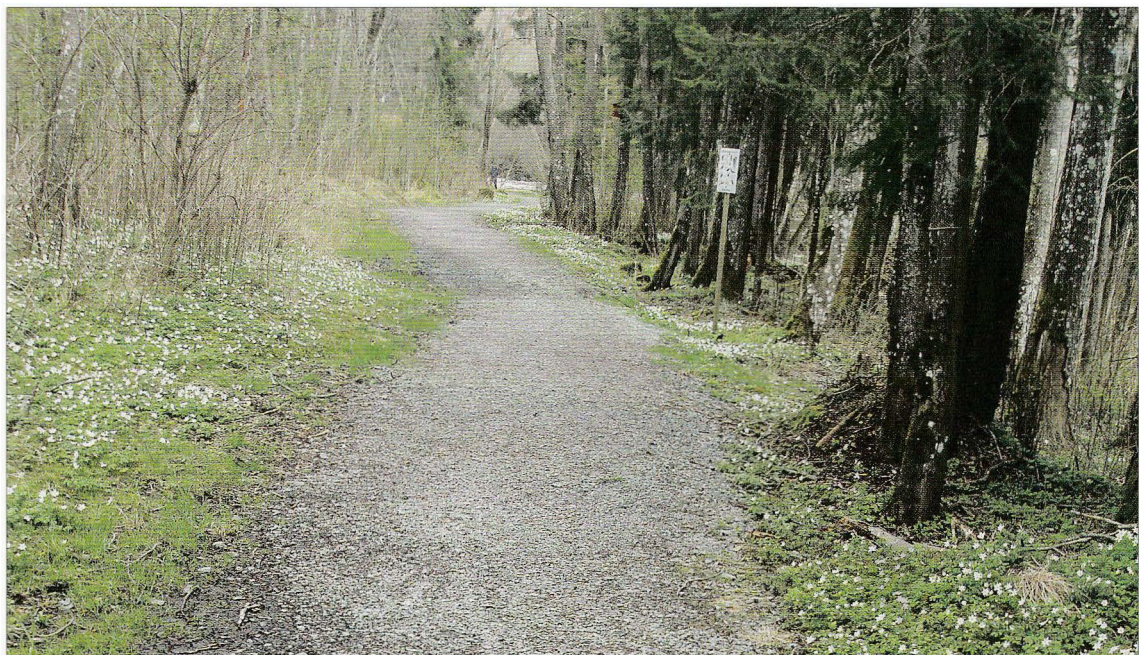
tuster, gjødslet som de ble av beitedyra Når det var flom, grov ikke elva inn i kantene som den gjør nå. Graset holdt breddene på plass. Ingen pløyde inn til kantene på elva. Det var heller ikke mye høstpløying. Store høyavlinger var like viktig som korndyrking. Dermed ble det mye mindre avrenning med jordstoff til elva. Nå har orekrattet tatt helt over. Det gjør breddene sårbare for flom. Røttene vaskes reine for jord til trærne raser ut i elva.

Da jernbanen kom til Mysen, ble den store fyllinga fra jernbanebrua og sørover mot Eidsberg stasjon anlagt over to store snirkler med elveleie. Disse avkuttete snirklene ble liggende som dammer vest for fyllinga. De lå der helt til Vesteng ble «holedøtta» og lagt ut til boligområde. Dammene ble tilhold for frosk og padder og salamandere, med en frodig vegetasjon på breddene. Om vinteren var de ideelle til

å spille hockey på. De frøs også veldig tidlig.

Et eldorado for ungene i det nye tettstedet

Fra første stund ble elva et eldorado for barna som vokste opp i den bymessige bebyggelsen på Mysen. Den gang «eide» ungene hele Mysen med alle hager og gater og lekte over alt både sommer som vinter. «Hamilbrønnen» på Nordre Mysen var allemannseie om vinteren. Det krydde av barn som gikk på skøyter. Jeg kan ennå høre «drønnet» fra brønnen i ettermiddagsskumringen med lyden fra alle skøytene, iblandet gjenlyden fra brønndypet. Når isen la seg på elva og ble tykk nok, ble det lek og moro og skøyting der også. Ungene «eide» også elva. Det var ingen som tenkte på eiendomsrett, bortsett fra til krepseland i krepsetida. Men før krepasing ble til en liten eksportvare i 50-

Dette er «Helsestien» før man kommer til «Pølen» Om våren er stien kantet med hvitveis, og trosten synger i grantoppene. Foto: Eva Tveter.

og 60-årene, var det ikke så farlig med det heller. Fisking var det fritt fram med. Det var badesteder langs hele elva.

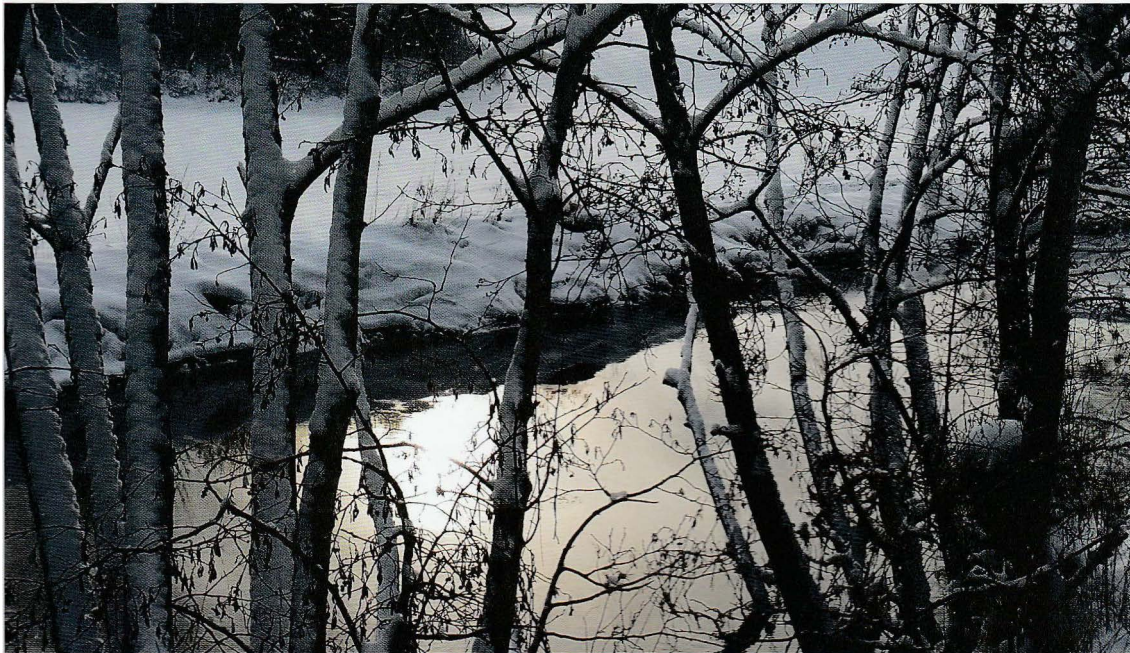
Wilhelm Molberg Nilsen skrev i 1992 en artikkel i *Indre* om oppveksten som gutt på Mysen i mellomkrigstiden. Han kan stå som tidsvitne for elvas betydning for barn og ungdom i Mysengryta fra forrige århundreskifte og til krigen i 1940:

«For oss mellomkrigsgutter var elva en perle hvor vi boltret oss. Vannet var brunt, selvsagt, men vi merket ikke noe annet enn at det var rent. Elva fløt stille og fint, og vi hadde stort sett ikke noen problemer med å ta oss fram langs breddene.

Susebakkepølen

Badeplassene var mange, men vi strakk oss ikke lengre oppover enn til Susebakkefossen og pølen nedenfor. Sand- og lerbunnen hvor elva strøk ut av pølen var ganske bra, og under selve fossen slikket vi sol på de blankskurte

steinpallene og nøt en tilværelse som gjorde brune guttekropper godt. Her kunne det være yrende liv. (Dag: Det var nesten ikke vann i fossen sommerstid, da vannet som rant i elva ble ledet i rør ned til el-turbinen som forsynte bruket med strøm. Det gjorde at elva inntil demningen under brua ble som et basseng det var fint å svømme i. Fordi røret til turbinen hadde vanninntak i bunnen av demningen, fikk overflatevannet være i fred og kunne bli et par grader varmere enn nede i «pølen»). «Plata» på sydsiden av pølen var et meget populært sted å stupe fra. Her var det djupt og over «Plata» hang den store bjerka, rene stupetårnet syntes vi. Når arbeidskara fra trevarefabrikken hadde spisepause, passet vi ekstra godt på. Da kom de for å ta seg en forfriskende dukkert, og vi fikk se noen flotte stup fra bjerka. Det var særlig Isak Svenneby som imponerte, husker jeg.

Vinterbilde i kalenderen til Mysenelvas Venner 2016 Foto: Judith Gaasland.

Ved den litt kronglete stien mellom pølens utløp og fossen var det ved et rent tilfelle at jeg kom over en stor rund stein hvor det vokste et oretre gjennom midten. Som liten gutt syntes jeg det var merkelig, fattet ikke riktig sammenhengen og fortalte det til far. Med sin sans for historiske poeng tok han straks tråden, ble med meg ut og forklarte at oretreet nok hadde vokst gjennom hullet på en fin møllestein fra den gamle mølla ved Susebakkefossen. Det ble ståhei. Kristian kom med Brunen og kjerra, kjettinger og plank, og slik ble møllesteinen fraktet opp til veien, hjem til vognskjulet vårt hos Hans S. Olsen. Her sto den i noen år, og i dag finner du den på Folkenborg museum.

Birkelunden

En fin badeplass lengre nedover var Birkelunden ved Søndre Mysen. Den lå i naturskjønne omgivelser, og her fikk jeg min første innføring i svømmekunstens mysterier. Stedet var godt egnet til svømme- og livredningskurs, med god plass for imitasjon og tørrsvømming. Svømmekursene vakte stor interesse og kunne ha opptil 50 deltakere. Her var premiérløytnant Jørgen Bakke primus motor.

Badeplassene nedenfor Birkelunden

varierte. Noen av guttene tok seg en dukkert ved «Kloppa» over til Folkenborg, men langt flere badet ved «Pumpa». Ved «Kloppa» begynte Isetorp'n med svømmeprøvene til idrettsmerket, og både 200- og 1000-metersprøvene gikk ned mot «Pumpa» og opp igjen. Lengre ned enn «Pumpa» brukte vi ikke elva som

badeplass før nedenfor Spinnerifossen. Den gikk stor, og vi guttene syntes den var litt skummel. Men nede på Neset hadde vi «Guttepølen» og «Jentepølen». Her var elva forholdsvis brei og med fin breidd, og som navnene sier var nok avstanden mellom kjønnene større den gang enn i dag.

Svømming

De beste svømmerne blant oss rundt 1925 var nok Erling Karlstad og David Blid. Erling var rene fisken i vannet. Han stupte godt, svømte langt under vann og hadde god fart. Min gode venn, David Blid, var den første jeg husker som lærte crawl-teknikken fullt ut. Han hadde fin pusteteknikk og var rene racersvømmeren. Han bodde like over «Pumpa», i annen etasje i sin fars garveri. Han badet mye og bygde flåte på elva.

Vi brukte Mysenelva til så mye: Tok abbor og brasme med fiskestanga ned på Neset eller huket morten med snelletråd og knappenålskrok ved «Pumpa». David var båtsmann da vi bygde flåte. Vi tok lange streiftog med Fiskerudeika helt opp til brua ved Søndre Mysen

Krepsing

Så var det krepsetid, med jevnlike visitter til slakteriet hos Diskerud, hvor vi fikk gratis og fin krepsemat til håver og kjepper. Krepsenettene med bål og villmarksstemning har meislet seg inn i erindringen. Med jevne mellomrom tok vi rundturen fra håv til håv med jutesekken inneholdende granbar, og mens nattekulda ennå hang i, gikk turen hjem til bryggepanna i kjelleren hos Magne (Skattum), som kunne dette

med koking, salting og tilberedning. Den røde delikatessen ble behørig kommentert og fortært etter alle kunstens regler.

Farer

Vi tenkte ikke over farer ved å bruke elva. Så vidt jeg husker, hadde vi én drukningsulykke i guttedagene. Men «nesten»-ulykker forekom ikke så sjelden, blant annet ved Susebakke i 1929. Svømme- og livredningskursene hadde nok sin misjon.

Mysenelva like før, under og etter krigen

Helge Jensen vokste opp på Susebakke tvers overfor Nesset hønseri. Han lekte mye sammen med Fiskerud-gutta, Alf og Sigurd Heier, og med Kolbjørn Martinsen og Henry Bråten. De hadde

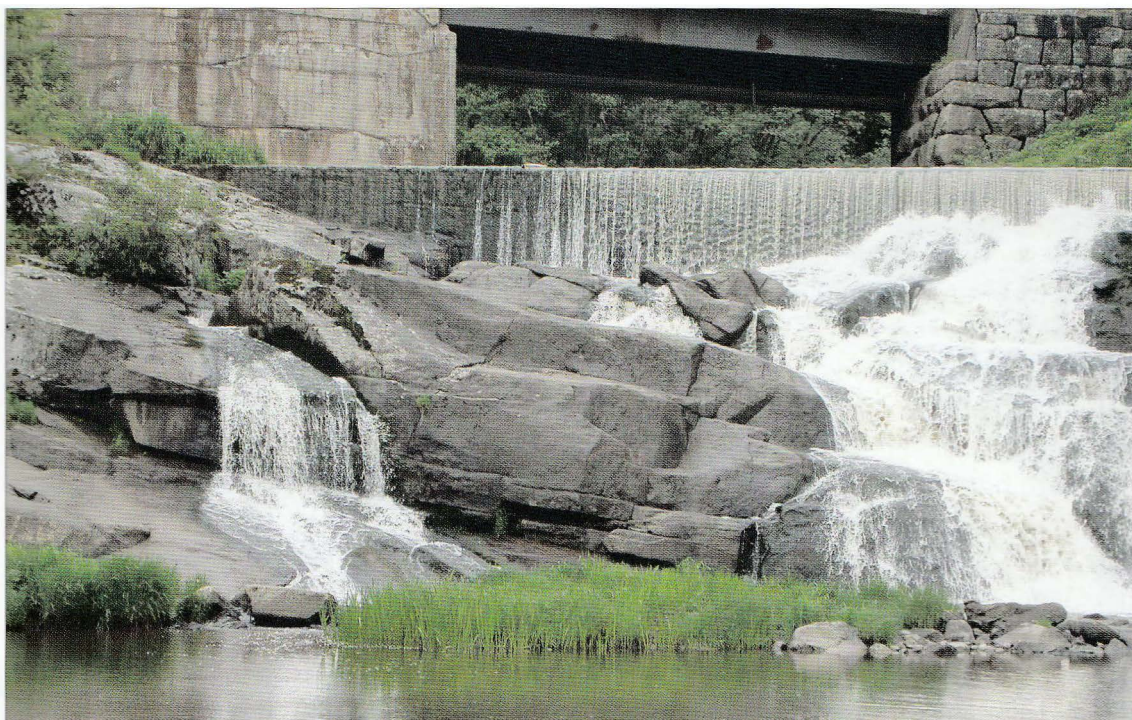
fast tilhold ved Bamsrud-pølen, eller Bamsrudløkka som det også ble kalt.

«Vi bada og svømte hele sommeren, hadde kano, og fisket. Det gikk et lite stryk ved Fiskerud, og et litt ovafor ved Bråten. I stryka var det grunt og mye stein. Der kunne gjedda stå i sola og kose seg. Vi gikk ut på noen små «øyer» så vi kom inn på gjedda uten at den så oss. Vi hadde glans på bambusstenger og rognestenger. Så kunne vi la glansen gå rett ved gjedda så den slukte. Det hendte vi fikk store gjedder. Da gikk vi opp på veien og viste den frem. Det hendte at folk stoppet og ville kjøpe fisken

Bamsrubbekken rant ut i pølen. Var det mye vann i elva og i bekken, kunne vi svømme inn i bekken under vann og skremme kjerringene som satt på løkka og koste seg i sola. Vi kunne også velte

På den andre siden av «Susebakkepølen» lå «Plata». Her var vannet dypt nok for hopping og stuping. Og kom man seg velberget fra «Grunna» til «Plata» - ja, da kunne man svømme! Foto: Eva Tvester.

Midt under fossefallet ligger en fjellformasjon, kalt «Hesteryggen». Her var det kamp om plassene for soling og avslapning Foto: Eva Tvetter.

kanoen vi hadde og puste inne i kanoen i luftbobla som var fanget der. Da kunne vi skremme de voksne som så på

Vi stupte fra Fiskerudbrua. Det var dypt og vi «bonna» ikke. Per, den yngste Heier-gutten, lærte å svømme under vann. Siden var han en kløpper til å svømme langt under vann uten å måtte opp og puste. Sverre, bror min, og et par andre jevnaldrende hadde hytte langs elva. Der hadde de gutteklubb med eget røverspråk.

I slåttan på Aasgaard kom slåttefolka ned om kvelden og badet i Bamsrud-pølen.

Om vinteren hadde vi hopp i Fiskerudbakken og et annet helt oppe ved gårdshusa. Da kjørte vi over elva og opp på andre sida før vi stoppa. I helgene var det ishockeykamper på elveisen. Var det vann på isen, gikk vi ovafor stryk.

Der kunne elveisen være slett og fin »

Ole Lauritz Mysen har fortalt: «Vi unge hadde utrolig mye moro ved Mysenelva. Der hadde vi kanoer og fiskestenger. Vi badet ved Kloppa Der lærte min far (Leif) og Axel Grefslie oss å svømme. Fra brua holdt de oss oppe med en slags sele, og så svømte vi frem og tilbake. «Langt av gårde» for oss var Susebakkefossen og pølen nedenfor. Der var det ofte et yrende liv. Når vi klarte å svømme fra Susebakkefjellet og til «plata», som var en liten fjellknaus litt bortenfor, var vi utlært i svømmekunsten. Å ligge og sole seg på fjellet der, var helt herlig for oss unger.

Elva ble brukt hele året til bading, fiske, krepsing, og om vinteren ble det spilt hockey både på elva og i vika nedenfor jernbanebrua, (se ovenfor vedr. de gamle elveleiene).

Det var fire slakterier på Mysen i den tiden. Disse spilte en stor rolle for oss barn. Når det ble slaktet, gikk blodvannet fra slakteriene i felleskloakken ut i Mysenelva ved «Pumpa». «Blodvann i Pumpa», skrek vi guttene, og alle styrtet ned med fiskestengene sine. Morten sto som sild i tønne ved utløpet.»

Eva Tvester, født Spedstad, vokste opp i annen etasje på «Høilund», sveitservillaen som var sist, (nå nest sist) på høyre hånd på veien ut fra Mysen mot Hærland og Trømborg, før brua mot Rakkestad. I første etasje bodde bestevenninnen Elise Øyhus Revling (Revling Holm). Sammen med Åse Solberg dannet de tre jentene og fire jevnaldrende gutter en fast lekegjeng i mange år. Eva forteller:

«Gjett om vi tre venninnene som bodde i Susebakkestrøket har mange minner herfra – de aller fleste gode! Mysenelva var alltid «ælva» med tjukk l! Og her kjente vi omtrent hver eneste meter fra Søndre Mysen til Ramstad. Elva var en utfordring, spekket med spennende opplevelser for små barn.

Susebakkepølen

Den gjevreste årstiden var nok sommer-tiden med badelivet i «Susebakkepølen» - den brune elveutvidelsen under fossen. «Mysens Riviera» har vi kalt den i ettertid, for her lærte de fleste unger på Mysen å svømme.

Allerede på slutten av 1930-tallet ble det arrangert svømmekurs her om sommeren. Dyktig lærer var Arnt Dahl ved Mysen folkeskole. Badeplassen var rett nedenfor autovernet langs svingene før fossen. Der var det ei lita, grønn grasslette med grunt vann

utenfor. Her skiftet vi til badetøy før lærer Dahl trente svømmetakene med oss på land. Deretter måtte vi ut i det brune vannet for å hoppe, dukke og prøve svømmetakene, helst uten å ha ei tå på «bånn». På grunna vokste det gule vannliljer, og på «bånn» fant vi ferskvannsskjell som vi skjente ut over vannet så de spratt på overflaten.

Når lærer Dahl trodde vi var modne for svømming på dypet, tok han oss med ut til «Plata» som var et flatt, lite bergutspring på andre siden av elva. For sikkerhets skyld bandt han oss fast i en hestesele om vi var redde. Det var ingen risiko med lærer Dahl som instruktør! Etter hvert som vi lærte svømmekunsten, våget vi oss på hopping og stuping: først fra «Plata», siden fra en liten hylle litt høyere opp. Og til slutt hoppet vi høyt oppe fra fjellet med strake vrister slik at vi kunne «nå bånn» når vi hoppet. Men vi ble aldri like flinke som Fritz Kjellås, skihopperen og turneren som foretok elegante stup der oppe fra fjellet.

På fossesida av pølen ble det bygget stupebrett. Det var en bred treplanke med striesekk på så vi ikke skulle skli.

Etter hvert som vi vokste i alder og forfengelighet var det populært å være «bron». Det beste stedet for soling var «Hesteryggen», et fint avrundet fjellparti under fossen. Det var ofte knivskarp konkurranse om en plass der. Her samlet vi brunfarge og D-vitaminer.

Badesesongen varte fra vår til høst. Det var gjevnest å starte tidlig i mai og holde på til ut i oktober. Det fantes ikke bikinier eller andre fancy badedrakter den gang. Vi hadde nøkterne, hjemmelagde drakter som måtte skjøtes i livet ettersom kroppen vår vokste og

Bassenget ovenfor fossen ble kalt for «Kummen». Her var det varmt vann ved lav vannstand, og vi kunne stupe fra murkanten. Foto Eva Tvetter.

tok form. Flere av oss jentene badet tre ganger om dagen: morgen, middag og kveld. Derfor var det ingen vits i å skifte til vanlig tøy mellom øktene. Badedrakta tørket jo på veien hjem, og vi bodde i gangavstand.

«Kummen» og brua

Ovenfor fossen lå «Kummen» Fossedemningen var avgrensning. På murkanten kunne vi spasere ovenfor fossen og stupe ut i «bassenget». Her kunne vi også bade, og her ble vannet litt varmere ved lav vannstand og tørr foss.

Den gang var Susebakkebrua smal med rekkverk på begge sider. De modigste gutta imponerte beundrende jenter ved å balansere på det spinkle rekkverket. Underlig nok gikk det alltid bra. Alf og Sigurd Heier fra Fiskerud var de aller modigste i denne farlige porten.

Internasjonalt badeliv

Både under og etter krigen badet vi ved siden av unge menn fra flere nasjoner. Tyske soldater fra festningen var ivrige brukere av Susebakkepølen under hele krigen. Etter krigen kom også russere fra fangeleiren ved Momarken, og deretter polakker. Alle oppførte seg høflig, og vi småjentene var aldri redde for dem. Snarere ga de en type voksen-trygghet til miljøet rundt pølen.

På kveldene kom gjerne arbeidsfolk fra Mysen for å ta seg en dukkert etter jobben. Særlig husker vi Orion Haug som alltid fløt på ryggen mens han leste «Indre» uten at avisen ble våt. Imponerende!

Bamsrud- og Ramstadpølen

Susebakkepølen var den gjeveste av pølene, men Bamsrud- og Ramstadpølen hadde også mange badegjester. En ulempe ved å bade her, var at det var

beitemark for kyr, så vi måtte passe oss for ikke å tråkke i kuruker.

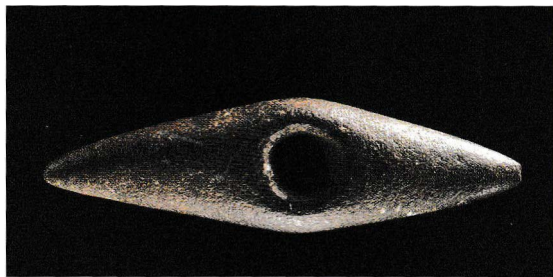
Vi som bodde i strøket rundt Heggin og Susebakke hadde så hardt vann i springen at vi ofte brukte elva til å vaske kropp og hår. For i elva skummet såpa!

Sensommer og krepsering

På sensommeren var det krepsering langs Søndre Mysens utmark. Krepser smakte godt, men kokingen syntes vi var lite human, og det ble sagt at noen brukte katter som krepsemat! Litt artig syntes vi det var at Rolf Kirkvaag (datidens superkjendis i norsk radio) kom på besøk om høsten for å krepse. Han besøkte Knut «Nøtta» Lie.

Vår og gjeddefangst

Våren var en fin tid for mødrene våre som var eksperter på å lage gjeddekaker. Flere av Susebakkebeboerne hadde fiskeruser. De var store nettingsylindere med sinnrik fangstinnredning, som ble senket ned ved elvebredden for å fange gjedder. Vi fikk masse eksemplarer av denne fisken i rusene, aggressive rovfisk med skarpe tenner. Noen var skikkelig store og fryktinngydende. Når fiskekjøttet ble malt med flesk og godt krydder, ble det bygdas beste gjeddekaker! Det var festmat.

Skafthullhakke fra eldre steinalder. Den ble funnet av familien Mysen i 1910, sør for «Kloppa». Bildet tilhører familien Mysen

Vinterælva

Vi tror at vintrene var kaldere i vår barndom. Og så snart fedrene våre hadde konstatert at isen var trygg, ble ælva en fin skøytebane fra Søndre Mysen og nesten til Susebakkepølen. Riktignok var isen ofte ganske ruglete inne ved land, men med krøllskøyter bundet fast med reimer var ikke ambisjonen om høy hastighet påtrengende.

Vi skøytet om kapp, vi frøs og vi falt, og hadde det riktig artig. Støvelskøyter var ikke å få kjøpt, men noen av oss brukte fedrenes hockeyskøyter med to par såler og to par sokker. Likevel gikk vi like mye på læret som på stålet.

Historien om et rådyr

En vinternatt like etter krigen, ble vi som bodde på Høilund vekket av hundeglam som varte i timevis. Da det ble lyst neste morgen, så vi et stakkars rådyr liggende på et fastklemt isflak ute i elva. Hunden, som hadde holdt oss våken om natta, hadde jaget rådyret og bitt av det ene beinet slik at dyret hadde hoppet ut i elva og reddet seg opp på isflaket. Kontakt ble tatt med lensmannskontoret, og med hjelp av unggutten Steingrim Revling fikk man dyret på land og avsluttet dets lidelser med et geværskudd. Skrotten ble gitt til Fossum pleiehjem, men lensmannen ga oss en liten smakebit av rådyrkjøtt. Det hadde vi aldri smakt før.

Brun var vår barndoms elv

Vårt ælveliv varte til begynnelsen på 50-tallet. Da ble vannet lite innbydende på grunn av nytt kloakkutslipp lenger oppover. Dessuten ble det grommere for oss ungdommer å sykle til Lundeby-

Juli-bilde fra kalenderen til Mysenelvas Venner 2016. Her er André van Megen med familie og hunder på tur i Mysenelva. Foto lånt av André van Megen.

vannet. Der badet vi i reinere vann og kunne utfordre oss selv med å svømme til «skjæret». Men Mysenelva vil for alltid være en viktig del av våre barndomsminner. Brun var den, og av og til ganske skitten. Den var likevel en arena for lek, læring og livslange vennskap».

Rolf Dillevik forteller at barna som vokste opp i Vandugbakken brukte «guttepølen» og «jentepølen» som badeplasser. De gikk tredje bru over jernbanelinja og ned til elva. Selv tok han svømmeknappen ved «Ramstadpølen» under ledelse av ligningssjef Harald Myhre. Han var svømmetrener og arbeidet for å få bad i «Festiviteten».

Elva skitnes til og forfaller

Fra midten av 50-årene begynte elva å forfalle som naturperle. To slakterier begynte å tømme sitt avfallsvann inn i elvestrømmen. I 60-årene begynte

omleggingen til større kornproduksjon med stadig større høstpøying, helt inn til elvebreddene. Det ble slutt på beitende husdyr langs elva. Alt badeliv i elva opphørte ved overgangen til 60-årene. Og straks husdyrene forsvant fra elvebreddene, begynte orekrattet å ta over. Utover mot århundreskiftet begynte elva å grave seg inn i breddene sine i flomperiodene. Trær mistet fotfestene og bikket ned i vannstrømmen. Elvelandskapet tetnet til og ble mer og mer vanskelig å bruke til fritidssysler. Mot slutten av århundret var vårt tidligere elveparadis blitt et sammenfiltret og sørgelig skue, med ekstreme urenheter i vannet.

I 1992 uttrykte Wilhelm Molberg Nilsen følgende fremtidsvisjon for en restaurering av elva og breddene, som avslutning på sin avisartikkel i Indre:

«Mysenelva er ikke bare idyllisk. Slik den snirkler seg rundt sentrumskjernen

er den med på å ramme inn byen og gi den sitt særpreg. Elva med bredder er vel verd å verne, skulle en tro, og med den interesse ungdommen i dag entusiastisk viser for miljø og vern av dette, skulle det være rart om ikke noen gikk i brodden med et godt initiativ. Mysens venner har satt et problem i fokus, og bra er det. Kanskje kan breddene bli rensket, de kommunale myndigheter få kontroll med utslippene, og hvem vet om ikke kommende generasjoners ungdom på Mysen igjen kan bruke elva slik vi gjorde det til bading, padling, fiske, krepsing og maritime aktiviteter ellers.»

Her uttrykte han mange eldre mysenpatrioters frustrasjon over elvas store forfall. Flere tok til orde for at det måtte gjøres noe med elva, men det ble med prat.

«Mysenelvas Venner»

6. januar 2011 ble det innkalt til et møte på Heggin, etter initiativ fra Eidsberg kommune og Mysenbyen A/S. Hensikten med møtet var å gjøre sentrum mer attraktivt. Det forelå åtte prosjekter som ble debattert, ett av dem var å gjøre noe med Mysenelva. Steinar Heller var utnevnt til ansvarlig for Mysenelva-prosjektet. Han fikk med seg fire menn av de fremmøtte. Rolf Dillevik var en av dem. Han fikk i oppdrag å danne en interesseforening som skulle kalles «Mysenelvas Venner».

Rolf sammenkalte til et stiftelsesmøte gjennom en annonse i «Indre». Møtet ble holdt 30. juni 2011. Åtte interesserte møtte frem. På et medlemsmøte på andre siden av sommeren møtte 40 entusiaster. Den første hjelpen fikk foreningen fra Eids-

berg Sparebank: 10 000 kroner til å starte opp med. De bestemte seg for å rydde rundt kraftstasjonen i Susebakke, restaurere bygget og gjøre området ved fossen tilgjengelig for publikum på nytt. To containere med søppel ble kjørt bort. Sparebank 1 ga 100 000 kroner til å lyssette fossen.

Foreningen gjorde ikke noe langs elva før det forelå skriftlig avtale med alle berørte grunneiere. Fra da av gikk det slag i slag. Målet var å ikke belaste kommunen økonomisk. Alle midlene som har gått med er gitt av stiftelser, banker, bedrifter, lag og foreninger og privatpersoner, til sammen ca. 3 000 000 kroner.

Turveien som er anlagt langs elvebredden fra Kloppa til Susebakkepølen er ca. tre og en halv kilometer lang. Navnet er blitt «Helsestien». Underveis er det anlagt to store bruer, to brygger, ni rasteplasser og to grillplasser. Alt er utført med universell utforming. I tillegg har Sandbo Bofellesskap en lavvo mot Susebakke. Foreningen låner ut kanoer og sykkelbåter gratis, med eget kanohus på Sandbo. Det er lagt til rette for lyssetting langs hele elva. Hovedmålet for 2016 er å få lyssettingen finansiert og satt ut i livet.

Mange av de som har vært og er aktive i foreningen, og som har vært med og båret dugnadsarbeidet, har selv vokst opp med elva som en viktig del av barndom og ungdomstid på Mysen. I dag (2016) har foreningen 250 medlemmer.

«Helsestien» er blitt en attraksjon for Mysen. Den ble offisielt åpnet 2. september 2015 av kulturminister Torhild Widvey. Flere hundre bruker stien ukentlig, til trim, turgåing og

gruppeaktiviteter. Lag, foreninger, barnehager og skoler bruker mulighetene flittig året rundt. En gruppe fra Mysen videregående skole brukte en hel forsommer-uke til undervisning langs elva, med fiske, insektsamling, plantekunnskap osv. Folk som har, eller har hatt, tilknytning til Mysen, kommer langveisfra for å oppleve turstien og elva og det minnefylte ravinelandskapet. Den årlige «elvedagen» fører til. Hans samler et stort publikum til god underholdning for alle aldre.

Mange har bidratt mye til denne enestående restaureringen av elva og

oppbyggingen av «Helsestien» med tilliggende herligheter. Likevel, uten Steinar Heller og Rolf Dillevik som uslitelige motorer i prosessen, ville vi andre ikke hatt noen å hekte oss på.

Kilder:

Ole Mysen, f. 1830; Anton Hamil Mysen, f. 1861; Olav H. Mysen, f. 1896; Dagfinn Mysen, f. 1908; Wilhelm Molberg Nilssen, f. 1915; Helge Jensen, f. 1927; Eva Tvetter, f. 1934; Ole Lauritz Mysen, f. 1931; Rolf Dillevik, f. 1941; Dag Mysen, f. 1943.

Helsestien følger mye av Mysenelvas svinger og slynger i Mysen sentrum. Ned til venstre starter stien ved Kloppa, og ender i overkant av bildet ved Susebakkepøl'n

Laster'n, eneboeren ved Susebakkpøl'n

Av Eva Tveter

Vi som tok våre første svømmetak på «grunna» under Susebakkfossen har gode minner om en gammel original og livsfilosof som bodde i ei ganske så primitiv hytte straks nedenfor badeplassen. «Laster'n», kalte vi ham, og vi trodde at det var hans etternavn.

I ettertid forstod vi at dette var et navn han hadde fått fordi ett av hans mange yrker var «plankesjauer». Det var hyggelig å besøke Laster'n. Han trigget vår nysgjerrighet fordi han bodde så enkelt og annerledes, og likevel virket så fornøyd med det. I den lille trekkfulle bordhytta hadde han seng, bord, noen stoler og en svartovn der han kokte kaffe og laget seg middag.

Laster'n Et avisutklipp fra *Indre Smaalenenes Avis*.

Her, ved bredden av Mysenelva, litt øst for brua som går mot Rakkestad bo *ide* Laster'n. Foto Eva Tveter.

Nysgjerrige småjenter ble vel tatt imot av en hyggelig mann som ba oss sette oss ned og prate litt. Vi visste ikke mye om ham, men i ettertid har vi hørt at han het Hans Johansen og livnærte seg med så mange slags arbeid: Hestehandler, tømmerhogger og snekker. Da han bodde ved Susebakke hadde han jobb på trevarefabrikken.

Laster'n ble veldig gammel. Som 95-åring ble han presentert over en

helside i «Indre Smaalenenes Avis». Da bodde han ved Kråkerøy. Luksus hadde han aldri vært vant med, men han satte sin ære i «å klare seg sjæl»! Arbeid og atter arbeid var oppskriften på et langt og slitsomt – men likevel godt liv. «Vi skal ikke være til byrde for andre», sa Laster'n.

Susebakkvisa

Av Olaf W. Haaje

*Jeg har bada så jeg er ganske støl.
Jeg har kjempa, for plassen var et høl.
Under Susebakkens foss
må man bade vilt og slåss,
for et bad i denne overfylte pøl.
Dette vannet så tjukt og seigt som lim,
og de badende lik en sildestim.
Det er farefritt og kjekt
for på venner og på slekt
kan man flyte med
all sin nettovekt.*

*Refreng:
Hvis du vil ta til takke
kan du bare henge på.
Bli med bort til Susebakke,
der kan vi i vannet gå.*

Dette var 1. vers av i alt fire i en reyvise om badelivet i Susebakkpølen. Og visen ble fremført på en speidertilstelning, skriver Hans Wåler i «Mysen-leksikon».

I dette nummeret av «Haakon» har vi viet stor plass til presentasjon av Mysenelva og alle de gleder som fulgte med lek og sport i og på «ælvva» både sommer og vinter.

Nytteverdien var også stor – tenk bare på Susebakke Trevarefabrikk som beskjeftiget så mange arbeidstakere gjennom mange år! Av Hans Theodor Klerud har vi fått et manuskript om hans bestefar og grandonkel som ble grunnleggere av hver sin trevarefabrikk.

**Den ene trevarefabrikken lå jo nettopp ved Susebakkfossen!
Vi gir ordet til Hans Theodor Klerud:**

Brødrene Jul og Hans P. Hansen

Trelastgründere og pionerer innen Metodistkirken

Av Hans Th. Klerud

Mine aner

Mine tippoldeforeldre var Maria Jensdatter, født på Sukken i Rødenes og Hans Ellefsen, født på Volden i Øymark i 1804. Ett av barna deres (min oldefar) var Johan Henrik Hansen (1834–1894) gift med Gunhild Marie Christofferdatter (1829–1916) fra Kopperud i Høland. De bodde noen år på Smeby ved Ydersbond i Høland og flyttet til Krogstadslora ved Åsengen i Eidsberg.

Metodistbevegelsen

I 1860 ble mine oldeforeldre metodister som hadde sine møter ved Ydersbond. I 1850-årene var det blitt organisasjonsfrihet i Norge. Tidligere hadde de geistlige og makteliten holdt befolkningen i et jerngrep, spesielt når det gjaldt religion. Landet var nå i en brytningstid. Menn hadde hatt begrenset stemmerett i noen år, noe kvinner ikke fikk før i 1898. Dette året fikk menn alminnelig stemmerett, mens kvinnene måtte vente helt til 1913.

Bedehus og menighet på Mysen

Menigheten kjøpte husmannsplassen Grina (ja, det ble skrevet med én n den gang!), som opprinnelig lå under Langebrekke og bygde et bedehus der. Min oldefar, Johan Henrik, ble vaktmester på «Lokalet» og forpakter av småbruket.

Metodistkirken bygges

Menigheten vokste og etter en del år ble tomt til kirke kjøpt i stasjonsbyen Mysen. Skjøte på tomte ble underskrevet av Hans S. Olsen, Jul Hansen, Hans Petter («H.P.») Hansen, Johannes Huse, Martin Husengen, Franz Olsen og Petter Larsen. Disse fikk betegnelsen «kirkeverger».

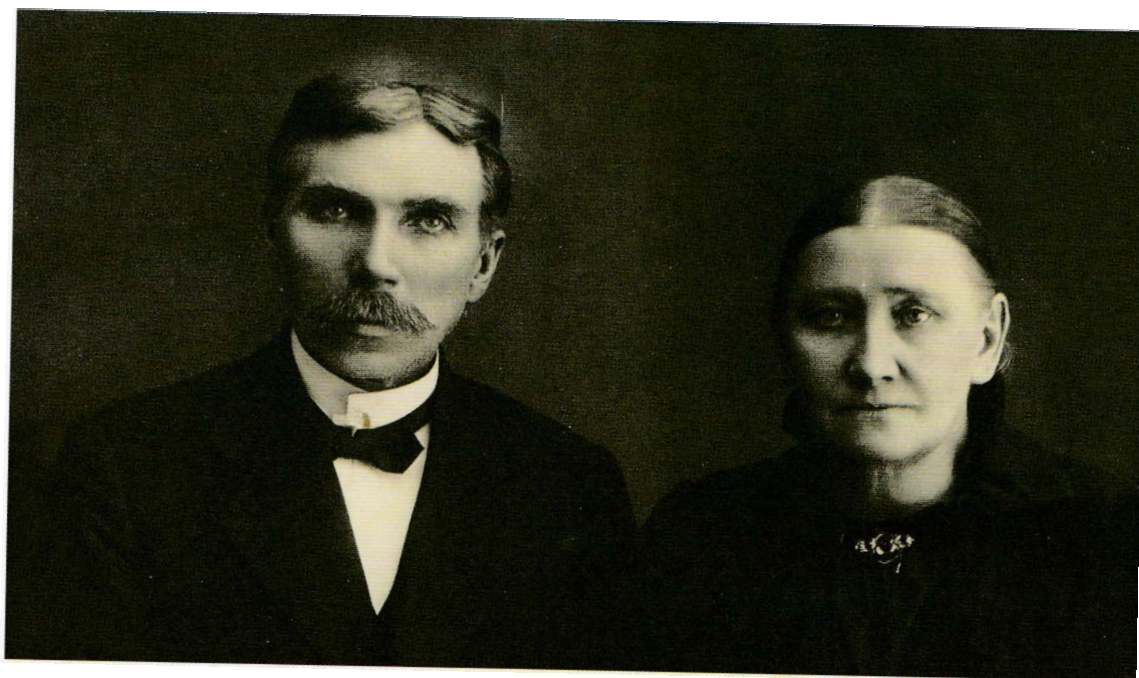
Grunnsteinen ble lagt 26. juni 1897, og allerede i desember samme år stod Metodistkirken ferdig.

Grina blir et verksted

Mine oldeforeldre, Gunhild og Johan, kjøpte Grina, og fikk etter hvert åtte barn. Johan snekret møbler på kjøkkenet i begynnelsen – til eget bruk og til salg. Han var en god læremester for sine sønner, og også for andre som ble snekkere. Han fremsto som en fagmann av den gode gamle sorten som kunne produsere fra A til Å med muskelkraft og enkle redskaper etter dagens målestokk. Dyktige sønner fikk han også!

Min grandonkel, Jul Hansen, og Susebakke

Jul (1858–1936) var den eldste i søskenflokket. Han giftet seg med Lovise Vandug (1859–1942) Jul kjøpte Susebakke der han hadde sag og trevarefabrikk og drev med trelasthandel. Han bygde bl.a. et lite kraftverk i fossen. Dette huset er nå restaurert av «Mysenelvas Venner», og

Jul Hansen med sin kone, Lovise f. Vandug. Han var den eldste av fabrikkeneierne Hansen og drev omfattende trelasthandel på Susebakke. Foto utlånt av Birgit Ruud.

Hans Petter Hansen giftet seg med Emilie Aarsrud fra Tosebygda. Ved siden av driften av Momarken Møbelfabrikk, ble han som sin bror, Jul, en av pionerene i Metodistkirken. Foto utlånt av Hans Th. Klerud

Det var Jul Hansen som bygde dette kraftverket under Susebakkfossen, nå restaurert av «Mysenelvas Venner». Foto: Eva Tvetter.

jeg har i alle mine voksne år sett på det gule turbinhuset under Susebakkefossen som en bauta over Jul Hansen – «Jul Hansens plass».

Han bygde også verkstedet «Husketuten», Kaupang og en villa ved Hegginkrysset, og var også delaktig i oppstart av «Indre Smaalenenes Avis», blant mye annet.

Jul Hansen var den første som tok i bruk snekkermaskiner i Eidsberg. Hans svigersønn, Martin Martinsen overtok så bedriften – og hans sønner Oddvar og Rolf deretter. Enda en generasjon Martinsen fortsatte fabrikken som også begynte med ferdighusproduksjon. Da det ikke lenger var «liv laga» var det

slutt på driften ved Susebakke som hadde beskjeftiget 15–20 mann.

Min bestefar Hans Petter Hansen

På folkemunne ble Hans Petter (1872–1961) kalt for H.P. Han ble gift med Emilie (Milla) Aarsrud (1877–1953) og var den yngste i flokken.

H.P. var leder på en snekkerfabrikk i Tistedalen i unge år og måtte begynne med skjegg for å se eldre ut, fortalte han. I 1903 overtok han Grina med et lite verksted etter sin far og bygde seg opp. Bedehustomta og hun et fulgte med. H.P. rev huset, flyttet det etter en tid opp til fabrikken som et materialhus. (Da fikk han hustørkede materialer!)

Momarken Møbelfabrikk, som det ble kalt, hadde på det meste 13 mann ansatt, sønner og svigersønner iberegnet. Hvis du ser på det fotograferte maleriet, kan du gjenkjenne husene pluss et stabbur som er solgt og flyttet. Oldemor, Gunhild, bodde der til sin død i 1916. Fabrikken hadde to branntilløp – ett var forholdsvis stort.

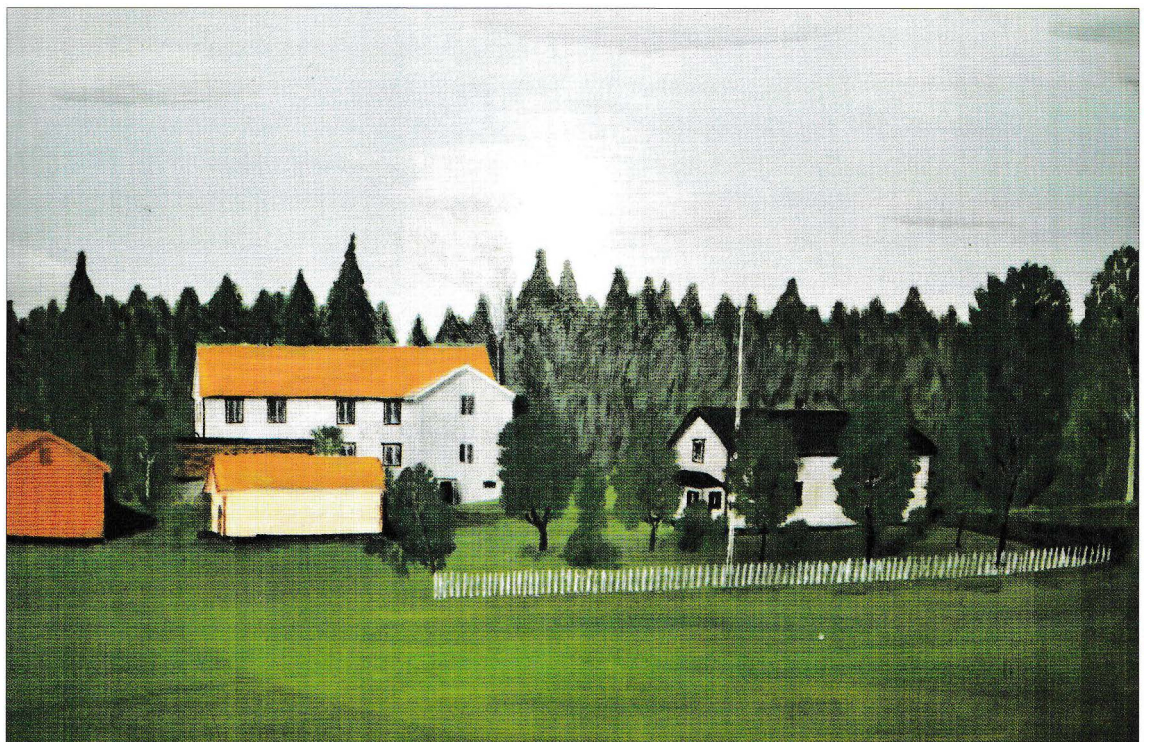
Fire sønner og to svigersønner overtok fabrikken. Etter at en av sønnene og en svigersønn døde, og den andre svigersønn så trakk seg ut, ble de tre gjenværende sønner enige om å holde på til den yngste ble pensjonist. Produksjonen ble da avsluttet, auksjon avholdt og maskiner og redskap solgt. Småbruket og fabrikken ble solgt hver for seg, og nå er fabrikken ombygget til leiligheter.

Gründerbrødrenes ettermæle

Jul og Hans Petter skaffet med sin kunnskap, innsikt, tiltakslyst og pågangsmot, arbeidsplasser til mange familieforsørgere i mange tiår. Dette var i en tid da arbeidsplasser var mangelvare. Det var jo stort sett i jord- og skogbruk folk fikk arbeid den gang

Begge brødrene var lavmælte, logne og av få ord – men myndige, bestemte og rettskafne. Hos de to var et ord et ord og en mann en mann. Det stod stor respekt av dem begge

Jul og H.P. var aktive sammen med en stor dugnadsgjeng på Metodistkirkens bygg. Det ble deres andre hjem resten av livet.

Momarkens Møbelfabrikk slik den så ut i midten av 1940-årene. En av snekkerne, Leif Meyer Karlsen fra Hemmingsjord, malte dette bildet. Bildet utlånt for fotografering av Hans Th. Klerud.

Husker du «Underhuset» på Heggin? Litt om kafélivet i gamle Mysen

Av Eva Tveter

I Hans Wålers «Mysenleksjon» kan vi lese om kaféer og driftige kafévertinner helt fra begynnelsen av 1900-tallet. Dette var den gang langveisfarende til den lille stasjonsbyen brukte hest som fremkomstmiddel. Da kunne det være godt med en kopp varm kaffe vinterstid, eller en svalende landsøl på varme sommerdager. Mens hesten var bundet til binderekka, var det lov å ta med seg nistepakka og nyte en hvilestund på kafé før hjemturen.

Det var ikke alltid så lukrativt å drive spisested på Mysen. Noen av kafévertinnene hadde poetiske annonser i lokalavisen for å friste sine kunder. Anna Kristiansen (1889–1956) startet i 1924 en kafé i Storgaten 8, der hun sammen med Hilda Andersen også drev fiskematforretning. Slik annonserte hun i «Indre»:

*«Når De litt kold og litt frysen,
går omkring og handler i Mysen,
kom innom og få Dem en kaffekopp!
Det varmer så godt i en frossen kropp!»*

For oss, som av og til frekventerer «Villa Mat og Mer», er det litt artig å tenke på at dette spisestedet var i bruk allerede etter at Johan Tveten hadde bygget «MIM-gården» i 1899, og at hans svigermor Maren Johansen åpnet kafé der. Den har altså overlevd mer enn hundre år!

I 1902 kom «Thoruds Kafé og Privathotell» i Storgaten. Dette var forløperen til Grand hotell som først ble drevet av Maren Haugen og så solgt videre til Hilmar og Helga Hellberg i 1921.

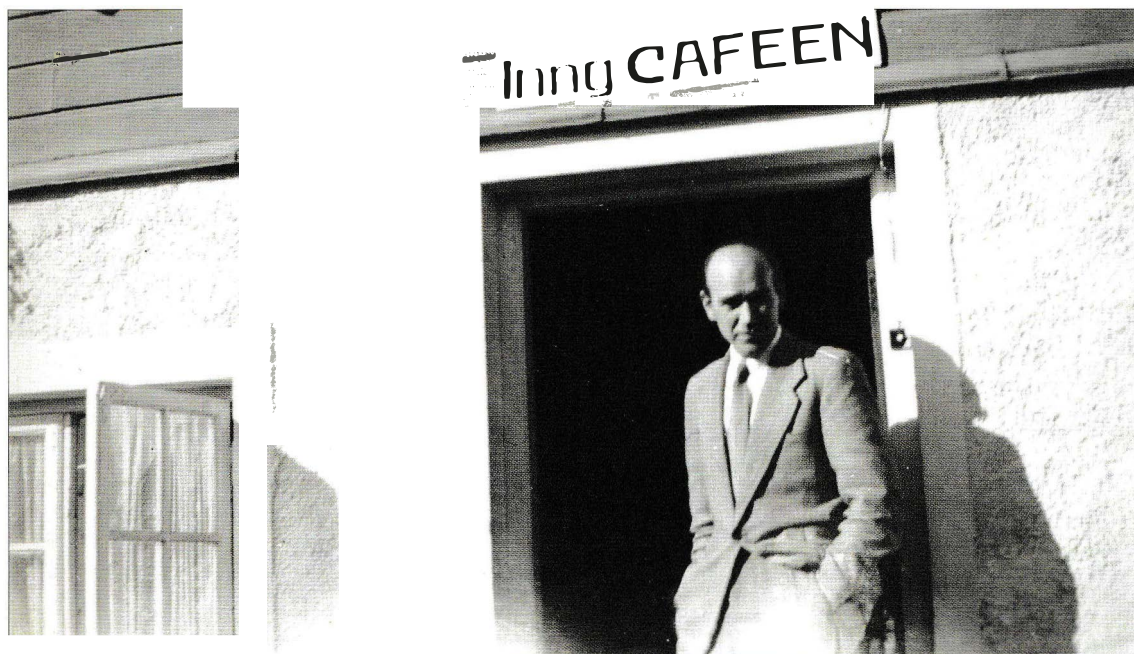
Fra 1924 måtte man også i Mysen innordne seg «Beverterloven» av 1917 og søke herredstyret om man ville ha kafébevilling. I 1928 var det hele ti kaféer og to hoteller som fikk bevilling. Dette syntes formannskapet var i meste laget!

I «Lundgården» (ved siden av MIM) drev Alma Johnsen «Kjellerkaféen» i 20 år, og overlot den så til sin svigerdatter, Emma, som ønsket gjestene velkommen med følgende annonse:

*«Johnsens Kafé har godt renommé!
Mine spisegjester vil garantere for det!»*

I annen etasje i Ravnsborg (der hvor Eidsberg Sparebank nå holder til) lå «Promenadekaféen» som ble drevet av Jensine Korperud. Hun hadde først drevet en kafé i «Gjensidigegården» i Anton H. Mysens gate. Etter krigen ble kaféen overdratt til Karen Heier som kalte den for «Solstad Kafé». Med følgende annonse innbød Karen Heier sine gjester:

*«Bedriften har navnet byttet,
Den første eier er flyttet.
Men kaféen ligger på samme sted,
på Solstad du nyter ditt måltid i fred.»*

Her var inngangen til «Underhuset» på Heggan. Det er kommunekasserer Kristian Sandem som står i døråpningen. Her kunne han kjøpe kaffe til matpakke. Foto utlånt av Astrid Bolstad.

«Underhuset»

I 1927 stod den flotte kommunebygningen på Heggan ferdig, og her ble det innredet en kafé i underetasjen – på folkemunne kalt «Underhuset». Clara Holm overlot den i 1935 til Olga Krugerud som drev «Underhuset» i 14 år, etterfulgt av Marie Løken som var vertinne på Heggan til 1974.

Olga Krugerud fortsatte sin kafévirksomhet sammen med mannen Johs. Krugerud da de overtok den nye «Bankplassen Kafé» i 1949. Slik lød deres annonse:

*«Både i sorg og i glede
er Bankplassen Kafé stedet!»*

Som «Haakons» lesere forstår, var det også i «gamle dager» mange spisesteder på Mysen, ikke alltid med god inntjening. Men de gamle kafévertinnene skal ha ros for sitt mot

og sin pågangsvilje. De som drev kafévirksomhet i «forbudstiden» måtte være strikte på å rette seg etter gjeldende regler. Landsøl måtte kun serveres på flasker forsynt med etikett som viste innholdet og alkoholprosent!

Gudrun Bøhler (92 år) var ansatt på flere kaféer på Mysen i midten av forrige århundre. Hun minnes sin «kafétid» med stor glede, både hos Marie Aasland på Parkkaféen i Mysen og som serveringsdame i «Underhuset» hos Olga Krugerud, og senere hos Marie Løken. Dette var under og etter krigsårene, som ung jente. Marie Aasland, som var ivrig medlem av Indremisjonen på Betania, var litt streng og tillot ikke sine unge serveringsdamer å flørte med «gutta», men Gudrun har bare godt å si om alle sine arbeidsgivere som hun husker som vennlige damer med stor arbeidskapasitet. Olga Krugerud og

Olga og John Krugerud var vertskap både på Hegglin og etterpå på «Bankplassen kafé» Høyt respekterte begge to. Foto utlånt av Gunnar Krugerud

Marie Løken i formannskapssalen. Her ble det servert i mange begravelser. Og maten var god! Foto utlånt av Astrid Bolstad.

Marie Løken var vertinne på Heggan frem til 1974. Alltid blid og smilende. Foto utlånt av Astrid Bolstad.

Marie Løken, som til sammen var på Heggan i 39 år, var høyst respekterte damer som møtte bygdefolket på en særdeles fin måte i både glede og sorg.

På «Underhuset» ble det servert kaffe og smørbrød, og det var helt akseptabelt å ha med medbragt matpakke. Gjester var oftest de som arbeidet på kontorene i huset: Kommuneansatte og funksjonærer fra Eidsberg Sparebank og Eidsberg lensmannskontor. Mellom kl. 13 og 14 serverte man også middag: To retter som var hovedrett, og så suppe eller dessert. Kaféen stengte kl. 17.

På kveldene var det svært ofte arrangementer i kommunestyre- og formannskapssalen. Foruten til medlemmer av herredstyre og formannskap var det også servering ved brylluper, begravelser og jubiléer. Siden mange av gjestene kom med hest, var det ventet at de ble en god stund og derfor trengte en treretters middag med

etterfølgende kaffe og småkaker, mens hestene fikk høy ved binderekka utenfor kommunehuset.

Man måtte være propert antrukket, minnes Gudrun. Uniformen var svart kjole, hvitt forkle og hvit kappe på hodet. Til nød holdt det med svart skjørt og hvit bluse.

Etter sin tjenestetid i «Underhuset» flyttet Gudrun over til ekteparet Krugerud på «Bankplassen Kafé», der hun bestyrte kaféen i tre år. Det var trivelige og ærlige gjester som var innom, minnes Gudrun. Pengekassa var en skuff på kjøkkenet, og det gikk bra i alle år!

En bryllupsmeny

Gudrun har som en kuriositet gjemt på en gammel regning for en bryllupsfest som ble avholdt på «Bankplassen Kafé»

Gudrun Bøhler, født Jensen, serverte på flere kaféer på Mysen og bestyrte til slutt «Bankplassen kafé» En fin tid, mintes Gudrun som døde i juli i år. Foto Eva Tveter.

i 1951. Ikke noe å si på denne menyen, men regningen viser med all tydelighet at prisene har steget ganske betraktelig på 65 år.

Olga Krugerud serverte følgende middag til kr 15 pr person:

Klar suppe med boller

Skjell med fiskestuing

Skinkestek med pølser, surkål og grønnsaker

Øl til maten

Dessert: Is og frukt

Kaffe og serinakaker

Senere på kvelden var det en ny runde med kaffe, kaker og smørbrød.

Vi antar at ingen av bryllupsgjestene reiste sultne hjem etter denne serveringen!

Gudruns mann, Egil, var vaktmester, og hun tenker tilbake på disse årene med glede, ikke minst for de hyggelige bankansatte i Eidsberg Sparebank. Og ikke minst – feiret hun bryllupet sitt her!

Dessverre døde Gudrun på Edwin Ruuds omsorgssenter i juli. Hun var en fryd å intervju, så blid og fornøyd og klinkende klar i hodet. Hun godkjente denne artikkelen før hun døde.

(Alle kaféene er ikke nevnt her, men du kan hente mer informasjon i Wålers «Mysenleksikon».)

Johans far var bonde, men etter at

Johan Tveten

bondesønn med mot og skapertrang

Av Knut Ivar og Thor Tveten i samarbeid med Eva Tvester

Johan Tveten (1869–1948) er omtalt i både Eidsbergs bygdehistorie og i Hans Wålers «Mysen-leksikon» som en av pionerene i handelssenteret Mysen. Han reiste flere av de sentrale forretningsgårdene og beskrives i sin nekrolog som en mann med ubestikkelig redelighet.

Mange av «Haakon»s lesere har sikkert vært innoim «MIM-gården» (Midt i Mysen) for en kopp kaffe eller en bedre middag. I denne gården, som Tveten bygde i 1899, bodde han i mange år og fostret de fleste av sine åtte barn

sammen med sin arbeidsomme kone, Johanne. Dette var etter at han, som ung voksen, dyrket utferdstrangen med fem år i Canada og USA.

Vi lar hans barnebarn i Askim, Knut Ivar og Thor, fortelle om en bestefar som utrettet så mye og som av sine venner ble omtalt som en kjernekar.

Johan Anton Tveten ble født på Tveten i Trøgstad 21. januar 1869 av foreldrene Hans Guldbrandsen Tveten og hustru Anne Helene Larsdatter Neple. De kom begge fra Trømborg, han fra Skollerud og hun fra Neple.

Johans far var bonde, men etter at

han kom til Tveten gård i Trøgstad, drev han også som urmaker og gullsmed. Disse håndverkene ble også blant Johans fremtidige yrker.

Det er ikke så mye vi vet om Johans oppvekst og ungdom, men vi ble fortalt at han var en kar som ikke var så god å skubbe seg på. Det ble sagt, at på dansefester var det sjelden slåssing og bråk når Johan var ordensmann.

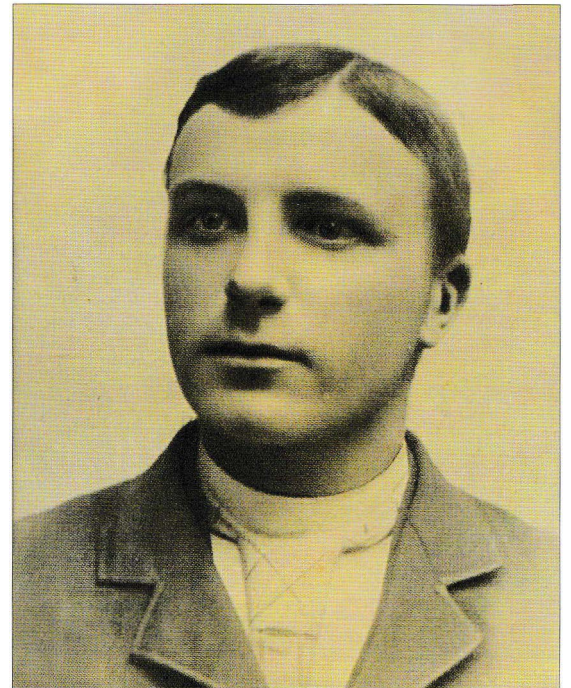
En mann med utferdstrang

Som så mange andre fra bygdene i Smaalenene på slutten av 1880-årene, ville også Johan søke lykken i landet som lokket på andre siden av Atlanterhavet. Allerede som 19-åring reiste han sammen med sin onkel, Martin Neple, til Canada, der de begge hadde fått arbeid med å rydde skog. Martin dro hjem, for nok en gang å ta turen vest over havet, mens Johan dro rett fra tømmerhogst i Canada til USA, der han ble engasjert i flere byggeprosjekter. Etter fem år med hardt arbeid kom han tilbake til gamlelandet.

Gründeren Johan

Ved hjemkomsten i 1893 fikk Johan bruk for sine kunnskaper som urmaker og gullsmed ved å ta arbeid hos sin far, som da var vel etablert i Mysen, en stasjonsby i utvikling. Han samarbeidet så med faren i fem år. Johan hadde også andre planer i hodet og investerte så i noen sentrale tomter på Mysen. Han hadde en drøm om å bli entreprenør.

Året 1898–99 ble starten på en utstrakt byggevirkosomhet. Da oppførte han sitt første hus på Mysen, det som vi i dag kjenner som MIM-gården, et trehus i sveitserstil, som nå, mer

Johan Tveten som ung mann, rundt 30 år. Etter slitsomme arbeidsår i Canada og USA hadde han en drøm om å kvalifisere seg til entreprenør i Norge. Foto utlånt av Knut Ivar Tveten.

enn hundre år etter, er et populært spisested.

Samme år giftet Johan seg med Johanne Marie Johansen som kom fra Kværner i Hærland. Hun var datter av Johan Larsen og Maren Helene Lybæk, som kom fra Rødenes. Deres første bosted ble da MIM-gården.

Strevsomme år

I 1901 kunngjorde Johan i «Indre Smaalenenes Avis» at han ville gjenoppta sin avdøde fars urmaker- og gullsmedforretning i sin gård på Mysen. Mange barn kom også til verden i MIM-gården. Våre tanter fortalte ofte fra barndommen sin at de badet i «Jentepølen», et populært badested ved Mysenelva – en aktivitet som ikke helt ble godtatt av foreldrene.

Dette er Johan Tvetens arbeidsgjeng fra de canadiske skoger i 1890. Dette var hardt arbeid for en målbevisst 20-åring. Johan står som nummer fire fra høyre i svart hatt. Gammelt foto i familiens eie.

Datteren Marie (nummer tre i rekken av i alt åtte barn), fortalte oss mange år etterpå om storesøster Annas 10-års fødselsdag. «Pappa, kan jeg fe så mange jeg vil i selskapet mitt?» «Ja, fe så mange du vil», svarte Johan. Det kom 30 unger til det barneselskapet, så bestemor og oldemor hadde nok hendene fulle den dagen.

Nye prosjekter

Neste byggeprosjekt for Johan ble «Solhøi», det som ble kjent som «Mysen Hotel». Første byggetrinn startet i 1907, det andre i 1911. Johan flyttet nå sin urmaker- og gullsmedforretning inn i nybygget.

Hans kone, Johanne, drev hotellvirksomhet med god hjelp fra sin mor, Maren. Man må beundre vår bestemors arbeidskapasitet! Fem barn, et stort hus og så drive hotell! Som noen vil huske

ble dette hotellet førti år etter åpnet som «Norrøna Hospits og Kafé».

Sentralvarmeanlegg!

«Solhøi» var det første bygget i Mysen som hadde sentralvarmeanlegg. Fyrhus med kjele var plassert i kjelleren med utvendig trapp ned til inngangen. Dette var i følge Johans sønn, Hansten, en yndet plass (godt og varmt) for «svirebrødre» – spesielt om vinteren da det ofte var svært kaldt i Mysen. «Urinlukt» var navnet på problemet som etterhvert oppstod. En slektning av oss, som var skysskar med egen bil, visste råd. Botemidlet ble en kopperplate med ledninger fra onkels bilbatteri. Denne ble plassert nederst i trappen – det satte en stopper for uvesenet.

Flere hus i Storgaten

MIM-prosjektet og Solhøi ga nok

Mysen Mode- og Industriforening.

MIM-gården var Tvetens første byggeprosjekt på Mysen. Den stod ferdig i 1899 og var et trehus bygget i sveitserstil. Her bodde han i mange år med sin flittige kone, Johanne, og etter hvert en stor barneflokk. Fremdeles er det spisested her, 117 år etter at det ble bygget. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby.

mersmak, for i 1913 ble murgården i tilknytning til MIM oppført, og nesten samtidig, på andre siden av Storgaten, oppførte Johan sammen med sin svoger, slaktermester Hans Johansen, en større murgård, der Johansen etablerte sin kjøttforretning. Hans Johansen overtok senere hele eiendommen.

På flyttefot med nye planer

I 1917 solgte Johan sin forretning og sine eiendommer i Mysen. I mellomtiden hadde han kjøpt godset «Byn» på Värmlandsnes i Sverige.

Hvordan han kom på å få i stand denne handelen, vet vi lite om, annet enn at han ved hjemkomsten fra Sverige sa: «Johanne, nå får du pakke kofferten, jeg har kjøpt et gods i Sverige!»

Vi vet at hans onkel, Emil Neple, flyttet med familien Tveten til Sverige.

Emil var den mannen som Johan stolte på, siden han hadde landbrukserfaring. Det var nok en smart avgjørelse, når vi vet at godset hadde 1000 mål dyrkbar mark og 1700 mål skog, pluss eget sagbruk.

Man må huske på at dette var for hundre år siden, og at man ikke hadde motorisert arbeidskraft. Men Johan hadde 17 hester, derav en sirkushest som gikk opp på to ben når Hansten sa «Hypp!». Dette var stor stas når gjester kom på besøk. Hansten var den gang 14–15 år gammel og deltok i det daglige arbeid med stell av hester og redskap.

Patron Tveten

Tante Marie fortalte at familien hadde ansatt en guvernante som tok seg av barnas skolegang. Hun fortalte også

at de som arbeidet på godset titulerte godsheren som «Patron».

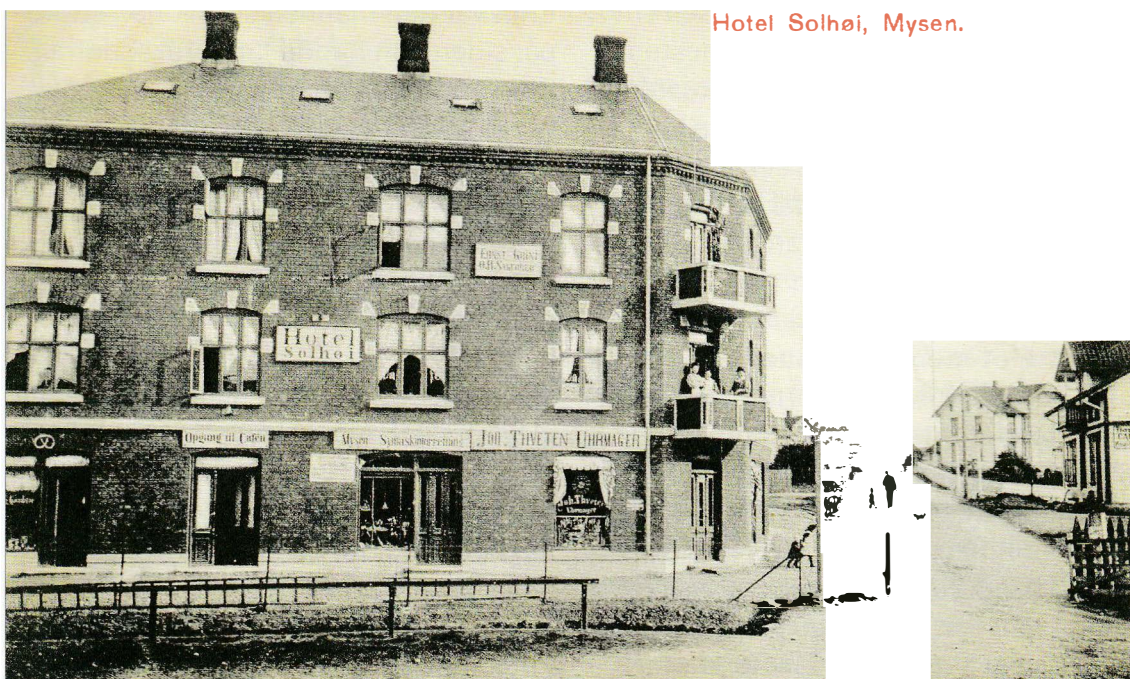
Om de ville snakke med Tveten, så banket de på, ventet til døren ble åpnet, gikk inn med lua i handa og sa: «Är Patron hemma?» Ungene syntes dette var rart, fordi de var vant med fra Norge at alle var dus.

Familien drev eiendommen i to og et halvt år. Johan valgte da å selge fordi det var vanskelig å få lønnsomhet, først og fremst fordi «krigsskatten» etter 1. verdenskrig ble en stor utgift, ved siden av alt tømmeret som forsvant uten at tyveriet ble avdekket. I tillegg var datteren, Dagny, blitt smittet av «Spanskesyken». Det var kanskje den viktigste årsaken til at familien ville tilbake til Norge.

Ny byggevirksomhet i Askim

Johan tok nå med familien til Askim som var i full utvikling på grunn av billig energi fra de nye kraftanleggene ved fossene i Glomma. Han kjøpte to gårdseiendommer: Tornerud og Henstad Østre – og et par industribygg som senere ble solgt til Askim Gummivarefabrikk. Flere villaer og leiegårder ble satt opp på Henstad Østre som var regulert til boligbygging.

Barna måtte vende seg til norsk skole igjen. Det gikk svært godt, ikke minst takket være Marie, som var meget skoleflink. Johan og Johannes yngste datter, Ingrid, som ble født i 1920, ble familiens solstråle, men også store sorg. Etter å ha tatt eksamen artium, døde hun, 20 år gammel, av hjernehinnebetennelse.

Hotel Solhøi, Mysen.

Dette er gården «Solhøi» fra 1910. Her hadde Tveten sin «Uhrmagerforretning», mens hans kone, Johanne, drev «Hotel Solhøi», senere kjent som «Mysen Hotell» Legg merke til binderekken for hester foran gården! Det var flere slike på Mysen på den tid Postkort utlånt av Jul Aage Krosby

Johan Tveten med hatt, slik mange husker ham som eldre etablert byggherre. Foto utlånt av Knut Ivar Tveten.

Tvetengården

I 1922 bygde Johan «Tvetengården» hvor han startet en sports- og isenkramforretning med sykkelverksted. Det gikk vel greit for Johan i «de glade tyveårene» helt til 1929 da «fyrstikkongen» Ivar Kreuger ble del av en kamp med storkapitalen. Det var starten på depresjonen som brakte oss inn i de harde trettiårene.

Johan fikk som mange andre merke presset. Han solgte den del av skogen til Henstad Østre som lå mot Korsegården til Anton Løken. Mesteparten av Henstad ble parsellert ut til tomter og solgt for ca. 800 kroner målet. Dette var ingen god forretning for Johan, men det var nødvendig. Han satt i slutten av trettiårene igjen med Tvetengården og sin sports- og jernvareforretning.

Byggegjerningen avsluttes

Johan fikk helseproblemer i de første krigsårene, og da overlot han driften av forretningen til sine sønner og to ugifte døtre. Hans aller siste byggeprosjekt ble avsluttet under krigen i 1943 da han sammen med sin eldste sønn, Hansten, satte opp ei hytte på gården Bjerke ved Lundebyvannet. Hytta var tenkt som et fristed under krigen.

Johan døde i 1948, 79 år gammel. Hans flittige kone, Johanne, fikk et langt liv og døde i 1973, i en alder av 96 år. Flere av ekteparets sju gjenvlevende barn ble også engasjert i forretningsvirksomhet.

Vi, hans to barnebarn, Thor og Knut Ivar, tenker tilbake på en real og familiekjær bestefar som hadde hatt et travelt og spenningsfullt liv med mange utfordringer. Vi er glade for den karakteristikken som han fikk i sin nekrolog: «En hedersmann med en ubestikkelig redelighet»

Detalji av postkort som viser Johan Tvetens Uhrmagerforretning i Solhøi og binderekke i forkant.

«Lilleputtbyen Mysen» for 100 år siden

Utdrag fra et gammelt manuskript av Thomas Vatne
Innledning ved Eva Tveter

I 1953 fikk daværende ordfører Reidar Floeng et brev fra bergenser, Thomas Vatne, som på begynnelsen av forrige århundre var lærer ved Mysen folkeskole i seks år. Med brevet fulgte et manuskript, som på fornøyleg vis og i elegant språk, gir en miljøskildring av en stasjonsby i rask utvikling – krydret med treffende karakteristikk av innvånerne.

I dette manuskriptet skriver Vatne om smedene Smerkerud og Revhaug, om butikkeierne Hans S. Olsen og Jul Krosby, og om metodistpresten A.C. Ødegård som startet Indre Smaalenenes Avis. Han skriver om midtsommerfester i Birkelunden, avdukingen av Haakon Haakonssons bauta på Folkenborg, om jakt og fiske og om Mysenbyens originaler.

Det var Mysengårdene som ga navnet til stasjonsbyen, og lærer Vatne har en raus omtale av Anton Hamil Mysen som han omtaler som «Mysenkongen». Vi gjengir den i Vatnes språkdrakt:

Kong Hamil

Mens således nybyggerbyens pionerbefolkning strevde hver på sin kant for å holde sin lille båt på rett kjøl, og hadde besvær med å få nok luft under vingene til større private eller offentlige tiltak, hvor ønskelige de enn kunne være, så var Mysen så heldig å ha en mann i sin midte som ikke synes å være berørt av tidenes pinaktighet. Det var

Anton Hamil Mysen

Bildet utlånt av Kjell Arnbjørn Mysen

Hamil, Anton Hamil Mysen, som hans offisielle navn var, men ikke benyttet av mysenbeboerne til daglig. Navnet Anton skjøttet de ikke om, Mysen heller ikke. Det siste var så selvfølgelig at det var i utrensmål å nevne det. For var det noe menneske som fortjente det navnet, så var det vel han. Han var jo så og si ett med Mysen, selve Mysenkongen å regne for. Hamil ble hans kongenavn

Noe visst kongelig var der også virkelig over skikkelsen, noe egenartet og storslagent, noe utenom det vanlige. Man hadde en umiddelbar følelse av at man stod overfor en personlighet av dimensjoner uti intelligens, innsikt, pågangsmot og vilje, og fremfor alt en

mysenpatriot, for hvem Mysens trivsel og fremgang var likestilt med hans egen. At han elsket enhver arbeidsom og driftig mysenboer som seg selv, var ingen i den ringeste tvil om, og at man satte pris på hans milde og faderlige regime, gav man også tidlig og oftere uttrykk for. Således forsømte vi aldri, når vi på 17. mai gikk i tog, å svinge innom Hamils residens og bringe ham vår hyllest. Og var det valg, behøvde man aldri å bekymre seg over Hamils skjebne. Hans valg var på forhånd sikkert, hvilken liste han så stod på. For han fikk stemmer fra alle hold, det var mannen man gav sin stemme, ikke fortrinnsvis partipolitikken.

Nå ble han vel hovmodig da, og utilnærmelig? Nå, selvfølelse, myndighet og verdighet manglet han ikke, det er så. Men det var ham medfødt og ikke ervervet. Han var den han var, Hamil, den sentrale skikkelse i nybyggerbyens økonomiske og sosiale liv, en formuende mann å ty til i et knipetak, den selvskrevne fører i felles bestrebelser, og den storslagne hjelper når man stod foran tilsynelatende uløselige oppgaver – som for eksempel med kirken. Hva hele byen ikke turde våge seg på, det greide han alene for egne midler. Men han gjorde mer. Han skjenket sin by et stort jordareal foran kirken til torg og park. Jeg vet ikke hva denne plassen heter nå, men derimot hva den bør hete: Hamils plass.

Hamil var en av de første jeg hilste på da jeg kom til Mysen. Ikke fordi han søkte meg, eller jeg ham, men fordi det traff seg slik. Et par dager etter at jeg var arrivert, var jeg en tripp nede på stasjonen for å ordne med noe, ifølge med min kollega, Johan

Olsen. På stasjonen stod nettopp da et godstog, og noen jernbanefolk var i ferd med å koble til et par fullastede trelastvogner som kom inn fra et sidespor. En noe undersetsig middelaldrende arbeidsmann lot til å ha noe med disse vognene å gjøre, for han snakket til jernbanefolkene og leverte en av dem et papir. Så var han innom stasjonsmesteren og ordnet med noe, og kom så forbi Olsen og meg. Olsen vekslet noen ord med ham og nyttet anledningen, ganske en passant å presentere den nye læreren. Han ønsket meg velkommen til Mysen, og jeg takket for det. Mer ble det ikke til, for mannen lot til å ha det travelt. Men jeg merket meg skikkelsen og drakten. På benene hadde han noe uformelig noe, jeg tror helst det var et slags trebunner, eller kanskje det var veritable tresko, og ellers var han iført en arbeidsbukse av meget solid stoff, og en islender. Om han var barhodet eller hadde en skinnlue med klaffer på hodet, skal jeg ikke kunne si. At han var varmt kledt, er utvilsomt, men noen staskledning var det så visst ikke.

Da toget satte seg i bevegelse hoppet han på og forsvant inne hos konduktøren. Da han ikke gikk av igjen så lenge jeg kunne se toget, spurte jeg Olsen hva dette var for en mann, og hva han hadde med toget å bestille. «Jo, det er sjølve mysenkongen det», sa han, «han Hamil». «Så», sa jeg, «hva driver han med da?» «Ja, det er nesten mer enn jeg vet og kan si. Han er for det første brukseier, da. Det er han som har det sagbruket du ser der borte, og så driver han et gårdsbruk ved siden av. Han eier flere hus på Mysen og bygger stadig vekk nye, for bortleie og for salg.

Men mest driver han ute i bygdene med kjøp og salg av gårder, og fremfor alt tømmerhandel og skogsdrift. Han driver alene, og han driver i kompaniskap. Grovt med penger skal han ha tjent, og hvor mange han er god for, er det ingen som vet.» «Men hva ville han på toget?» «Jo, det var hans trelastvogn som ble koblet til, og så reiser han selv med til Sannesund eller Fredrikstad og ordner med leveransen.» «Men i den habitten?» «Han er ikke så nøye på det, han Hamil. Han drar av sted i sin arbeidsdrakt enten det så er til Kristiania eller til småbyene. Og noe prestisjetap synes det ikke at han lir ved det. For han er en ansett politiker både på hjemstedet og i fylket.»

Det var mitt første møte med mysenkongen, og jeg brakte snart i erfaring at karakteristikken passet. Han hadde til stadighet mange jern i ilden, og hans vurderingsevne lot til å være like sikker som hans tiltaksevne var omfattende.

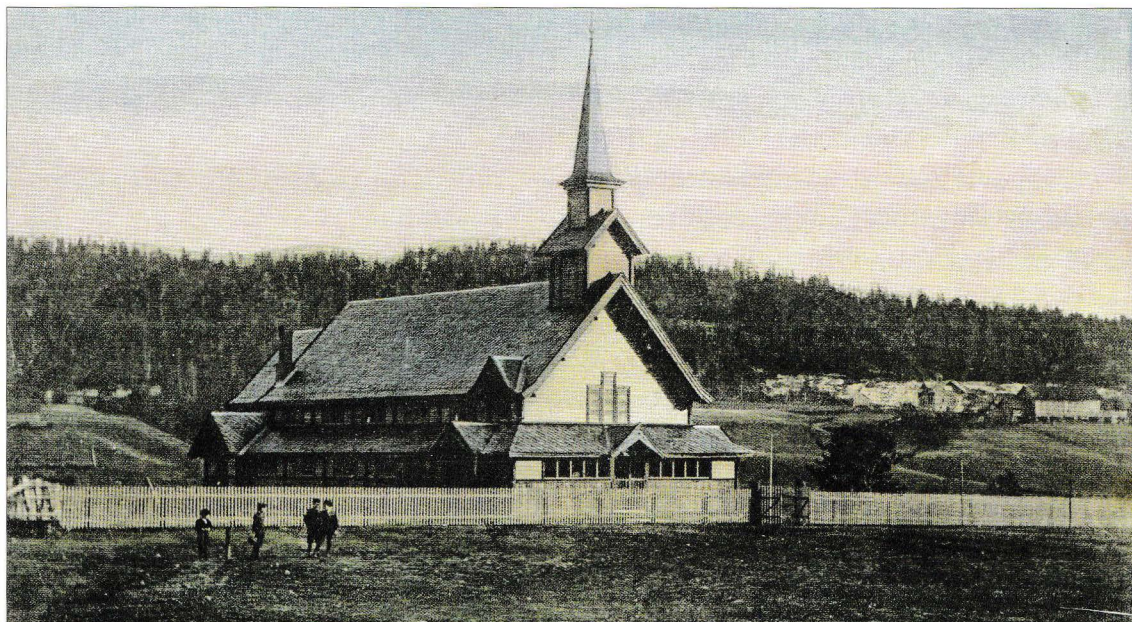
En tid senere traff jeg ham i slakteributikken, hvor han forbauset meg med et merkelig innkjøp. Det var like innpå en av de store høytider, muligens var det jul. Hele disken lå full av kjøttpakker, større eller mindre, på ett kilogram og oppover til to-tre eller mer. «Skal Hamil holde storgilde siden han kjøper hjem slik en masse kjøtt?» spurte jeg slakteren da Hamil var gått. «Å, nei da», sa slakteren. «Han skal gi det til arbeiderne sine, og til folk som han vet har det trangt.»

En dag begynte noen å grave ut et par tomter straks utenfor skolen, på grunn som hørte Hamil til. De fulgtes av murere, tømmermenn og andre som hadde med husbygging å gjøre. All slags byggetilfang kom til etter hvert, og om

ikke lenge stod to pene eneboliger der, fikse og ferdige, med rommelige tomter, med stakittgjerde omkring, og ellers i full orden. Boktrykker Alfons Hansen flyttet inn i den ene og maler Amundsen i den andre. «Hva kan vel leien være her da?» spurte jeg maleren. «Nei, jeg skal ikke betale noen leie. Huset er mitt det», sa han. «Ditt? Hadde du penger til det, da?» «Nei, jeg hadde ikke penger, men likevel har jeg nå skjøte på det.» «Ja, men hvorledes har nå det gått til?» «Jo, det er Hamil som har ordnet det hele, både for meg og for boktrykkeren. Det er ikke første gang han gjør noe slikt, han.» Det var altså vante saker, så det var ingen andre enn nykommeren som la merke til slikt mere.

På boktrykkerens eiendom var der foruten hovedbygning, også reist et rommelig og lyst verkstedlokale for trykkeriet, og mot gaten var der ordnet med en liten butikk for papirhandel. Stedet hadde behov for et trykkeri, og Alfons Hansen hadde vanskelig for å få seg et velskikket trykkerilokale. Det så og skjønte Hamil, og så ordnet han likeså godt det hele.

Noe lignende var det med maleren. Hamil kjente ham som en flink og ordentlig mann. Men også han trengte både familiebolig og verksted. Hamil kjente igjen sitt ansvar, og skaffet ham begge deler. Også for ham ble det den mest ideelle ordningen han kunne ønske seg, og Hamil led sikkert ikke noe tap på håndsrekningen. For når det gjaldt maleren, så kom det til at han hadde en ualminnelig dyktig kone. Hun var dansk av fødsel, og Amundsen hadde kapret henne i den tid han på håndverkssvennenes vis var på vandring for å se seg om i verden og fullende

Mysen kirke innviet i 1903 Postkort utlånt av Jul Aage Krosby

sin utdannelse. Og det var ikke noen dårlig fangst han her gjorde. Hun var en småbrukers datter, og var vel inne i både hagestell og stell av husdyr. Den store tomten var en herlighet hun forstod å utnytte. Den ble nyttet til siste kvadratmeter, til grønnsaker, blomster, bærbusker og frukttrær. Gris ble anskaffet, likeså høns og kaniner. Alt slo til under hennes kyndige hender. Det brakte familien både kontanter og et verdifullt tilskudd av matvarer. Hennes make har jeg aldri ellers truffet på. Det var likefrem utrolig hva hun var i stand til å trylle frem av et lite jordstykke. Hun kunne da heller ikke få fulltaket og rost nok den gilde mannen som hadde lagt så vel til rette for henne.

Men så skjedde det noe som forbausert flere enn meg. Noen karer var begynt å grave ut en stor tomt bortpå jordet bak Fogedgården, og snart ryktededes det at det var oppførelsen av den så etterlengtede kirke som var tatt til. Det var Hamil som stod bak, ble det

sagt. Som formann i byggekomitéen? Nei, han var hele byggekomitéen. Han ville bygge kirken for egen regning og med begravelseplass og alt, for å forære den til kongeriket sitt. Noe så gledelig, noe så uhørt! Og plassen foran skulle være torv og park. Høyaktuelle behov, med en løsning som et østerlandsk eventyr. Nei, maken til han Hamil, det fantes nå ikke!

Men kunne han make det – ble det ikke for meget selv for ham? Nok var han velstående, men allikevel! Bare han ikke tok for meget på seg – og røk på det! Det måtte ikke skje, det hadde ikke byen råd til. Spenningen var virkelig stor, og vokste ettersom bygget skred frem og ble større og vakrere enn noen hadde håpet og tenkt.

Men alt gikk etter plan og beregning, og snart stod det vakre kirkehuset ferdig til innvielse og bruk. Spør om det var glede på innvielsesdagen! Det skulle undre meg om det ikke er den største dag som Mysen har opplevd. Man

visste bare ikke hvorledes man best skulle vise sin taknemlighet for den storslagne gave. Men så kom biskop Bang på kongens vegne til hjelp, og den store dag endte i fest og glede over den ganske by. Den enestående velgjører og byens borgere var forent som aldri før.

Da jeg sommeren 1951 i anledning «jubileet» oppholdt meg på Mysen en tid, måtte jeg selvsagt hilse på flest mulig av fordums venner og kjente. Men jeg traff dessverre ingen av dem i byens gater, og få er dessverre ennå i live. Men jeg var klar over hvor de var å treffe – rundt Mysen kirke. Der lå de grav ved grav, de fleste av mine venner fra tiden ved århundreskiftet – Mysenbyens grunnleggere. Det var et uforglemmelig møte, en stor stund. «Hva du er, har jeg vært, og hva jeg er, skal du bli». Dette, og så alle minnene strømmet inn på meg så de nesten overveldig meg. Jeg var der lenge, men kunne likevel ikke annet enn å gjenta besøket en dag senere. Det var ikke bare møtet med venner, som etter endt livsgjerning i den nyreiste by var gått hen til den store hvile, som virket dragende. Det var også møtet med byen av i dag, den

Anton Hamil Mysen ble utnevnt til Ridder av St. Olav Orden. Maleriet av August Eiebakke henger i kommunestyresalen på Heggin Foto: Eva Tvetter.

nålevende generasjon, vennenes sønner og døtre, som jeg hadde hatt mange av under mitt kateter i noen år. Også det virket sterkt på meg. «Hedre din far og din mor!» er det gamle og alltid aktuelle bud. Her forelå beviset for at det var fulgt, synlig for enhver: En velordnet gravplass, vakre gravmonumenter og

Mysen kommunes «far»

Mysen, Anton Hamil (1861–1939), eldste sønn av Ole Hansen M. må sies å være Mysen kommunes far. Han ble innvalgt i Eidsberg herresstyre i 1899, samme året som stedet Mysen ble egen brann- og bygningskommune

Han ble den første ordfører i bygningskommunen. Fra 1911 ble han også valgt som ordfører i Eidsberg

Han ble videre ordfører på Mysen da kommunene ble delt 1. juli 1920, og da han gikk av i 1937, 76 år gammel, hadde han altså vært ordfører i Eidsberg og Mysen i 26 år. Han ledet sitt siste møte den 20. mai 1937.

Fra Hans Wålers «Mysenleksikon»

et overveldende blomsterflor, som vitnet om at ætlingenes følelser var både sterke og varige. En sjelden vakker gravlund, en pryd for byen og til ære for den nålevende slekt.

Her, like ved inngangen til kirkens sakristi, fant jeg Hamils smukke og egenartede gravmæle. I livet var han

blant byens borgere en foregangsmann og en fører. Også i døden var han i teten, vendt mot Gud og evigheten.

Historien om Hamil er gjengitt direkte etter Thomas Vatnes manuskript fra 1953. Dette manuskriptet pluss mye mer, kan du lese i et særtrykk kalt «Mysens historie 1901–1907.»

Dr. Herman Scharffenberg

Elsket og fryktet lege på Mysen rundt år 1900

Utdrag fra et gammelt manuskript av Thomas Vatne
Innledning ved Eva Tvetter

Herman Scharffenberg (1848–1930) var født i Moss og giftet seg i 1878 med Marie Christiane Dahll fra den store gården Lindhol i Eidsberg. De bodde først på gården Lysaker, men flyttet til Mysen rundt 1899. Her praktiserte han som lege frem til 1905 da han ble kontorsjef i Medisinaldirektoratet i Oslo. Da hadde han vært kommunelege i Eidsberg i til sammen 29 år. Stillingen i Oslo hadde han frem til sin 80-årsdag i 1928.

Herman hadde en 21 år yngre bror, Johan, som ble landskjent som psykiater og sosialpolitiker med sterke samfunnsmessige interesser. Johan var også ofte på Mysen. En gang ble han utskjelt av sin bror Hermann fordi han ikke likte å se blod da han assisterte under en operasjon!

Thomas Vatne har i sitt lange manuskript til ordfører Floeng (som vi også på annet sted i «Haakon» har

Herman Scharffenberg

referert fra) flere artige historier om den temperamentsfulle legen Herman Scharffenberg. Vi refererer i Vatnes språkdrakt:

Epletreet

Scharffenberg hadde en stor og velstelt hage på Mysen, og ikke så få

riktbærende epletrær, som i de mørke høstkvelder var mer enn farende fant kunne stå for. De stjal både epler og ramponerte trærne. Det var en hard øvelse for doktoren – som rimelig var. Men hva skulle han gjøre? Natten trengte han til søvn, og det var nettopp da kjeltringene var på ferde.

Så var det en tidlig høstmorgen han kom ut i hagen og fant sitt yndlingstre ribbet for frukt og sterkt mishandlet. Da ble det for meget for ham. En mektig harme grep ham, og i et blunk var han i skjulet etter øksen og satte den resolutt i trestammen. Men fruene hadde nok anturåd og var straks på pletten. «Hva er det du tar deg for, Herman? Vil du bare se og sette øksen inn i skjulet og la treet være!» «Nei, nå skal det være slutt. Jeg orker ikke lenger å holde tyvpakket med epler. Vil de ha frukt får de heretter

dyrke den selv. Hos Scharffenberg blir det ikke mer av det slaget å få.» Men han hadde holdt opp et øyeblikk, og det benyttet fruene seg av. Hun rev øksen ut av hånden hans og kastet den inn i skjulet. «Kom heller inn og spis frokost», sa hun, og det gjorde han da. Uværet var over.

Oksesteken

Et år var det en stortyv som opererte i distriktet. Snart var han i Askim, snart i Trøgstad eller Båstad og snart i Eidsbergbygdene. Det var folks stabbur og matkjellere han trengte seg inn i, og det var bare mat og drikkevarer han forsynte seg med. Lensmennene ble varslet og forsøkte å holde et øye med ham. Men det var langt fra liketil. For han var aldri der man trodde å vente ham, men bestandig på andre steder,

Vandugbakken 15, her bodde i sin tid Herman Scharffenberg og frue Foto Fra Eidsberg historielags arkiv.

der man minst ventet hans besøk.

Han fór formelig bygdene rundt, og ble for sin sprangløse ferd døpt Per Springer. Men på Mysen hadde han likevel ikke vært, og der følte man seg også helt trygg. Så frekk kunne han da ikke være og våge seg dit. Med både lensmann og foged på stedet var det jo å gå like i løvens gap. Men det var likevel det Per Springer gjorde. Og akkurat Herman Scharffenberg ble offeret. Fruen hadde kjøpt en prektig oksestek, som hun på fredag kveld hengte inn i matkjelleren. Søndag morgen var den borte, og med den en hel del andre godsaker, til og med verdifulle drikkevarer. Det ble i sannhet en hard påkjenning for fru. Først tapet av all denne herligheten, og så attpåtil at hun hadde forsømt å gi sin mann beskjed om at låsen var i uorden

så de ikke fikk låst kjellerdøren. Hun var jo nesten like skyldbetyngt som selveste Per Springer. Hva ville vel Scharffenberg si når han fikk rede på det?

Med det gikk det bedre enn ventet. Vel lot han seg forlyde med at hun burde ha sørget for at låsen ble istandsatt. Men ellers ble han ikke så forarget som hun hadde fryktet. Hva nå det kunne stikke i! Han ble jo ute av seg når det gjaldt stjålet frukt. Hvorfor ikke nå? Sikkert kan jeg ikke si det. Men tenke meg har jeg jo lov til. Kanskje unte han fru. påkjenningen. Hun som tok seg så lite nær av fruktene som ble stjålet. Nå kunne hun ha det så godt, nå fikk hun selv føle hvor godt det smakte å miste sine klenodier på denne sjofle måten. Hendelsen tjente likefrem til å gjenopprette likevekten og harmonien i

Dette er dr. Scharffenbergs uthus. Foto utlånt av John Sævik. Hans mor, Inga Sævik, står ved siden av sin bror, Alf Halvorsrud (ca 1955).

ekteskapet. Nå var de blitt jevnbyrdige igjen.

Kanskje var det også et annet moment som spilte inn. En viss beundring og anerkjennelse overfor mestertyven Per Springer – ikke fordi han stjal, men for hans ubestridte mesterskap i faget. Per Springer var jo ingen simpel leilighetstyv, han var en fremragende fagmann på området, på linje med berømthetene Gjest Bårdsen og Ole Høyland. Det var jo noe genialt og eventyrlig over hele hans nattlige ferd. Alle lensmennene rundt i bygdene drev jo jakt på ham, og mange sivile deltok i denne. Men Per Springer gikk klar av dem alle og skjøttet uhemmet sin spesialitet, å plyndre stabbur og matboder hos velstående folk – men aldri hos småfolk. Her bodde lensmannen 100 meter i nord og fogeden 100 meter i syd for doktorgården. Likevel greide

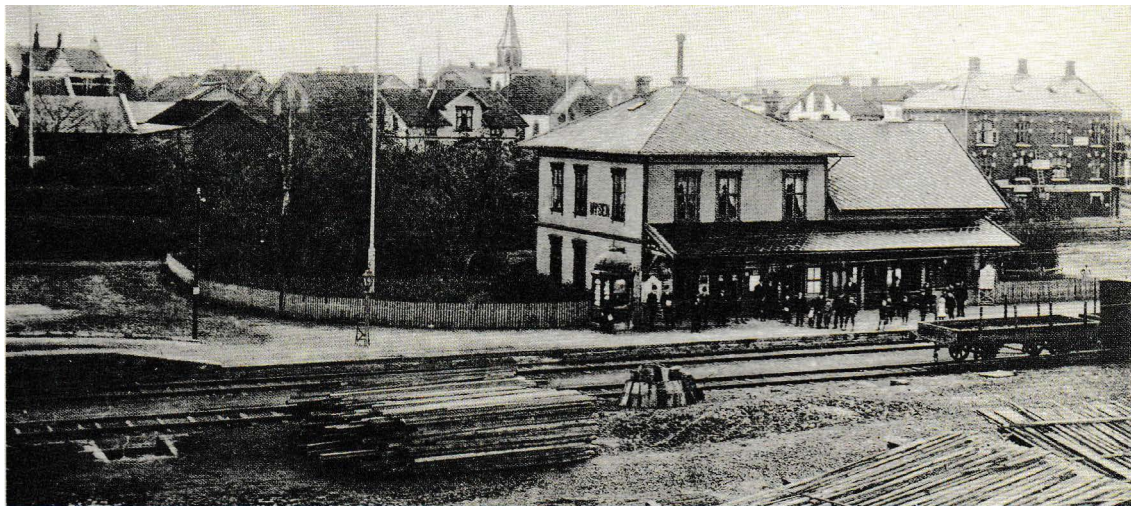
han jobben. Rent faglig var det en prestasjon av rang.

Men ikke det at han skulle ha noen gjentakelse av mesterskapet i sine egne mathyller. Han gikk med en gang resolutt på kjellerdøren, rev låsen av og gikk til Revhaug med den. Smeden måtte på øyeblikket kaste fra seg det han var i gang med og ta fatt på låsen. Doktoren forlot ikke smeden før den var reparert, og Revhaug ble med og satte den på plass. Så låste han selv døren, stakk nøkkelen i lommen og sa: «Han skal ikke behøve å umake seg en gang til».

Springeren ble en tid senere knepet av en vaktpost i nærheten av Susebakke, og det var visst Georg L. Johansen som forestod arrestasjonen. I hans protokoll finnes nok tyvens rette navn.

Redaksjonens anmerkning: Du kan lese flere artige historier om dr. Herman Scharffenberg i vårt særtrykk, «Mysens historie 1901–1907».

Mysen, Smaalenene

Mysen jernbanestasjon ca. 1910 Foto Mansrud. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby

«Ånden» og «Legemet»

Et minne om søstrene Ingebrigtsen

Av Turi Forsberg

Helga Ingebrigtsen (1882–1952) bodde på Mysen sammen med sin yngre søster **Elisabeth** (1885–1966) fra 1935. Dette står omtalt i «Mysenleksikon» av Hans Wåler. De to søstrene eide en villa i Vandugveien, like nedenfor Vandug gård, og var min families naboer. De var to elskelige gamle damer, den ene praktisk og jordnær, og den andre mer opptatt av åndelige ting. Av den grunn fikk de benevnelsen «Ånden» og «Legemet». De var høyt respekterte av alle naboene.

Den praktiske Elisabeth («Legemet») var den vi så mest til. Hun var stadig ute og stelte i hagen og ellers opptatt med praktiske ting i huset. Hun var liten og blid, og så vidt jeg husker, ofte kledd i grått.

Helga, som var «Ånden» (eller «sjelen»), var en mer «fornem» dame, litt høyere enn Elisabeth og oftest kledd i sort. Hun hadde visstnok vært diakonisse og skrev endel, vesentlig

åndelige sanger. Den mest kjente av sangene er «Gå omkring i Jesu navn» som betegnes som «diakonissenes salme» og finnes i salmeboken.

Begge søstrene var opptatt av arbeidet i «Sjømannsmisjonen» og «Blindeforeningen». Begge døde på Mysen. De to første versene av Helgas salme er slik:

*Gå omkring i Jesu navn.
Hjelpe, trøste stille savn,
vise medynk, tørre tårer,
lege alt som hjertet sårer,
virke sådan i det stille, –
det var det jeg gjerne ville.*

*Lokke smil av tårer frem,
for en hjemløs skape hjem,
dele noens savn og smerte,
tenne lys i motløst hjerte,
virke sådan i det stille, –
det var det jeg gjerne ville.*

En litt annerledes lokal krigshistorie

Redaksjonen i «Haakon» hadde i forrige utgave (årgang 2015) en bred presentasjon av lokal freds- og krigshistorie. Også nå i 2016 fortsetter norske aviser og TV-kanaler å vise beretninger fra krigen. I høst vises en helt ny norsk film om «Kong Haakons nei».

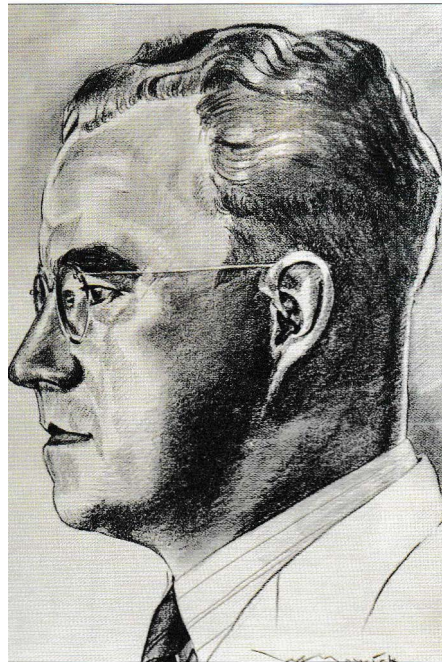
I dette nummer av «Haakon» trykker vi en historie fra aprildagene 1940, skrevet av redaktør og aviseier Arne Løken (1902–1984). Manuskriptet har vi fått av hans sønn, Carl Peter Løken, og handler om hvordan mannskapet på Høytorp fort – etter noen intense dager – måtte bære ut det hvite flagget og kapitulere for den tyske overmakten. Opplevelsene ble skrevet ned 23 år etter at de fant sted. En sterk og rørende historie!

Noen glimt fra Høytorp fort i aprildagene 1940

Av Arne Løken

Selv om begivenhetene på Høytorp fort i aprildagene 1940 nå ligger 23 år tilbake i tiden, står de for mange av oss nesten like friskt i erindringen som om det skulle skjedd for bare noen måneder siden. Vi fulgte selvfølgelig begivenhetene ute i Europa på den tid med oppmerksomhet og adskillig uro, men vi hadde allikevel ikke formådd å innstille oss på det som skulle komme – og plutselig var vi midt oppe i kamphandlinger på egen jord og på hjemlig grunn. Det har mere enn noe annet brent seg fast i sinnet.

Mobiliseringsordren fra Høytorp fort gikk ut den 9. april, like etter at de tyske flyene strøk nordover langs Glomma i tette formasjoner, men mange av de gamle festningsartilleristene meldte seg til tjeneste ennå før mobiliseringsordren var kommet frem. Allerede 10. april var innsiget av soldater i full gang.

Arne Løken. Portrett-tegning utlånt av Carl Peter Løken.

Forsvarsviljen var stor

Som soldat av årgangen 1922/23 var det med en egen, rar følelse man trakk i uniform igjen. Meget var så forandret

12 cm tårnkanon på Høytorp fort sommeren 1940. Tre tyske soldater sitter på kanonrøret.

fra den gang, og nå var det alvor. De to–tre første dagene var det ikke stort å ta seg til. Mannskaper strømmet inn i store mengder, og mere enn hva festningen kunne ta imot. Forsvarsviljen hos ungdommen var ikke til å ta feil av. Vi har aldri fått vite det helt eksakt, men vi antok at festningen hadde en bemanning på 500–600 mann da det tyske angrepet satte inn. Før denne dagen var det imidlertid også mannskaper fra andre avdelinger som hadde meldt seg på festningen, beordret til forskjellige oppdrag i distriktet.

Sneen lå flekkvis i festningsområdet, med store isdannelse her og der. Det vekslet med snesludd og mildvær, og i veiene på fortet sildret vannet i små bekker. Inne i korridorene og rommene i det indre festningsanlegg dryppet det **jevnt** fra tak og vegger. Alt inventar var gjennomvått, og tanken på å bo der var ikke særlig opploftende.

Hva festningen hadde av mat og ammunisjon var ikke problemer vi soldater beskjeftiget oss med, men vi kunne ikke unngå å legge merke til en uhorvelig mengde kaffe som ble kjørt inn. Sekk etter sekk med rå kaffe ble sjauet inn i de indre opplagsrommene, og kokka fortalte at hun sov på kaffesekker om natten. Forklaringen var den, at det var kommet inn en båt med kaffe til Fredrikstad om morgenen den 9. april, og lasten ble spredt over hele Indre Østfold, hvorav festningen fikk sin beskikkede del. Det var jo hyggelig å vite at vi i hvert fall hadde kaffe nok, men ved til kokingen var det så som så med. Ca. en halv favn isbelagt bakhonved var det hele vi fikk rasket sammen før portene ble lukket.

Lørdag 13. april

Det kunne være mange små episoder å minnes, men la oss hoppe frem til lørdag den 13.april. Beretningene om

tyskernes fremrykning fra Oslo-området, og om kampene ved Fossum bro var selvfølgelig nådd frem til festningens personell. Fra toppen av festningen hadde vi glimtvis kunnet følge de tyske jagerflyene i deres angrep på de norske styrkene, og dumpe drønn av granatnedslag hørtes i det fjerne. Vi hadde også sett norske tropper på marsj østover.

Nokså presis kl. 14 åpnet festningen ild med sine 12 cm tårnkanoner. Smellene ga en voldsom gjenklang inne i festningens mange ganger og rom, og vi hadde følelsen av at disse rommene nærmest virket som kassen på en fiolin. Enkelte glassruter sprang også under de første skuddene. En av de store brisantgranatene som ble skutt ut, slo an mot en tretopp på festningsområdet og eksploderte med et fantastisk brak, men merkelig nok uten at noen ble skadet. Skuddene var rettet mot Rom skole og veistrekningen mellom Fossum bro og Askim.

Ildgivningen fra festningen var markeringen av at nå var også vi med i kampene – den utløste en febrilsk aktivitet på mange felter – og det vi ikke hadde kunnet fatte skulle skje på hjemlig jord, var en realitet.

Stor forvirring

Det gjorde et voldsomt inntrykk på oss å se svære kolonner av norske soldater på vei østover. Fra festningstoppen kunne vi leilighetsvis følge dem med øynene langt innover i Hærland. Hva så med festningen? Vi hadde forstått det slik at infanteriet skulle legge seg foran festningen for å ta opp kampen med tyskerne, og at festningen skulle understøtte dette forsvaret. Nå ble vi

liggende der som ei øy inne i tysk besatt område. Hvor lenge kunne det holde? Men kommandanten «trøstet» oss: Vi skulle kjempe til siste mann.

Evakuering av Mysen

Lørdag ble det gitt ordre om evakuering av Mysen, og befolkningen strømmet ut i hui og hast – og tok seg frem som best de kunne. For oss på festningen virket det jo litt misforstått at gårdene i Hærland og nærmeste distrikt ble overbefolket – midt i skuddlinjene fra festningen, hvis tyskerne nærmet seg fra den kant. Men det var jo for sent å gjøre noe med det. Vi visste heller ikke på det tidspunkt at all ammunisjon til tårnkanonene var brukt opp mot Askim-området.

Tyskerne kommer

Sent lørdag ettermiddag marsjerte de tyske tropper i samlet kolonne, fra Slituområdet til festningen, og la seg like utenfor den. Det ble en del skuddveksling, og bl.a. ble vaktstuen og dermed også sentralbordet for telefonen tatt. En av de fremskutte norske mitraljøseposter var praktisk talt i «nærkamp» med tyskerne.

Da skytteren så en tysk tropp på passende skuddhold, brente han løs med mitraljøsen – og svaret kom omgående som et regn av kuler. På en mirakuløs måte klarte han å trekke seg unna, og kom velberget inn med bulker i hjelmen etter streifskudd – likblek og skjelvende – men med humøret i behold.

Så kom da ordren om at alle mann skulle inn i det indre festningsområde – innenfor vollgravene – og at alt som beveget seg utenfor var fiender.

Tunet på Høytorp fort

I tussmørket var det selvsagt ikke lett å skjelne mellom de forskjellige uniformer. De tunge portene ble lukket og all forbindelse med utenverdenen var brutt. Nå måtte det bære eller briste.

En natt vi aldri glemmer

Selv var jeg i maskinavdelingen under den sindige og rolige furér Larsen. Hele troppen ble henvist til det rommet i fjellet hvor den store dieselmotoren for lysverket var stasjonert og gikk for fullt. Sengeplasser var det selvfølgelig ikke her, og man fikk innrette seg som det passet. Vått var det overalt, og på taket over oss knitret mitraljøsene med jevne mellomrom. Å forsøke å sove var fåfengt. Noen av guttene foldet sine hender i stille bønn, andre trasket rastløst frem og tilbake på gulvet over liggende skikkelser, og andre igjen som var sjokkert over forholdene, la ikke fingrene imellom – for å si det pent.

Et helt spesielt oppdrag

Blant de oppdrag jeg fikk den natten, var også det å skrive testament for et par av karene. De hadde ikke fått ordnet seg før de reiste hjemmefra, og nå ville de i alle fall bli funnet med sitt testament i lommen. Vi skulle jo kjempe til siste mann. Det kan ikke beskrives der vi satt den natten – under de forhold jeg har fortalt om – for å feste deres siste vilje ned på et stykke tilfeldig funnet papir.

Et samband til besvær

Som nevnt var festningens sentralbord tatt av tyskerne, og mannskapet fra maskinavdelingen fikk ordre om å montere et reservebord som befant seg inne i festningen. Det var lettere sagt enn gjort. De fleste av oss hadde ikke sett et sentralbord før, men heldigvis var det en elektroingeniør i troppen, og han tok fatt. Sentralbordet i seg selv var all right nok, men alle ledninger som

var lagt i rør inne i festningen, var helt defekte. Ved å strekke løse ledninger ble det etablert en slags forbindelse, men et bekymringsfullt samband.

Da vi dro disse løse ledningene rundt omkring, fikk vi den beste anledning til å se forholdene i de forskjellige rom og avdelinger på nært hold. Noen hadde forsøkt å fyre opp i ovnene som stod der, men ovnsrørene var rustet i stykker og røken fylte rommene. Sengene i sykerommene var gjennomvåte som tomkasser trukket like opp fra sjøen. Heldigvis fikk vi ikke bruk for dem.

Ingen solskinnshistorie

Når jeg er bedt om å fortelle litt fra festningen i april dagene 1940, må det være riktig å se forholdene slik som de virkelig var, og ikke lage en solskinnshistorie ut av det. Noen helteglorie kan dessverre ingen som var med vente å få. Tvert i mot – det var et sorgens og mismotets kapittel. Det hjalp så lite at både offiserer og mannskaper viste innsatsvilje og personlig mot, når midlene var så bedrøvelige. Allerede i mange år før 1940 var jo festningen stilt i reserve, og det ble overhodet ikke gitt noen bevilgninger til vedlikehold av den. Skal vi ikke helt ærlig si at festningen falt på den forsvarspolitikken som var ført i mange år? En annen sak er om det var riktig – under de forhold som festningen befant seg i – å sette den inn i kamp. Det er imidlertid et militært spørsmål, som en legmann ikke kan uttale seg om.

Kamphandlingene

Klokken halv fem søndag morgen startet det tyske angrepet. Det kom fra vest og nord, og altså mot festningens aller

svakeste sider. Den ble jo i sin tid anlagt med tanke på angrep fra øst. Under redselsfulle skrik og intens ildgivning fra mitraljøser og bombekastere stormet tyskerne på. Det festningen hadde å møte dem med var noen få mitraljøser og håndvåpen, men de norske gutta var ikke skvetne. Lenge holdt de tyskerne på avstand, og mange av dem falt, særlig i angrepet fra nord.

Jeg skal ikke gå i detaljer. I vest vokste skogen tett like opp til vollgravene, og fremrykningen her var så mye lettere. Over oss kretset bombeflyene i lav høyde, men det var et tett skydekke med sludd, og siktbarheten var borte. Vi tenkte med gru på hva som ville skje hvis bombene begynte å falle. Festningen var ikke bygget til å motstå den slags våpen, og de mange støpte veggene ville ha blåst inn som kulisser. Det knitret og spraket og smalt på alle kanter, men det var tross alt de tyske kampskrikene som virket mest uhyggelig. Tyskerne arbeidet seg jevnt og trutt opp mot vollgravene, og nå var det bare 25–30 meter mellom ildlinjene. Denne ilddåpen tok guttene forbausende rolig. Vi så enkelte tilfelle av nervøst sammenbrudd, og det ville ha vært forbausende om noe sånt ikke skulle ha hendt. I en slik stund lærer man menneskene virkelig å kjenne, og at det var svikt hos mannskapene skal ingen fortelle.

Ikke fnugg av sjanse

Det var helt gitt nå at festningen som helhet ikke ville make å stå imot dette angrepet av verdens mest veltrimmede soldater, og med et utstyr som vi ikke hadde fnugg av sjanse til å hamle opp imot. Tyske soldater var trengt

helt opp på toppen av festningen, da en liten tropp med det hvite flagget i spissen dro ut av hovedporten for å underhandle om overgivelse. Jeg så personlig at tårene rant fra øynene på en av gutta da det hvite flagget ble båret ut. Det var så inderlig forsmedelig det hele, og beveget var vi alle som en.

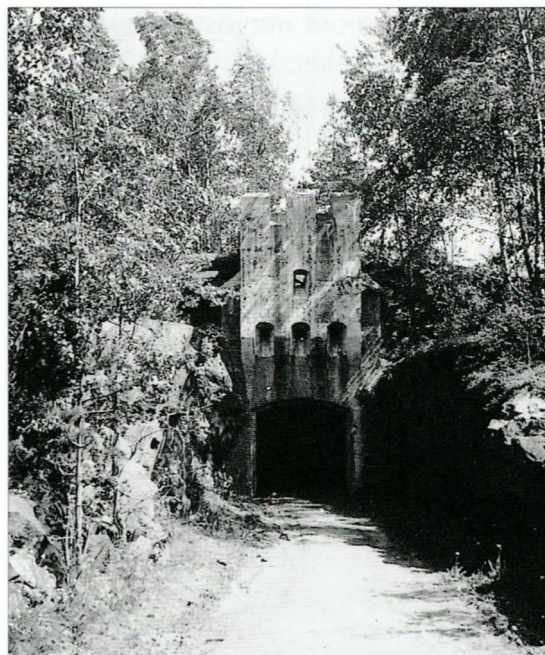
Det ble ingen betingelser for overgivelse. Total utslettelse eller betingelsesløs overgivelse var alternativene, og så ble det det siste.

Ilden opphører

Ordren: «Ilden opphører» gikk fra mann til mann, og så var det å stå der tafatt. Hva ville skje nå? Vi fra maskinavdelingen gikk over i maskinhuset og stod der lenge. Det var så tyst og rart overalt. Et par av oss lukket forsiktig opp ytterdøren for å se hva som foregikk. «Hände hoh», var svaret. Utenfor stod to tyskere med maskinpistolene rettet mot oss. Vi så det ville blikket i øynene på dem, hendene som holdt maskinpistolene skalv lett og fingrene krøket om avtrekkerne, ferdig til skudd. De hadde «forsvinningsdraktene» kastet lett over seg, rundt halsen hang rekker av patronbånd og fra skaftestøvlene stakk håndgranatene opp. Bare synet av disse tyske «krigsmaskinene» kunne gjøre noen og hver nokså skremte.

Oppstilling

Alle mannskaper på festningen ble kommandert til oppstilling ute i vollgraven. Tyske mitraljøseposter tok stilling på alle strategiske punkter, og enhver tanke på flukt var utelukket. Mannskapene ble nøye gransket, og alt som luktet av våpen til og med

Det originale inngangstårnet til Reduiten på Høytorp fort.

vanlige lommekniver, måtte leveres. Slik stod vi da i flere timer og ventet og ventet, mens tyskerne herjet og skrek. Det var et jevnt snesludd, og alle ble mer eller mindre våte. Omsider ble vi kommandert inn i brakke og stuvet sammen som det best falt seg. Hvor mange mann det gjennomsnittlig var i hver brakke er umulig å si, men å gå på gulvet når hver mann hadde satt seg, var i hvert fall umulig. Alle vinduer og dører ble omhyggelig lukket, vakter ble stilt på alle kanter, og det ble gitt omhyggelig beskjed om at den som åpnet et vindu eller en dør uten videre ville bli skutt.

Utdeling av tobakk

Da festningen overga seg, ble alt hva den hadde av rokesaker delt ut blant mannskapene, og det hadde vi også fått lov å beholde. Tenk så litt på atmosfæren i disse overfylte brakke

Alle mann dampet nervøst på hva de hadde av røkesaker, klærne oste av damp og svette, og ikke en sprekke på en dør eller et vindu til luftning, men det gikk det også

Sulten begynte å melde seg. Ingen hadde spist noe siden lørdag middag, og mat var det ingen som tenkte på da kampene pågikk. Da jeg mandag ettermiddag, etter lange parlamenteringer, fikk lov å søke hjelp på Mysen sykestue for en mindre skade, hadde bare noen få fått en kopp svart kaffe.

Senere fulgte møysommelige marsjer, og omsider havnet mannskapene i

Calmeyergatens misjonshus i Oslo, hvor sivilbefolkningen viste enestående offervilje. De hjalp med mat og forfriskninger, og gutta blir varme om hjertet den dag i dag når de tenker på hva denne hjelpen betød.

Etterord

Så minnes vi til slutt vår venn, den kjekke, sympatiske eidsberggutten, Thorer Skaarer, som var eneste nordmann som falt under kampene på Høytorp fort. Måtte hans minne holde forsvarstanken levende i oss.

Flyfoto fra Høytorp fort

«Trollkjerka» et sted for lek og spenning

Av Eva Tveter og Dag Mysen

Vi ungene som bodde i strøket rundt Susebakke under og like etter krigen Vi tok oss ofte en tur til «Trollkjerka». Området rundt denne trolske steinen var bevoskt med skog og lyng den gang. Der var ingen hus, men en fin ås med trær for klatring og bygging av barhytter. Ikke visste vel vi at denne digre 3:einen var et minne fra siste istid. Det var artigere å tenke på at den var havnet etter et kjempekast av et farlig troll. Det artigere å tenke på at den var havnet etter et kjempekast av et farlig troll. Vi hadde jo alle lest eventyrene av As8iornsen og Moe, og de fleste barn likte å gyse av spenning av og til. Dette var før TV-alderen med krim-serier og skumle filmer, og ekspedisjonene til Trollkjerka ble derfor vår detektime. I «Åsen», som vi kalte nåværende «Kirkås» kunne det dukke litt av hvert. Var det noe sted vi kunne treffe på troll, huldre, nisser og kanskje underjordiske, måtte det vel være ved Trollkjerka.

Og jommen men traff vi på «overjordiske» også. I vår barndom var hulrommet under den store steinen ofte et overnattingssted for hjemløse menn som vi syntes så skumle ut. Dårlig kledde, litt skitne og ubarberte. Selvfølgelig var det synd på dem - men de trignet vår trang til spenning. Under steinen fant de ly for vær og vind, og med en sammenbrettet pappeske som underlag fikk de kanskje noen timers søvn i «kjerkekjelleren».

Det var ikke pent av oss - og våre

Trollkjerka i Kirkås. Foto: Eva Tveter.

foreldre ville nok ikke bifalt det (om de hadde visst) at vi av og til «lusket» oss inn mot Trollkjerka for å se om det var noen overjordiske leieboere der. Én gang ble vi observert av en av disse overnatterne som kjeppjaget oss med trusler om at det ville gå oss ille om vi våget å vise oss én gang til. Og selvfølgelig våget vi det!

Veien opp til Trollkjerka gikk fra «Gropa» som var tomta til murmester Johannes Myhre, nede ved veien før Susebakksvingene. Derfra gikk vi over «Branntomta» litt høyere opp i åsen der vi var vitne til en skogbrann under krigen. Der kom vi av og til over tyske soldater som flørtet med norske jenter,

og uforsiktig sigarettøyking og tørr lyng ble en gang årsak til at noen mål av nåværende Kirkås ble svidd av.

For øvrig var Trollkjerka en veldig fin klatrestein (en burde ha gummisåler når en skulle klatre til topps) og også et fint skjulested når vi lekte gjemsel. Kjerka egnet seg også for matpakketurer og fortrolige jentesamtaler.

Eva Tveter

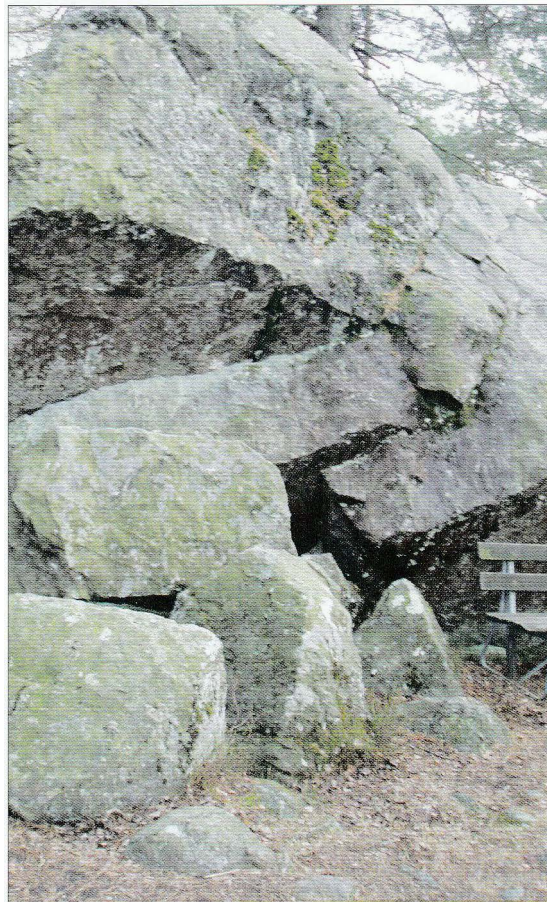
Favorittsted for Mysen-speiderne

«Trollkjerka» var et yndet sted for speiderne på Mysen, helt fra starten før siste krig og til Kirkås ble utbygd som boligområde.

Det var kort vei dit, og området rundt den hemmelighetsfulle kjempesteinen var flatt og fint og kunne brukes til mange viktige speideraktiviteter. Her hadde vi patruljemøter både i sommerhalvåret og på vinterstid. Det var stemningsfylte troppsmøter på kveldstid i halvmørket med bål. Vi trente på å kaste med livline, øvde førstehjelp, trente på utallige speidermerker vi kunne ta.

Selv om det bare var en rask spaser- eller sykkeltur fra sentrum, kom vi inn i en annen verden rundt «trollkjerka», som ved et trylleslag Disse opplevelsene sitter spikret i hukommelsen og i kroppen som en verdifull og viktig del av oppveksten på Mysen.

Dag Mysen

Her ser vi inngangsporten til «Kjerkekjelleren», hulrommet under den store steinen der uteliggere søkte ly for vær og vind. Dette var før Kirkås ble utbygget til villastrøk, og at denne «kjelleren» også huset både troll og underjordiske, var ungene rundt Heggin og Susebakke ganske sikre på.

Slike «flyttsteiner», også kalt «flyttblokker», er løse steiner som isen i istiden bragte med seg og satte igjen. De kan ligge på åpne flater og ha en ganske uforklarlig plassering. Mange slike flyttsteiner i Norge har fått egne navn, slik som «Trollkjerka» i Kirkås. Foto: Eva Tveter

Eidsberg har mange minner fra siste istid

Monaryggen er en stor israndmorene som ble dannet for ca 10 000 år siden, og her kan man finne steinsorter fra store deler av sør-øst-Norge.

Og ved Stranda i Trømborg kan man finne havskjell i jorda. Trømborgfjella lå jo som ei øy i isen før den trakk seg tilbake.

Georg Jorudengen (1912–1998)

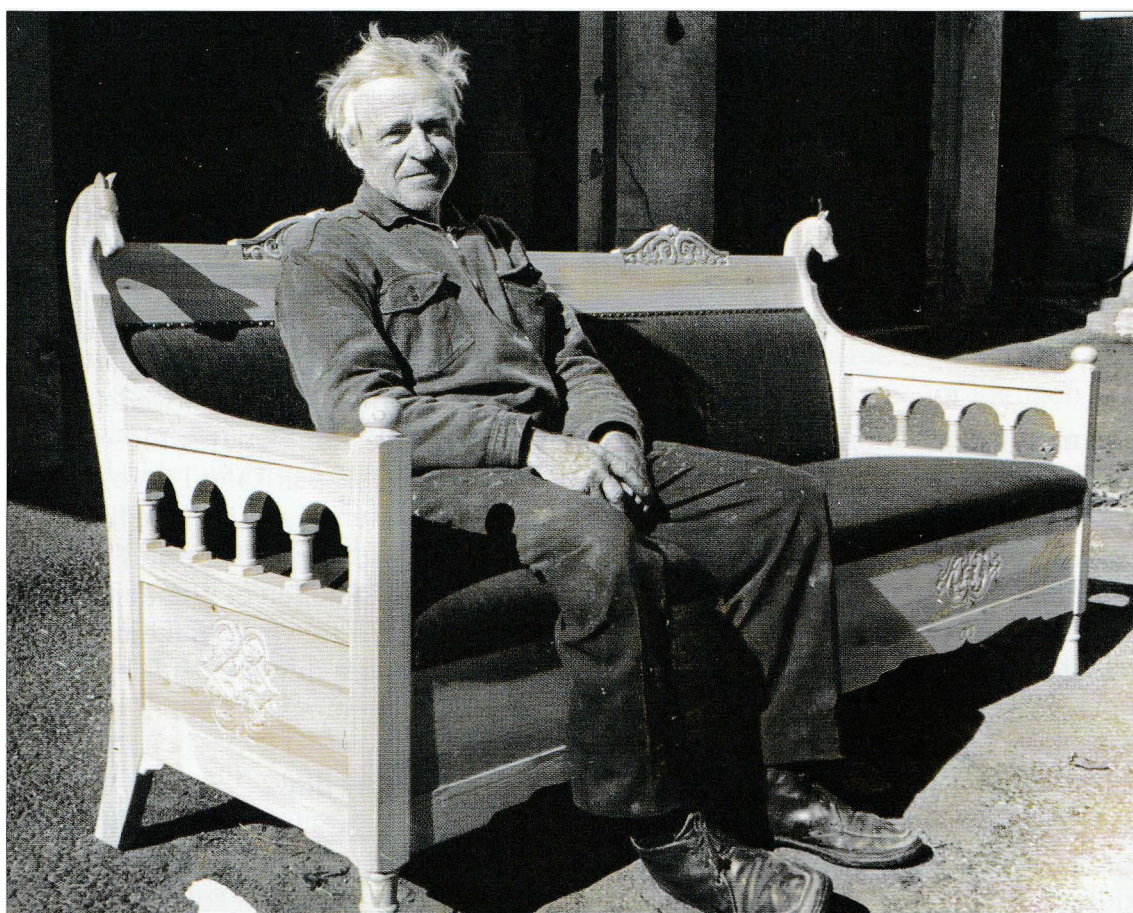
Snekker og bygdekunstner av den gamle skolen

Av Eva Tveter

En særdeles flink håndverker og en interessant samtalepartner – dette er ord som går igjen når vi ber gamle eidsberginger gi en karakteristikk av Georg Jorudengen.

Allerede som ung gutt forstod han at treverk var et utmerket materiale som egnet seg til produksjon av både

nyttige og dekorative ting. Som 12-åring begynte han å lage vakre løvsagarbeider på verkstedet til sin pleiebror på Jorudengen i Trøgstad, en gård med jordbruk, dyr og et lite verksted. Interessen for tre beholdt han til han som gammel mann tok farvel med sitt litt skakke møbelverksted på Trara i 1997, året før han døde.

Her sitter Jorudengen i en av sine fineste arbeider, en sofa bestilt av Thorleif Volden. Johs. Smeby skar ut nydelige hestehoder, og de stoppede putene ble laget av brødrene Heier på Heggin. Dette var kommunalt samarbeid av høy kvalitet! Foto utlånt av Berit Forberg

Lille Georg viste tidlig at han behersket kunsten å arbeide med tre. Allerede som 12-åring laget han vakre løvsagarbeider. Foto Eva Tveter.

Lille Georg var så visst ikke født med en gullskje i munnen. Han vokste opp hos en pleiefamilie i Trøgstad, og etter konfirmasjonen måtte han, som de fleste ungdommer på den tid, ut i arbeidslivet. Som 15-åring startet han som husmaler.

Fra maler til snekker

Fra 1936 bød det seg arbeid på snekkerverkstedet til Johan Torper ved Torpersaga nær Momarken, og her hadde Georg lange dager fra tidlig morgen til seine kveld. Men han var arbeidsglad og selvstendig og ble kjent som en snekker med godt omdømme.

Evnerik som han var, fikk han til det aller meste som kunne lages av tre: Møbler av alle slag, som spisestuer, salonger, bokhyller, kister, klokker og kjøkkeninnredninger. Av materialer han likte best var eik, bjerk og etter hvert teak – ikke så mye furu. Det aller gjeveste var nok mahogny.

Selvlært

Det var ingen snekkerskole å lære yrket på, og det var mange som konkurrerte om å få avsetning på produktene sine. De første årene ble økonomisk vanskelige. Melkeruta til Oslo var god å ha når man skulle markedsføre møblene sine hos møbelhandlere i hovedstaden. Etter hvert fikk han oppdrag for Granbergs selskapslokaler i Oslo, i Drammensveien 41, og i tillegg fikk han ofte mindre reparasjonsoppdrag, blant annet for Dovrehallen og utenlandske ambassader. Dette var et velkomment tilskudd utenom inntektene av egenproduksjon hjemme i Eidsberg.

Egenprodusert lim

En spesialitet hos Jorudengen var produksjon av eget lim. Kjøpelim dugde ikke, syntes han, så han kokte sitt eget lim på en gammel vedovn. Hans datter, Berit Forberg, lærer på Tenor skole i 48 år, har gjemt på sin fars gamle limpotte,

samt hans solide hammer og velbrukte håndhøvel.

Hun forteller at far Georg var en mann forut for sin tid, kunnskapsrik og med mange interesser. Han var særst glad i å lese. Historie og biografier var blant favorittene. Kunder, som besøkte det gamle verkstedet med det knirkende golv, ble ofte så engasjert i samtalen med Jorudengen at bestillingsærendet nesten kom i bakgrunnen. Her i verkstedet diskuterte man både nyheter og sport. Musikkinteressert var han også – og en ivrig radiolytter. Ouverturer og marsjer var dugelig akkompagnement til arbeid med høvel og sag, forteller Berit. Og én gang bygget han sin egen fiolin!

Oppussing av møbler

Etterhvert som folks levestandard økte, fikk kundene også sans for antikviteter, og snekker Georg ble en mester i å bringe gamle møbler tilbake til fordums glans. Han ble engasjert av Kjell Arnbjørn Mysen til å pusse opp de gamle antikke møblene som fremdeles står på Skrivergaarden i Vandugbakken. Dette var arbeid som Jorudengen holdt på med til lenge etter pensjonsalderen.

Samarbeid blant bygdekunstnere

I glass og ramme hjemme hos Berit Forberg henger et bilde som hun setter stor pris på. Det er et fotografi av hennes far plassert i en helt spesiell sofa som han lagde på bestilling av Thorleif Volden, bror av Eidsbergs mangeårige ordfører, Johan Volden.

Thorleif Volden hadde ved en tilfeldighet fått se en salong som han hadde lyst til å få en kopi av. Den stod i hjemmet til tidligere statsminister Gunnar Knudsen i Bergen, og hvor

Jorudengens datter, Berit Forberg, har gjemt på sin fars gamle høvel, hammer og limpotte. Kjøpelim var ikke noe tess, mente han, så han kokte sitt eget lim!
Foto: Eva Tveter.

kunne vel herr Volden få maken til den? Jo, det ble et oppdrag for bygdekunstnere fra Eidsberg!

Mons Løvfald lagde tegninger på grunnlag av et fotografi, Jorudengen snekret sofa og to stoler i kvistfri furu, og treskjærer Johs Smeby laget nydelige treskjærerarbeider på rygg og vanger med blant annet seks hestehoder. Brødrene Heier på Hegglin stoppet puter til både sofa og stoler, så dette må man kalle et godt kommunalt kvalitetsarbeid.

Snekkerarbeid

– ingen lukrativ geskjeft

Jorudengen kunne aldri beregne seg timelønn – det ville blitt for dyrt for oppdragsgiveren! Det kunne være stramt økonomisk, særlig i begynnelsen, men man kan ha et godt

liv uten luksus, mente han. Noen bil ble det aldri, men han slet ut tre mopedar! Og at det skulle være kvalitet på snekkerarbeidene, det satte han sin ære i. Gleden av skapende arbeid kan ikke måles i kroner og øre, mente Jorudengen.

I 1948 bygde han sitt eget hus ved Momarken, der noen av møblene hans fremdeles pryder stua. Syk var han nesten aldri, i alle fall ikke så mye at han ikke kunne gå i verkstedet. Forresten – én gang fant han det lurt å bli hjemme og pleie helsa – det var fordi han hadde «vondt i hærsen». Men neste dag var han på jobb igjen – han måtte jo av gårde for å mate snekkerkatten sin, den spraglede «Åtsekken» som også var en individualist i likhet med sin herre.

Båtliv og fiske

Selv om det ble lange dager på verkstedet, ble det også tid til turer til Rødenes- og Hemnessjøen for å fiske abbor. Ved Rødenessjøen hadde han båt, og disse fisketurene var noe han satte stor pris på. Sluk og mark om

sommeren og pilking om vinteren. Stekt abbor var herremannskost! Og om man ikke hadde bil, så var mopedar et høvelig framkomstmiddel.

Et godt liv

Far var veldig glad i sitt snekkeryrke, forteller Berit Forberg. Han syntes at han hadde et godt og travelt liv med stor skaperglede, og satte også veldig pris på alle gode samtaler med sine kunder. Det vet vi at kundene også gjorde. De ble ofte sittende lenge i samtale med snekkeren i det skeive huset på Trara – ikke bare for å beskrive sine bestillinger – men like mye for å høre kloke ord fra en klok snekker av den gamle skolen.

Det gamle våningshuset på Jorudengen, der Georg trådte sine barnesko, står nå på Trøgstad museum.

Denne artikkelen om Georg Jorudengen er skrevet etter samtale med Berit Forberg og etter tidligere intervjuer publisert i Indre Smaalenenes Avis.

Eva Tveter

*Rundt omkring i Eidsberg og Mysen er det mange som har møbler laget eller restaurert av Georg Jorudengen. Hans datter, Berit Forberg, har arvet disse spisestuemøblene. Kvalitet som alltid!
Foto: Eva Tveter*

Livet rundt Kongeveien i gamle Herland

Jul-Lars Kvernhusengen
forteller på sitt eget hærland-mål

om den gamle kongeveien,
og om det som kunne hende her øst i kroken i gamle dager

Myrvold skysstasjon

Påbygget på skysstasjonen Myrvold ble satt opp spesielt til ho Augusta. Det var Johan Åsland som bygde det for 300 kroner, mens han holdt materialene sjøl. Han hadde jo sag, skar det sjøl og utnytta rubbel og bit. Det blei fortalt at Mysenfolk dro på sykkelstur om søndagene til Myrvold og kjøpte mat og drikke før døm sykla him igjen, som søndagsutflukt.

Det blei langt å sykle på de veiene, 13 km hver vei. Det blei mye gåing opp bakkene, det var ikke noen sykler med

gir da. Det var grind der som bakken begynner oppover til Åsheim, og motsatt på den andre sida av Myrvold. Dyra som blei drifta fra Sverige åt jo på veikantene, så da var det praktisk med grinder. Vi ser restene etter et beiteområde på andre sida av veien der det ikke er noen ting nå. Det kan jo ikke væra mange kvadratmeterne, det er vel 200 kvadratmeter omtrent, tenker jeg. Det hørte med til Myrvold. Kuene gikk jo på beite på hele jordveien, og langs med grøftkantene og. Så om natta lå vel kuene i veien. Og døm som skulle

Akvarell av Myrvold skysstasjon, malt av Unni Tønsberg Kvisler og gjengitt med tillatelse fra kunstneren. Damen med skaut er Augusta Myrvold. Hun levde til hun var vel 90 år.

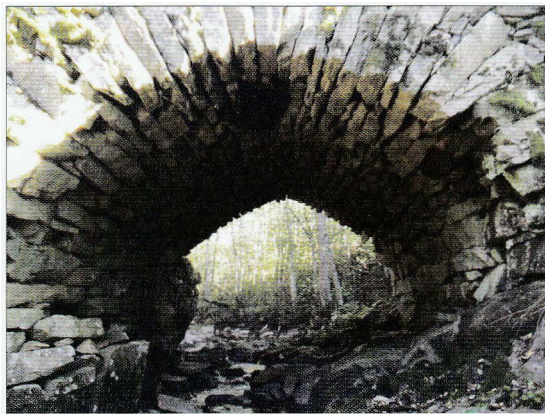
fram, måtte jo ut og lukke opp og igjen grindene.

Den gamle kongeveien

Den gamle veien var veldig svingete. Vi kan starte oppe ved Jorderud-verkstedet. Der hadde vi dødssvingene. Det var en kanadier som kjørte seg i hjæl der. Han hadde kjørt alt for fort, mista kontrollen og kjørt rett i fjellveggen. Gjennom Åsheim gård og ned mot Myrvoll var det noen forferdelige svinger. Det var ikke så bratt, men døm var veldig krappe. Kjørte døm fortere enn 40 så havna døm rett opp i plenen på Åsheim. Døm la veiene der det var lettest å legge døm, og så måtte den gå innom alle gårdene, så flest mulig gårder fikk vei. For at det skulle bli lettest med hestetrafikken, så måtte det bli sånn. Den gamle kongeveien som går østover her var noen steder så bratt at den måtte legges om, for hestene orka ikke å

dra. Lassa blei større og større og derfor måtte det gjøres noe. Det er en bakke oppi her som døm kaller for låvebrubakken. Den eksisterer den dag i dag. Den var oppe ved Rundkjenn omtrent.

Den gamle kongeveien eksisterte ikke mer enn i omtrent hundre år den, og det hadde med det å gjøre at lasstørrelsen økte veldig. Den gamle Visterhellinga var jo grådlig svingete, med et par gøkrappe svinger helt nederst. Vi hævver jo at når vi kom kjørende nedover bakken fra Kjeserud, da så vi traseen fra den gamle kongeveien som gikk opp til Hærland kjerke. Døm svingæne var jo der ei stønn, og så ble døm lagt om til slik som vi ser det nå. Hvis vi står på den veien nå så ser vi bort på den nye motorveien som ligger litt nordafor. Der kan vi i vår generasjon husse fire forskjellige traseer. Vi hadde også ei anna berykta kleiv her i Lundebykroken, og det var Liahellinga. Den blei vel utbedra i 53,

Revhaugbrua, fra rundt 1820. Den er bygd over bekkefaret midt mellom kirken og Hærland gård, i chausséen fra kirken og østover. Til høyre vises detaljer av steinarbeidet på Revhaugbrua.

Jul Lars står på hulveien ved Mona i Hærland, rett opp for «Putland», i skråningen opp mot «Danse-plassen»

trur jeg Den eldste delen av brua helt nederst syns ennå. Vi ser et rekkverk som er nederst mot Lundeby skole, og den brua er smal, grådig smal. Det samme var brua nede ved Bøndenenes hus der som Knut Herland bodde. Der var det noen fæle svinger, og der var det stabbesteiner som sto nederst mot stupet nedafor. Det var ikke så mange steder det var stabbesteiner. Den eldste delen av Bergerbrua er fra den eldste kongeveitida. Den er nokså fint bygga, ei solid og fin bru. Den gamle Revhaugbrua er fra den gamle kongeveien som går helt inn til Trollbergroysa.

En eldgammel slepevei

Men det er en gørgammal vei som fortsetter østover når vi har passert riksveien mot Trollberg-røys. I dag kan du se noen fine fyllinger etter den veien. Det er ikke den gamle kongeveien, men en mye eldre. Den gamle kongeveien gikk i sikk-sakk omtrent der hvor

veien går i dag den. Men den andre slepaveien må være veldig gammel. Den gamle gravhaugen Trollberg-røysa må være bygd minst 500 før Kristus. Bronsealderen begynte kanskje 1800 før Kristus og så framover, og så varte den jo fram til jernalderen. Det var jo bare rikfolk som hadde råd til bronse her i Norge. Men her var det mange myrer med jern. Så for folk flest gikk vel utviklingen omtrent rett over fra stein til jern. Og vi kan følge denne eldgamle traseen og bare fantasere hvordan det var med fyll på nedkanten så ikke vogna med myrmalm skulle velte, for den går litt i slyng når vi kommer over fjelltoppen videre østover. Der kan vi se noen fine fyllinger, og døm steinene tipper jeg døm har stjært fra røysa. Det er helt tydelig at toppen er borte. Der lå det nok en betydningsfull person. Vi har lest om at sånne bronserøyser blei lagt der det var stor ferdsel. Og da var det snakk om rideveier. Det var

jo bare om vinteren døm kunne slepe noe. Veien blei kalt «Slepa». Vi har jo Slepakjenn, og det må komme av at det gikk en slepavei over. Han Ole Thøger Baggetorp mente jo at det blei slept båter der. Det er ikke utenkelig at det blei slept båter fra Glomma og over til Haldenvassdraget, for der var det et vassdrag som døm kunne komme langt på, både sørover og nordover. Men i praksis var det vel ikke store båter, antagelig. Det veit jeg ikke noe om. Men jeg tenker på vinterveiene i Trømborgfjella her. Døm gikk der det var flatt, over myrer og droger og vann, så døm kunne kjøre fra Kulevannsaga og fram til bygda, og fra storskogene og til Svarverud. Der var det lettvent å dra fram tømmeret. Men det var bare vintervei.

Enda en fortidsvei

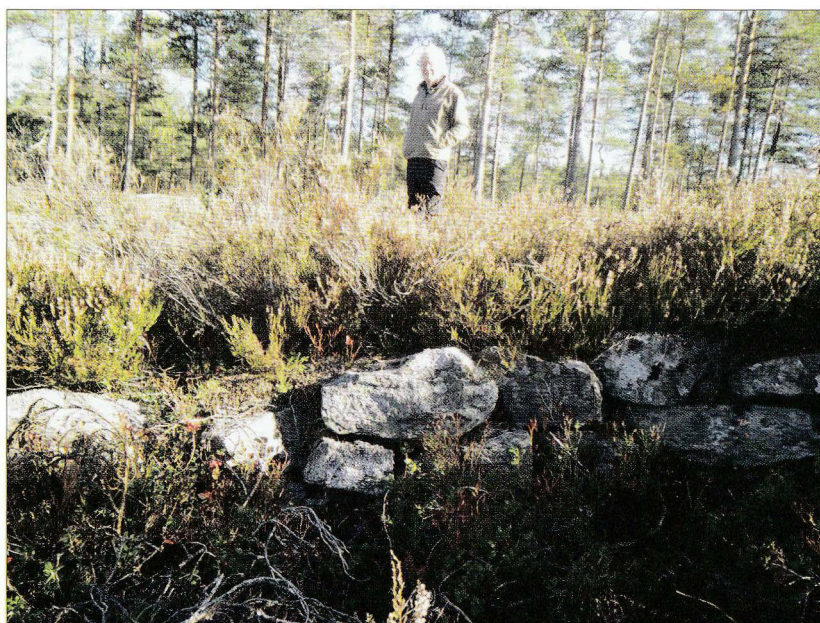
Det går en gammel vei rett på andre sida av kjennet her, den veit jeg ingen ting om, en ser veldig godt faret etter den. Den går nord/østover forbi Kjensby og vi ser den godt rett oppi her. Det er to steder som i hvert fall har en meter høy fylling, veldig synlig og pent lagt opp i ei bratt kleiv der det er viktig at slaan ikke skulle skli. Der har det nok ikke gått vogn. Det må ha vært en betydningsfull vei. Vi ser den tydelig over en ca. 200 meters strekning. Jeg har et gammalt kart et eller annet sted, jeg fikk det fra han Ole Thøger Baggetorp. Det er fra ca. 1750. Det er bare tegna, det var nok ikke noe synfaring da, og der står den veien merka opp. Den går fra Elgetun og videre. En kommer på hulveier som gikk over Mona og kom over her. Så det ser ut som den kom i ei bue fram her og til Elgetun. Og oppe på

Elgetunjordet ser det ut på kartet at det var et skikkelig veikryss. Det kan jo ha kommi noe østafra da.

Fanteføljer

Men når vi sitter her og prater om den gamle veien med skysstasjonen her, så blei denne grenda kalt for fantekroken. Det gikk jo mye tatere her, veit du, kalt «fant». Og her i området slo døm seg ned ofte. Det sto ei sag nede på jordet her rett på andre sida der verkstedet står nå. Der var det tatere ofte, og inne i grushølet her. Der overnatta det mye fant. Han far fortalte at når det kom fant, så dro guttæne hit for å oppleve noe, og her kom det guttær og vekstringer. Da fortalte han far at det kom en kæll som gikk bort til sagdøra, løfta ho av og stilte ho borttil et tre. Inne i vogna hørte døm et kvinnfolk som sa nei, jeg vil ikke. Kællen gikk inn i vogna og henta kvinnfolket, dro ho med seg ut og stilte ho opp foran døra. Så tok han fram ei kasse med kniver, han antyda sånn ca. 30 cm. lange, gikk litt tilbake og kasta døm knivene på kryss, helt fra hue og helt ned, der ho sto mens han kasta knivene. Jeg skjønner godt at ho skreik.

Det er ei historie som han far hævva fra da han var ung, han var født i 1902, så det kunne vært pluss minus sånn 1910 tenker jeg. Og rett som det var så var det sånne taterføljer som kunne være her i to-tre dager om gangen. Døm hadde navn disse taterføljene etter navnet på lederne, så hvis lederen hette Nils, så kaltes det for Nilseføljet, Hanseføljet og sånn. Det kom ofte flere ifølge, men det var storfamilier veit du, så det var unger og besteforeldre og oldeforeldre og sånn. Det var hele

Parti fra Oldtidsveien ca 60 m vest for Trollberggrøys. Det er tydelig at stein til veien er tatt fra det eldgamle bronsealderroyset. Det samme gjelder Oldtidsveien på hele strekket forbi det gamle gravroyset.

slekta det. Og han fortalte en annen gang at det var en guttunge som hadde slått ut ei tann. Så kom det en gammel kæll, han så i hvert fall gammel ut, for han hadde langt hvitt skjegg. Han tok parafinlampa og lyste inn i kjeften på'n, tok snus og døtta opp i hølet der tanna hadde stått og døtta tanna på plass. Ho satt vel der ei stønn. Om han gjorde det for å roe ned guttungen, veit jeg ikke. Han far hævva ikke om det var ei mjølketann eller ei ordentlig tann, men det var nok ei tann som skulle sitte der.

Dilligensen

Han far fortalte også at da det begynte å gå buss, sånn dilligens som det hette, da visste døm sånn noenlunde når den passerte her. Da fikk døm lov til å fly fra «Kvennhusenga», og borte i Liasvingen klatra døm opp i ei buske og satt og venta på å få se bilen. Det var sensasjon. Jeg veit ikke når den bussen begynte å kjøre, men det var sånn rundt 1910. Og det var på den veien som gikk

utafor her. For den blei ferdig rundt 1890, og det var da disse grushøla blei laga, for da var det kort vei for å hente sand.

Gruskjøring og veivedlikehold

Det blei tatt ut grus her helt til vi fløtta hit. Det var i 1950. Da husker jeg døm kom med hest og møkkakjerre og skuffa oppi. Døm skulle reparere veiene, for det var ofte høl på veien eller det var blauthøl. Eller så kom det en sånn liten tretonner som døm kalte den, en liten lastebil, for døm lessa vel sånn ca. tre tonn på den. Det kan vel hende at døm lessa litt mer også, den tålte sikkert litt til kanskje. Da sto det to kællær med sånne langskafta skuffer og ausa oppi. Det gikk hele formiddagen det, og hvis det var litt gjæl på døm, så kom døm gjerne igjen en gang utpå eftan og.

Striestrekking og tapetsering

Han far jobba hos han Ivar Smaadahl på Mysen en periode, og lærte nok mye av

han. Ivar var veldig flink til å tapetsere. Og så dreiv han mye med å trekke strietak. Da måtte han først sy sammen strielengdene, og så måtte han feste det oppunder taket. Jeg hussær han hadde kjæften full av nellik-spiker, og så hadde han en spiker klar med hue fram når han kom med hammeren med magnet. Da stramma han strien med en syl før han festa strien inntil veggen med nellik-spikeren. Etterpå var det å lime fast papiret og male det hvitt. Ja, jeg hussær han var her på Sande og trekka og malte taket her.

Han far og han Andreas Brandsrud kjøpte en gammæl bil for 50 kroner, det var en Durant. Den var visst veldig dårlig, så døm hadde alltid med en sykkel bakpå hvis den stoppa. Én gang, eller var det kanskje den siste gangen, punkterte den, og han far fortalte at da putta døm granbar inn i dekket. Da var hølet sikkert stort.

Lenge etterpå dreiv far og han Johannes Lunde og malte sammen, det var nok mest på sommeren. Døm daene han Petter Herman og jeg hadde fri på skolen, var vi med noen ganger, spesielt når døm malte store uthus og sånn. Det siste uthuset jeg hussær vi malte, var låven på Østby. Det hendte vi søla litt, det var helst da den andre sto rett under, kosten fikk da en ekstra vipp nederst, vi kalte den for «den store slengen», en slags sjukdom, vi så ikke ut. Men vi tjente våre egne penger, ei krone timen.

Anna Wilson

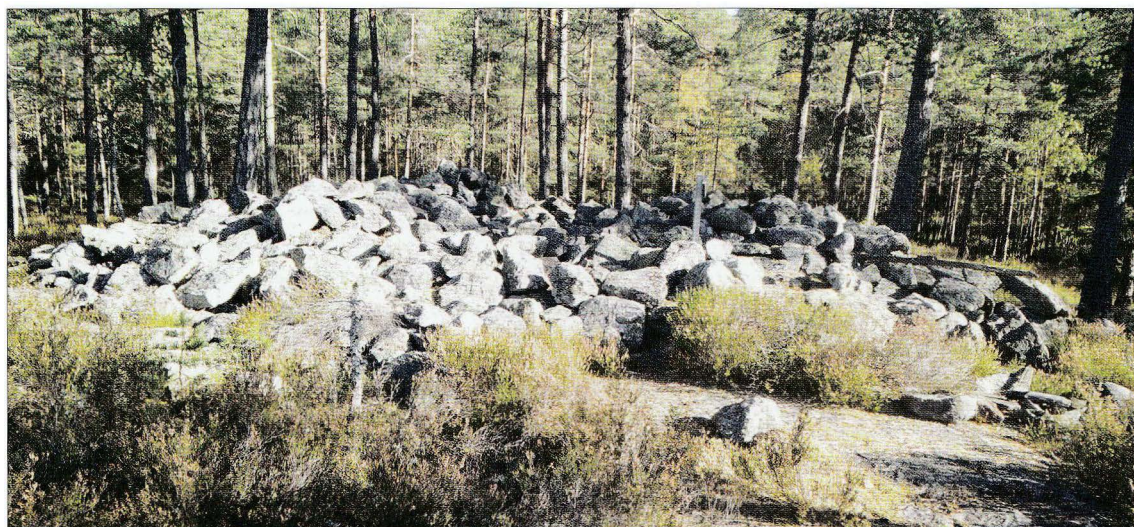
Vi sykla ifølge til skolen hvis det passa sånn. Jeg hussær tydelig at vi var redde når vi sykla forbi ho Anna Wilson og døm store oksene som gikk der. Det var

ikke gjerder i det hele tatt der ut mot veien. Og jeg hussær ho kom. Da snakka ho amerikansk. Ho kom ut og ropte på oksene, og døm følja etter ho. Vi var redde for ho. Ho Anna var sikkert snill, men vi hadde hørt så mange rykter, veit du. Ho kunne bli sinna og ho hadde revolver. Han far fortalte at ho hadde med seg revolver til Svarverud en gang ho kom i klammeri med han Haneborg, og da hadde ho tatt fram den og fyrt av et skudd i bakken så sandspruten sto. Han hadde ikke sett det sjøl, men hadde hørt det mange ganger. Og det er sikkert sant. Det var vel i den perioden da ho kom fra Amerika.

Nissen

Han far fortalte også om nissen på Kvennhusenga. Sa far navnet sitt, sa han alltid Kvernhusengen, men prata han om gården sa han alltid Kvennhusenga. Der borte er det noen små berg, og et av disse berga heter «nisseberget». Der hadde døm sett nissen kaste ut høysåter. Da kunne du væra sikker på at det blei pent vær, så da kunne døm bare sette i gang.

Han far og han Johan Åsland satt og preka, og jeg hørte en gang at han Johan fortalte at han og han Helge satt ute i bislaget på Åsland og så utover tunet. Da kom det en liten kæll fra bua og gikk over tunet. Så sa han Helge: «Ser du'n»? Ja, døm så'n jo begge to. «Det er nissen! Kom så slør vi'n i hjæl!» Og døm tok tak i en stor sneis som var spiss i begge ender og som døm brukte å tørke kønnband på. Døm greip tak i hver si sneis og renska av gårde etter nissen, og den inn i stæll'n og døm etter, og borte blei'en. Døm romsterte og leita, men fant'en ette veit du. Det fortalte

Trollberg bronsealderroya. Gjennom tidenes løp er det blitt tatt stein ut av roysa til utbedringer av oldtidsveien som gikk forbi, retning vest-øst. I dag har slike oldtidsminner et strengt vern, med forbud mot å fjerne noe, eller forstyrre minnet på annet vis.

han Johan til han far, og da sa han far: «Men du Johan, trur du på dette du'a?» Da ristan på hue. «Jeg veit ette jeg gett», sa'n. Men døm hadde jo sett noe begge to. Det var jo det som var rart, det var vel sånn i skymningen kanskje. Men det er jo rare greier. På den ti'a var det mange som trudde på't.

Han far fortalte at han Ola Enga hadde vært med på å skyte den siste nissen på Blyvollen. Han Ola trudde fast og fullt på nissen, og han fortalte at han lå på Blyvollen med en del kællær. Døm hadde drekk litt, og da det lei utpå kvelden fikk Ola se nissen, utpå grabakken. Så tok'n børsa og fór ut og skaut. Da han kom inn igjen, spurte døm: «Å blei det tå nissen nå'a?», sa døm. «Nissen? Han blei søkk borte han, veit du!» sa'n. Men sia har ingen sett nissen på Blyvollen. Ikke så mye som et nisselik en gang. Det var helt klart døm trudde på skromt. Døm hadde opplevd mye rart som døm ikke kunne forklare. Det satt noe gammælt i det,

noe gammælt kristendomsforkynnelse og onde åndsmakter og sånt noe. Så når døm ikke kunne forklare noe, så blei døm skremt.

Skypumper

En annen gammælt episode på 30-tallet var at det gikk ei skypumpe over her. Den starta vel borte ved Svarverud omtrent, og gikk over her og oppover mot Borgåsen før den løste seg opp. Men det var såpass at et lite skytterhus inne i gropa her blei frakta til andre sida av Monskjennet og havna oppe i Borgåsen (Børjåsen). Han far viste meg hvor skypumpa gikk hen. Da så vi spor etter trær som lå i klynge. Det var lissom ei urødda ti-tolv meter brei gate oppover i Børjåsen der. Han Steffen Enga, som var sønn hans Ola, var ute på jordet og skulle him. Så hørte han det kom og trudde det var dommedag, så han hivde seg på bakken og tok tak rundt en stein og hølt seg fast. Han var overbevist om at hadde han ikke gjort

Parti fra den gamle «Slepaveien» som gikk nord-sør og som krysset Oldtidsveien ved Elgetun, slik det er tegnet inn på et kart fra rundt 1750. Slepaveien er tydelig i terrenget nord for Moenstjern, nordøst for plassen «Tjernesby», som lå her. På det gamle kartet heter tjernet «Aakevannet», som kan tyde på at vannet var del av veien vinterstid.

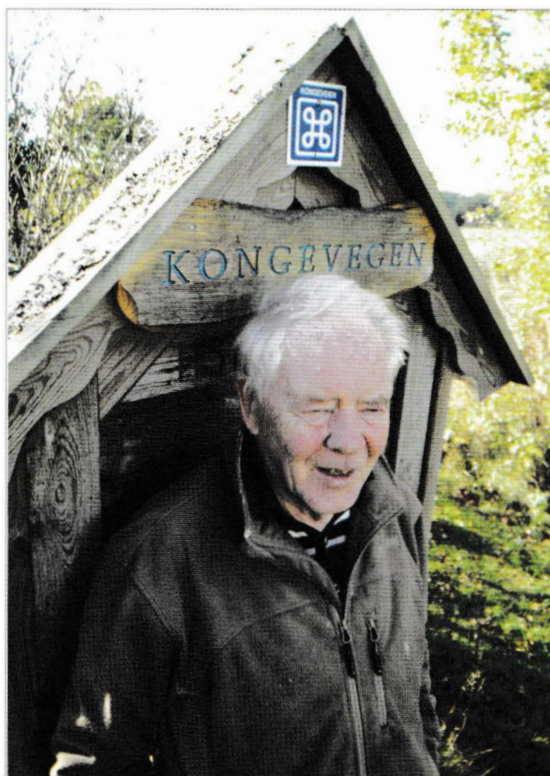
det så hadd'n blitt dratt til værs. Og inne i Jeriko var det et hønehus som blei tatt, og døm fortalte at hele det vesle huset og hønene dro til værs så hønene ble aldri sett mer. Døm dro vel helt til himmels, sier døm. Huset blei helt ødelagt og hønene blei borte, det er nok sikkert sant, og sånt skjer jo den dag i dag.

Hesteholdet

Med hestetrafikken var det mye spesielt. Det hendte jo mye uhell med hester som fløy ut. Døm blei skremt, og det var jo livsfarlig det. Det var en som kjørte seg ihjæl nede ved Berjærbrua. Der var det en hest som fløy ut. Vogna gikk i brokaret og kæll'n stupte ut og blei drept. Hans Vister, naboen vår, skada seg veldig på den måten. Det hussær jeg, for da bodde vi på Lundeby skole. Hesten kom flyanes som et uvær. Det er lissom jeg ser for meg dette her. Følk skreik og hoia, og døm fikk da stoppa'n bortved Tveiten. Men hesten hadde tatt runden rundt butikken, og bortmed trappa datt han Hans av og ned i den

bratte kjellertrappa der. Han slo seg så ille og brakk beinet, så han blei halt resten av livet. Det var jo ikke noe sjukehus i nærheten som kunne ordne med sånt. Døm fikk jo spjælka det, men blei det beinbrudd på den tia, så blei døm ofte halte. Men det var jo godt han greide seg, for han kunne slått seg kvekk ihjæl.

Iskjøring på Lundebyvannet, det var hantering det! Der var det mye folk, og sånn var det også med tørvkjøringa i fra Dambråtan her. Da mins jeg at døm ofte kjørte med to hester, døm som hadde mulighet til det. Det var en hest med høyslea, og en annen hest bak med bare ei tomlykkje, og den hesten dilta etter den første. Det var bare én sjåfør eller en kjørekar, og den andre hesten hang etterpå. Det var kritisk da døm skulle nedover Liahellinga. Da måtte døm ha hesten bak til å bremse lasset. Ellers kunne døm jo bare binde vognene sammen som et tog, men det gikk ikke. Så derfor så hadde døm to hester. Torvlassa var ikke så tunge, men døm lessa så mye døm kunne, og når døm

Jul Lars Kvernhusengen foran tavlen med opplysninger om Oldtidsveien. Den står i bakken bak (syd) for parkeringen foran tårnet på Hærland kirke.

først fikk siget på lasset, kunne det være farlig nedover der. Da det begynte å skli, var det smart å ha en hest til. Hvis døm hadde kobla flere sleder sammen, og døm begynte å dotte på nedoverbakke, så kan du hævve på at hesten fløy ut. Så døm fant på mange sånne løsninger, døm kunne noen knep.

Fiksing og miksing

Jeg hussær den gamle lastebilen til han Hans Vestgård, ei lita grønn greie. Den skulle vært et klenodium å ha hatt nå. Jeg ser for meg den grønne styrkassa og lasteplanet. Det hadde han vel bygd sjøl. Det var nesten som Chevroleten til han Olai Haugerud det. Han kjøpte jo gamle Chevrolet-er og satte sammen

til lastebiler og kostemala, som han sa, lakkerte med kostemaling. Døm var ofte grønne, med rød pynt på grillen. Og noen ganger hadde han røde striper nederst på skjermene.

Bygdehumor

Den bygdeoriginalen som jeg hussær, var han som bodde på Torp, Birger Torp. Han var fast mannskap på treskelaga som dro rundt omkring. Han sto i hakkelsen støtt, og det var den verste jobben i treskinga. Han vart jo grå fra topp til tå. Han syns det var fælt, men han likte å stå der, for da skroyt døm andre ta'n. Han kunne være skikkelig slagferdig, han Birger. Far fortalte en gang han kom bort til Tveiten. Innpå butikken sto han Helge Lundeby. Han blei jo sett på som en kakse, han. Så kom han Birger inn. Han sleiva litt når han preka, og hadde skrå rundt hele stryta, hele ti'a. «Du Helge», sa'n, «det står en fin kæll bortpå sagtomt di. Han skulle ha tak i non vrakbord. Du kan vel ikke hjelpe'n med det? Døm kællern for Gerrhardsen. Han skulle ha en sånn ny bønn i statskassa!» Den var ikke døm. Og folk gapskratta, veit du. Og han Helge visste ikke helt hva han skulle si. Dette måtte jo han Birger ha tenkt ut sjøl. Det var jo i Gerhardsens glanstid det da, så jeg veit ikke når det kunne væra, men han var jo statsminister lenge, han.

Etterord

Dette ble resultatet etter en hyggelig samtale mellom Jul-Lars Kvernhusengen og Nils-Johan Undrum 26. mars 2014, tatt opp på bånd. Opptaket er bearbeidet av redaksjonskomiteen.

Svarverud brug i perspektiv

Av Dag Mysen

Formingen av Svarverud som skogbrukseiendom

utgjør en lang og sammensatt fortelling. Utgangspunktet var middelaldergården Elgetun. Den var geistlig gods under Oslo bispestol, og var en betydelig godssamling til langt ut på 1700-tallet. Elgetun rådde over Kjensby, Engen, Svarverud, Vollebæk, Moen, Borgås, Bråten, Hethul, Myrås og Sandås, med tilhørende proporsjonert skog.

Svarverud nevnes i jordebøkene første gang i 1723, som plass under Elgetun. Plassen ble skilt ut sammen med Borgås i 1787 og solgt til Niels Jølsen med proporsjonert skog. Svarverud ble tinglyst med skyld 2 lispund tunge, og solgt samme år til Simon Christophersen med en pen fortjeneste

I 1796 solgte han plassen videre til sin svigersønn Lars Olsen for det dobbelte av det han gav selv.

I 1803 måtte Lars Olsen overdra Svarverud til lensmann Peder Mogens Winsnæs på Slitu. Størstedelen av salgssummen ble brukt til å slette gjeld til lensmannen, som døde kort tid etter. Enka solgte eiendommen tilbake til Lars Olsens enke, Christine Simonsdatter, i 1807. Hun bodde på Griniplass. Allerede samme år solgte hun Svarverud til Carsten Tank fra Fredrikshald, med 250 riksdaler i fortjeneste. Slik var verdien av Svarverud steget til det femdobbelte fra 1787 til 1807.

Årsakene til verdistigningen var mangesidige. Viktigst var de gode tidene i Danmark-Norge. Den siste tredjedelen

Svarverud bruk sett fra vest mot øst, rundt 1910

Hoveddammen som skapte «Nødammen», ble bygd i 1916. Tømmeret gikk fra dammen og rett inn på velta gjennom åpningen i midten. Damluca til høyre

av 1700-tallet var en økonomisk gullalder for dobbeltmonarkiet. Det var fred. Det var stabile styrer som forsto å bruke de rigide privilegieformene fra fortiden på måter som skapte rom for økonomisk handlekraft blant de privilegerte borgerne.

Det var borgerne som disponerte privilegiene. Sagbruksdriften var privilegert. Hver privilegert sag hadde sine kvoter med kantskjærte bord som de kunne produsere årlig. Bondesager, eller upriviligerte sager, kunne bare skjære ukantede bord, og bare til avsetning i eget bygdelag. Stort sett var det bare tømmer salg direkte til privilegerte borgere som var bøndenes handlingsrom. Bare sagstokkene ble levert. Resten lå igjen eller ble ved. Slik var bøndene i hendene på byborgerne. Fredriksstad og Fredrikshald, som lå ved munningen av viktige fløtningselver, fikk dermed en driftig «plankeadel».

Privilegiesystemet

var også en bevisst regulering av skogsavirkningen. På 1700-tallet var nærskogene i Østfold helt uthugne. På tegninger og landskapsmalerier ser vi helt åpne landskap der det nå er godt skogbevakst. Både Bassøe og Wilse skildrer i sine beskrivelser av bygdene her inne et landskap med utpinte jorder og raserte skogsområder. Årsakene var dårlig gjødselhåndtering, dårlig vekselbruk, fraværende drenering og et allmenningsystem for skog der hver bonde tok ut så mye han kunne, uten ansvar og syn for helheten.

Dobbeltmonarkiet Danmark-Norge hadde utnyttbare skogområder til sagbruksdrift stort sett bare i Norge. Fra slutten av 1600-tallet av satte derfor riksstyret inn en streng privilegiepolitikk overfor sagbruksvirksomheten, som var kjernen i trelashandel og skogsavirkning. Bare privilegerte sager kunne skjære bord til eksport. Hver

«Tørdammen» og gårdshusene sett fra taket på saghuset, før 1950. Tømmeret ble veltet ned i dammen, fløtet til damåpningen og rett inn på sagvelta. Kjerraten nedenfor dammen ble bygd ca 1950. Fra da av ble tømmeret veltet nedenfor dammen og inn på kjerraten som fraktet stokkene inn til saga

slik sag hadde sine makskvanta av bord som kunne skjæres hvert år. Uprivilegerte sager, som stort sett var bondesager, kunne bare sage ukantede bord til eget bruk, og til avsetning i eget bygdelag. Slik sank bøndenes del av sagbruksvolumet fra rundt 85% på begynnelsen av 1600-tallet, til rundt 4% ved århundrets slutt.

I de vel tretti gylne årene frem mot 1807

steg verdien av nærtømmeret i Østfoldskogene, noe vi altså har sett gjennom verdistigningen av Svarverud i dette tidsrommet. De privilegerte borgerskapene i Fredrikshald og Fredrikstad hadde derfor øynene rettet mot mulighetene for å kjøpe seg kontroll over strategisk viktige skogområder.

Grosserer Carsten Tank i Fredrikshald var en av dem som handlet i et slikt

perspektiv. Han kjøpte Melleby, Østby, Solberg og Lintho av infanterikaptein Bassøe for til sammen 15 000 riksdaler i 1805.

Året etter kjøpte han Engen og Bråten av Svend Christensen for 900 riksdaler. I 1807 ble Svarverud kjøpt av Christine Simensdatter Griniplass for 800 riksdaler.

Året etter ble Elgetun lagt til. Eieren Christian Amundsen Elgetun satt i en umulig økonomisk situasjon på grunn av krig og uår, og måtte ta til takke med 1000 riksdaler for gården sin.

Slik kjøpte Carsten Tank seg råderett

over store, sammenhengende skogstrekninger rundt et vassdrag med vannfall som kunne utnyttes. Plassen Svarverud ble det naturlige, geografiske midtpunktet i eiendomsmønsteret. Her var også det betydeligste vannfallet. Det var skogstrekningene som var

betydningsfulle for Fredrikshald-borgeren. Gårdsbrukene ble forpaktet eller bygslet bort.

I 1807 kom krigen

med England og dets allierte, etter at den engelske flåten uten krigserklæring angrep Danmark-Norges flåtehavn København og ødela bro-rparten av denne delen av rikets krigsmakt. Tidsrommet 1807 til 1814 ble sammenhengende nødsår i Norge. Smaalenene ble hardest rammet, i og med at de fleste krigshandlingene fant sted her og fordi store troppestyrker måtte underholdes lokalt. Nøden i våre bygder var ufattelig. Eieren av Elgetun var blant de mange som sank ned i armod. Freden i 1814 og samøkonomien med Sverige skapte nytt oppsving. Sverige hadde rikelig med drivverdig skog selv, og var ikke opptatt av å hegne

rundt våre skoger på danskenes vis. Riksstyrene var heller opptatt av å få sving på norsk økonomi på nytt, og på alle mulige måter.

Allerede i 1818

kom det derfor en ny lov

som ga eiere av skog anledning til å sette opp sag på egen grunn. Her hadde de lov til å skjære bord av tømmer fra egen skog uten bevilling, og til fritt salg. De kunne også leieskjære bord for andre, men bare til deres eget «husbehov», ikke for videresalg.

Ny matrikkel

I 1818 ble det også bestemt at det skulle opptas en ny matrikkel over grunneiendommenes skatteskyld på landet. Dette startet en prosess som gjorde slutt på den gamle utydigheten rundt skogstrekningene som uspesifiserte

Bruget sett fra vest og mot nord-øst, rundt 1920

Oberstloytnant Haneborg, Lars Bråthen og Kristian Westgård Slora, ca. 1950 på Slora.

sameier. Det førte til at det som ble kjernen i Svarverudeiendommen ble særskilt skyldsatt i 1835, og at Svarverud, vannfallet og all skogen ble sammenføyet til ett bruk i 1863, med gårdsnummer 204, bruksnummer 9 og med en beskatingskyld på mark 20,79, som tilsvarte 5 daler og 40 skilling. Det kan nevnes at taksten på eiendommen i 1865 var på 5980 spd. Av dette falt 5500 spd. på skogen, 230 på småbruket Svarverud og 250 på vannfallet.

Carsten Tank og samtiden

Som rikspolitiker og statsråd var nok Carsten Tank vel forberedt på de nye lettelsene for sagbruksdrift. Han var sikkert en av de politiske pådriverne i denne prosessen, og hadde svært gode forbindelser med svenske ledere. Loven var vel knapt vedtatt før det sto et nytt saghus ved Svarverud. Det nye sagbruket ble nevnt i forbindelse med sammenligningskommisjonens arbeid i 1819. Likevel ble det ikke saget store

mengder tømmer her inne i de følgende årene. Både Tank og senere eiere av skogeiendommene fraktet heller sagtømmeret til Hølaug i Rødenes og fløtet det til sagene i Fredrikshald. Noe ble også solgt til plankeadelen i Fredriksstad og fraktet til Lysaker ved Glomma for å fløtes ned til kjøpernes sagforbindelser.

Tank kom inn i store økonomiske utfordringer gjennom 1820-årene, dels gjennom sviktende konjunkturer, dels gjennom ulykker som store skogbranner, dels gjennom direkte tap i forretninger. Skogene han rådde over ble derfor hugget hardt, til dels nærmest rovhogget. Det endte likevel med at alle Tanks eiendommer i Hærland ble solgt ved offentlige tvangsauksjoner mellom 1826 og 1831, etter at hans ærverdige handelshus gikk konkurs i 1825.

Ny spekulasjonsperiode

De fleste av Tanks eiendommer, inklu-

dert dem i Hærland, ble kjøpt av hans svigersønn Peder Anker. Han videre-solgte Hærland-eiendommene gård for gård Svarverud med skogeiendommene solgte han til lensmann Svend Lund. Lund var en formuende mann og stor eiendomsbesitter i Eidsberg. I hans tid ble fjellskogen til Aasgaard en del av Svarverudskogene. Denne ble imidlertid fraskilt igjen da enka etter Lund solgte Svarverudskogene tilbake til Peder Anker i 1843 for 2500 spd. Summen var tre ganger større enn den Lund ga for samme eiendom i 1832.

I 1848 solgte Peder Anker skogeiendommen på nytt, for samme pris som han selv ga fem år tidligere. Kjøper var Herman Berthau. Han var av fransk hugenottfamilie som ble landsforvist og slo seg ned i Tyskland. Herman kom til Norge i 1820, og bygde opp en betydelig trelastvirksomhet, ved siden av oljemølle, ståltrådverk, spinneri og veveri, pottemakeri og brenneri

for brennevin. Han bodde aldri her i bygda, og var en typisk representant for alle som eide Svarverud i tiden mellom Carsten Tank og familien Haneborg. De var eiendomsspekulanter som manøvrerte i et eiendomsspill for å melke ut forventet merverdi i et forhåpentligvis stigende marked.

Ingen av disse eierne var egentlig interessert i skogsdrift

Stort sett fikk skogen stå uten nevneverdig avvirkning. Slik kom skogen seg i betydelig grad i de tretti årene mellom Tank og Haneborg.

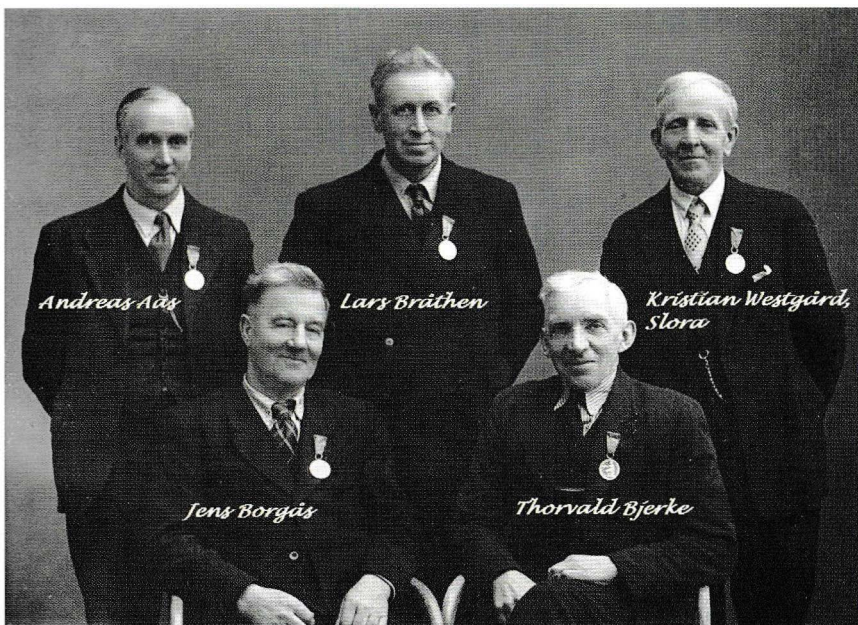
Også Berthau (kalt «Barto» eller «Tyskeren» av bøndene i bygda) led samme skjebne som Carsten Tank. Han døde etter å ha mistet alt, i overgangen til 1860-tallet.

Vaktmester Haneborg

Svarverud kom på tvangsauksjon i 1858 og ble solgt for 7000 spd til

Fra venstre Ole Kverner, Jens Borgås og Jørgen Bruslerud. Ved Lundevollen med bågåsag og øks, like etter siste krig

*Norges Vel's medalje
for lang og tro tjeneste,
for Haneborg Først på
1950-tallet.*

S. Backe, som igjen gikk konkurs nesten umiddelbart etterpå Boet solgte eiendommen til murmester Luhr for 6000 spd, som raskt overdro den til vaktmester Haneborg på Fosser i Høland med 1000 spd i fortjeneste. Alt dette skjedde i løpet av de siste månedene av året 1858. Siden har Svarverud vært i Haneborgfamiliens eie.

I 1858 kom loven som fjernet de siste delene av de gamle sagbruksprivilegiene. Det åpnet en ny tid for skogsdrift i Norge. Loven ble satt i kraft i 1860, og det kom umiddelbart fart i det som ble til en tidsmessig skogskjøtsel og trelastøkonomi. Den teknologiske utviklingen basert på dampmaskiner og vannkraft skjøt fart. Bygda vår var i rivende utvikling. Mange initiativrike menn fulgte godt med i tiden, og visste å utnytte mulighetene som teknologien åpnet fra tid til tid. I 1882 kom jernbanen. Den skapte ytterligere arbeid og utvikling, ikke minst for skogbruket som her fikk en fraktlinje til utskipningshavn i

Fredrikstad med noen timers frakttid. De gamle oppgangssagene ble skiftet ut med sirkelsager, slik at tempoet i sagarbeidet kunne økes betydelig.

Vi vet at industrimannen Berthau begynte å gjøre noe med dette på Svarverud midt på 1850-tallet. Det var ei vannsag ved Steinsvannet på denne tiden. Og i 1856 bygde «Barto» et nytt vannsaghus ved Svarverud. Det var to forskjellige sager, en for saging av bord og en for kanting. Begge var sirkelsager drevet av vannhjul.

Med vaktmester Haneborg begynte en ny tid for Svarverud

Eiendommen ble ikke lenger et spekulasjonsobjekt, men til glede og nytte for en driftig og velstående familie som gjorde moderne skogsdrift til sin levemåte og livsinteresse. Vaktmesteren utvidet Svarverud ved å kjøpe Østre Lintho i 1866 for 500 spd., Skollerud skog i Trømborg i 1868 av konkursboet etter Paulsen på Mustorp for 1380 spd., og fjellskogen til Aasgaard i 1870 for

300 spd., den som også under Lunds tid hadde vært en del av Svarverud. Han fortsatte å bo på Fosser i Høland, og så vel på Svarverud som et friluft- og jaktparadis som også kunne utnyttes til moderne skogsdrift.

Hans sønn A. C. Haneborg

overtok Svarverud i 1892. Han tok straks tak i skogsdriften og sagbruket for å oppdatere teknologien og bygge ut vannkraftreservene. Han rev ut all saginnredning i det gamle saghuset etter Berthau og satte inn en topp moderne vannturbin kalt «Finskyttan». All saginnredning ble formet etter turbinens muligheter og tidens tekniske nyvinninger. Driften krevde oppbygging av store vannreserver, og i 1895 ble demningen ved Steinsvannet bygd. Heller ikke A. C. satte bo ved Svarverud. Han bodde størstedelen av livet på Li i Øymark. Ingen nye deler ble tillagt Svarverud i hans eietid.

Blomstringstid for Svarverud

Da hans yngste sønn, løytnant A. J. F. Haneborg, overtok Svarverud i 1904, ble det skikkelig fart over eiendommen. Han drev den i nesten 60 år, og gjorde skogen og sagbruket og senere høvleriet til arbeidsplass og inntektskilde for de fleste som bodde i denne delen av Hærland. Han bosatte seg i «jaktvillaen» på Svarverud med én gang han overtok bruket. I 1906 flyttet han inn i sin vakre nybygde villa som også i dag er våningshuset på eiendommen.

Han utvidet eiendommen til nær det dobbelte i løpet av få år, fra 1905 til 1911. I 1905 kjøpte han Vestre Østenby skog i Rødenes av Johan Østenby. I Hærland kjøpte han skog fra Borgås,

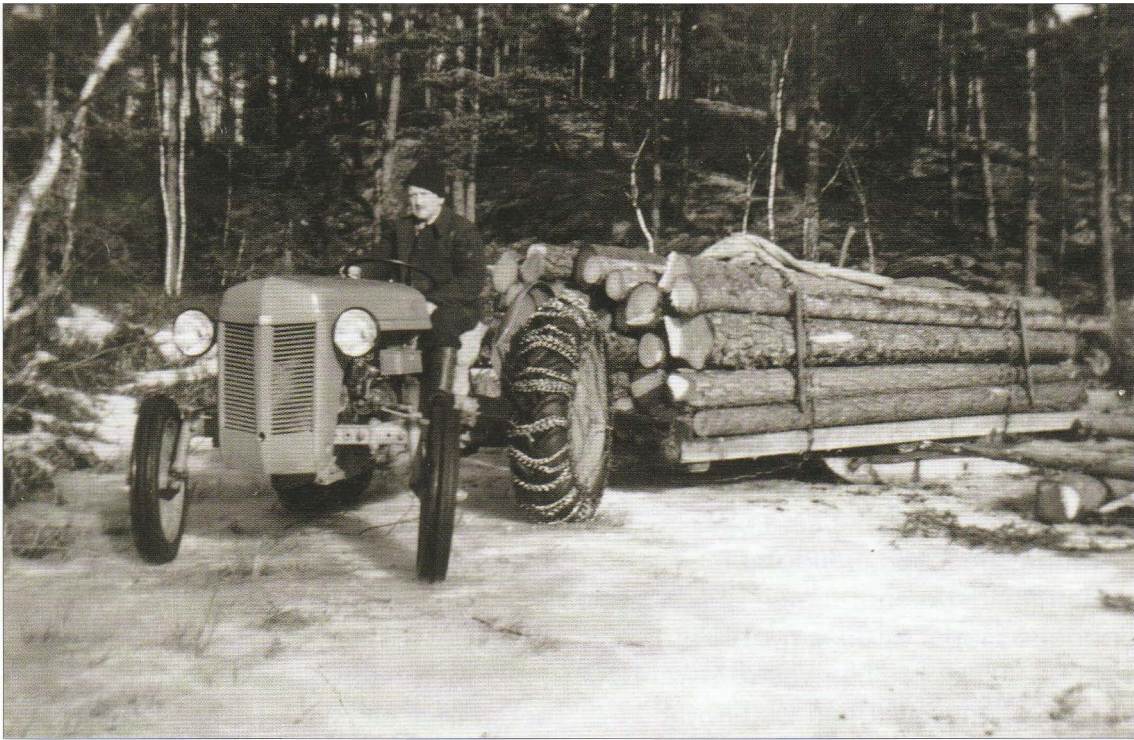
Haneborg som kaptein, før 1914.

Bråten, Hethul, Slora, Herland, Søby, Sanner og Solberg. I Trømborg kjøpte han fire separate parter av Lunde fjellskog. I tillegg kjøpte han skog av Tranmo og Søpler, samt Neple fjellskog og Kulevannslia av Anton H. Mysen. Etter 1911 rådde han over 22 særskilt skyldsatte bruk med et sammenhengende areal på ca. 28 000 mål.

Allerede i 1905 gjorde han om huset etter Berthau til et materialhus og bygde helt ny sag og saghus. Samtidig satte han opp et moderne høvleri. Saga og høvleriet ble drevet av hver sin nye turbin. Den teknologiske utviklingen i sagbruksdrifta gikk stadig raskere, og etter bare sju år ble saga og høvleriet oppjustert etter tidens krav. Det ble bygd ny kjerrat. Slik fortsatte løytnanten, som etter hvert ble oberstløytnant, å utvikle sag og høvleri i takt med tiden gjennom sitt nesten sekstiårige eierskap. Da han døde i 1962 var alt i tidsmessig riktig stand.

Kåre Lund kipper med bare bukk.

Hilmar Østby kjører gråtass på Røstevannet.

Avvikling av saga og høvleriet

Da sønnen Anders Chr. Haneborg ikke ønsket å fortsette med sag og høvleri, ble maskiner og innredninger solgt og satt inn i Susebakke Sag og Høvleri som en fornyelse av drifta der.

Forstmessig skogsdrift

Gjennom fire generasjoner fra vaktmesteren av, var Haneborgene til Svarverud ivrig med i utviklingen av det vi i dag kaller forstmessig skogsdrift, som betyr å optimalisere tilvekst og avvirkning gjennom kunnskapsbaserte driftsmåter. De gikk foran med grøfting og bygging av transportårer i skogene, til våre dagers skogsbilveier for tunge vogntog. Byråsjef Anders Chr. engasjerte seg i skogeiersamvirket. Han var mangeårig formann i Eidsberg Skogeierlag og styremedlem i Nedre Glommen Skogeierforening. Dattersønnen Mats Finne fortsetter i tradisjonen med sin interesse for skogsdrift i pakt med et godt og bærekraftig skogsmiljø.

Arbeidsplassen Svarverud

I A. J. F. Haneborg's tid var Svarverud en betydelig arbeidsplass for østre del av Hærland. Til enhver tid var det seks–sju mann som var heltidsansatte på skogbrukssiden av bruket. De heltidsansatte deltok i tømmerdrifta om vinteren, med hogging, lunning og fremkjøring av tømmer, kubb og ved. Om våren deltok de på saga, sommer og høst betjente de høvleriet. I tillegg planta de skog, reparerte og anla driftsveier, grøfta og drev med annen skogkultur. Senvinter og vår gikk saga for fullt, og var bemannet med: fire sjauere, to på kanta, to på kløyva, én på

bordkanta, én vedkapper, én trillet og la opp ved, én på velta, én tilkjører med tømmer, én kjørte unna avkappa slip. I tillegg var det mange deltidsansatte som supplerte i de forskjellige driftssidene i sesongene. Vinterstid kunne det være 40–50 mann som var i sving samtidig. På saga ble stokkene først kanta. Kantemesteren bestemte hvordan stokken skulle brukes. De beste hadde et øyemål uten like. Etter at stokken var kanta, gikk den til kløyva. Kløyva var bemannet med to, pluss en til å vippe stokkene over til returrulla for å skjære én gang til.

Bjørn Lindahl forteller: «Arbeidet på saga var trivelig, men samtidig fysisk veldig krevende. Vi som sjauet plank, bar tunge lass i oppoverbakke fra saga til plankestablene. Når de for eksempel skar halvannentom-tretom, satte vi dem på kant to og to opp på hverandre i tre til fire lag, så høyt som armen rakk. Vi hadde skulderpute, og krok som vi snudde planken på plass med når vi hadde velta dem av. Dimensjonene var helt oppe i tretom-åttetom. Da ble det bare to planker på skuldra. Lydnivået var høyt på saga. Hørselvern var ikke oppfunnet. Pausene var trivelige. Da sto saga stille. Alle samla seg og spiste. Praten gikk. Det var et godt samhold, med mye munterhet og spøk.»

Det var middagshvil i to timer midt på dagen. Bjørn forteller at «obersten» kom ned og overså drifta hver dag når han var hjemme.

Svarverud Jeger- og Fiskeforening

ble stiftet i 1963. Til da hadde fiskeforeninger i Eidsberg og Askim hatt kontrakt med Svarverud med rett til å utstede fiskekort og plikt til å

Dugnadsgjeng spar ut gytegrus i Jonsvannsbekken ved utløpet i Kulevannet. Stående fra venstre Reidar Mysen, Knut Lintho, Thor Lindahl, Knut Lund, Helge Lintho, Jon Bruserud, Odd Wallin, Paul Ostby, Bjørn Lintho og Eivind Lintho. Sittende fra venstre: Dag Mysen, Per Lintho, Kåre Wollebæk, Bjørn Holta.

Gunnar Lund setter ut ørret i Horntjern

sette ut ørret. Kontraktene utløp, og foreningen ble stiftet etter initiativ av Anders Haneborg som ny eier av Svarverud. Han ville ha en forening for dem som var tilknyttet bruket på forskjellige måter. I 1983 tiltrådte Arild Mysen foreningen med eiendommen Hamil skog. Foreningen har forvaltet fiskevannene med ørret-utslipp og fiskekort. Den har også stått for annet kultiveringsarbeid, som opprensning og grusing av gytebekker, samt kalking av vanna med opptak av vannprøver to ganger i året. Først var det kalking med utkjøring på isen. Senere ble det helikopterkalking, godt hjulpet av miljølederen i Eidsberg kommune. Foreningen har hatt et gjennomsnitt på 30 betalende medlemmer. I tillegg kommer grunneiernes gratiskort, og pensjonerte medlemmer. Foreningen har gjort en betydelig innsats for Fjella som fritidseldorado for folk flest.

Servituttbelegging av Svarverud

Da Anders Haneborg overtok Svarverud, var han godt orientert om trender i skogforvaltningen vedrørende nye reguleringer av eiendomsrett til viktige skogstrekninger. Løvenskiold fikk til en overenskomst med staten om servituttbelegging av hele Nordmarkaeiendommen sin i Oslo. Det betød at all hyttebygging ble forbudt på hans eiendommer, utenom omdisponering av bygninger som allerede sto der. Løvenskiold fikk en betydelig sum som vederlag for servituttbeleggingen.

Haneborg følte at det ville komme mer generelle begrensninger i eieres forvaltning av skogeiendommer i fremtiden. Derfor tok han opp mulig-

heten for en Løvenskiold-lignende sevituttavtale vedrørende Svarverud i forhandlinger med staten. En slik avtale ble tinglyst 11. februar 1969, med en god økonomisk kompensasjon for Svarveruds gjenværende 24 500 mål.

Utover i 70-årene ble resten av kjerneområdene i «Fjella» servituttbelagt uten kompensasjon. I dag er det generelle lovbestemmelser som regulerer eiendomsretten på lignende måte for all skog- og landbrukseiendom som er definert inn i en delvis vernet forvaltningssone.

Kilder:

Svarverud. Historisk beskrivelse av Herman Thoresen. Eget trykk. 1914.

Sagbruk i Eidsberg gjennom 400 år. Fra vannhjul til avansert teknologi. Eidsberg Historielag 1993.

Personer: Tollof Dahl, Ole Vister, Arne Sandem, Hakon Koht Norbye, Thor og Bjørn Lindahl, Evy Haneborg

Eget historisk samlestoff.

Bilder Samlet eller tatt av Gunnar Lund.

*Livet er fullt
av store ting
for dem som evner
å omgås
de små ting fortrolig.*

Sigrid Undset

Brev fra Enerhauen

Av Helge Bergland

Sju år for Rakel

Johan og Eline Myra hadde tre pene døtre. Det blei rolig i rekkene på Nordre Trømborg søndagsskole da de tre trippet inn, nette i klea og blide og likanes. Det var nesten usannsynlig at tre så pene jenter skulle vokse opp under samme tak, og de stolte foreldre innkasserte smiger og lovord fra den ganske grend.

Agnes var eldst, mørk i håret, alvorlige øyne og et smil som kunne smelte forsamlinger av barnehatere. Rakel, den mellomste, var en lyslett Synnøve Solbakkentype, som særlig de gamle kællene fant som sitt ideal. Ruth, den yngste, mørk som storesøster, og så yndig at selv Lytomt'n fikk tårer i aua og mista tråden.

Jeg hadde selvsagt på et tidlig stadium truffet mitt valg. Jeg var sju år,

Helge Bergland med familie, hans kone Solveig, og sønnen Hans Petter. Fra Enerhaugen 1976. Foto utlånt av Jorun Garseg

og Agnes var reint for gammel, reine peppermøa. Ruth var bare en liten jentunge som ikke hadde lært å snyte seg med lommekle engang. Nei, det måtte bli Rakel, syv år i mai og jeg i juni, stort bedre kunne det ikke passe. Når jeg ble stor, skulle jeg bli prest. Da blei Rakel prestefrue, og det var ikke verst.

Så var det den årlige juletreffest for søndagsskolen på Lytomt, og forventningene var store. Kanskje det blei tyven-tyven med Rakel, og vi kunne kikke i posene tell hverandre.

Bestefar gikk foran gjennom skauen med løkta. Så jeg, og sist bestemor, med skaut og bekymringer for dyra der hjemme. Det var en kjølig annendag jul, bestefars gebursdag for øvrig, ikke noe snø, men frossen mark og vennlige isknas under støvla. Månesigden titta fram mellom granene, og skyggene blei store og trolske mot kveldsskogen. Kreftinghølet måtte passeres med et godt grep i bestemors stakk, der var spøkere, og gamle Krefting jamra seg i djupet.

Så var Lytomt i sikte, og foreldre og barn skrittet mot herligheten. De voksne håndtokes og utvekslet bekymringer om været og mjølkeprisen. Ungene kikket over til hverandre og prøvde å late som voksne, men juletreet var mest gla' i de små, og de gamle måtte glømme dagliglivets bekymringer en stakket stund. Helledær'n satt på plass med to skåler og håva inn 25-øringen, og Lytomten ønska velkommen, og de første ringer blei danna.

*Helge Bergland med sin kone Solveig.
(Bildet utlånt av Unni Kvisler)*

Til å begynne med gikk barn og voksne sammen, men så blei ungene sendt i inneringen, mens de voksne gikk i den ytterste og hadde kontrollen. De blei snart slitne og ville ha kaffe og julekake.

Jeg prøvde å komme i nærheten av Rakel, ho hadde blå kjole og røde fletteband, og jeg ønska at vi kunne gifta oss på flyende flekken. Men de voksne er så dumme, og det nytta ikke å spørre.

Juletreet blei ikke trøtt, men vinket vennlig med de blafrende lysene sine, og «Jeg er så glad hver julekveld» og «Du grønne, glitrende» måtte synges for annen gang. Så leste Helledær'n en fortelling om en gutt som var veldig snill mot ei fattig kone juleaften, og engler steg ner i granskauen og sang. Noen av de minste sovna, og det blei «tyven-tyven» og anledning til å hoppe med de pene jentene. Rakel var vanskelig å få tak i, hoppa i eininga, jo.

Så var det noen sanger igjen, og ringer blei danna. Nå var det tid for «O, jul med din glede», og jeg gleda

meg til tredje verset, og var så heldig at bestefar og jeg hadde fått Rakel mellom oss. «Så rekker jeg deg nu med glede min hånd...» Men skulle du ha sett! Der tar bestefar og rekker hender med Rakel, og jeg må nøye meg med Anne Kula.

Så var det påsår og snipp snapp snute. Bestefar tenner løkta og vi begir oss inn i trist skau. Påsan med appelsinen, eplet, de to fikener og tre karameller var ikke så gla' at det gjorde noe. Men bestefar tok en trall i måneskinnet og berømmet Johan Myra for bause døtre. «Ja, den mellomste likær jeg nå aller best, reine engel'n.» Bestemor var enig, men lurte på om veslekalven hadde det godt himme i bingen. Og jeg var ikke no' engel akkurat, nei. Kanskje jeg skulle bynne butikk, istedenfor å bli prest.

Vel oppe i øverste køya, bak ryggen på bestefar, sprakk det. Med uvennlige dunk i ryggen på sengekameraten fikk tårene fritt løp: «Det var dårlig tå deg det, bestefar.» «Å da?», undrer den gamle. «At du, at du..., ho Rakel er kjæresten min.»

Bestefar tar ei tenkepause. Om ei stønn kremter han og sier at når'n tenker seg om, er nok ho Agnes penære, ja. Mere likandes, men da var det kanskje best at han sier tell ho Rakel åstan det står tell, da, så ordnær det seg vel?

«Bestefar, du kan bare prøve. Ikke si no', hørær du, ikke si no' »

Bestefar har holdt sitt løfte. Gjennom disse linjene får herved Rakel greie på hvor dårlig det sto tell med en stakkær på juletreffesten på Lytomt annendag jul i 1925.

Fjella

Skrivi på ekte Essbærmål

av Morten Tutturen

Ja, åffer det hettær «Fjella», det kan en jo kanskji lure på. Fer det er et stort sammenhengændes skaustøkke i Indre Østfold, og det høgste punktet er bara 289 meter over havet. (Sett bort ifrå Linnekleppen som er mye lengre sø' enn der jæ færdæs.) Men det er fjell i da'n nesten overælt der inne, og det er nok grunn god nok te at ve østfoldingær kan kælle dæn skauen fer Fjella.

Jæ har bestandig vært glad i Fjella. Han far tokk oss med inn der på små turær, søskna minne og jæ, da ve var

ganske små. Sea var det bror min og jæ som tokk turær innover da ve blei store nok te å greie oss sjøl. Ferutta kart og kompass, og langt mindre mobbiltellefon.

Ve hadde en bestefar som var, får jæ væl si, lidenskaplig ferelska i Fjella. Han hadde vært gjetærgutt på ei seter som hette Blyvøll'n da'n var 11 år gammæl, og da var'e visst gjort fer hass del. Etter at han blei vaksen, måtte'n inn i Fjella på jakt hver enæste høst. Og hælst innover ved Blyvøll'n, en seks-sju km,

Dette er husrester fra gamle Blyvøllen som var en vakker seterplass under Filtvedt i Tromborg Foto: Eva Tvester.

æller no sånt, og det var nok mange som totte det var fer langt å gå. Men han bestefar måtte så langt inn at'n ette hørte hanan, og han var au så lang i beina at det kosta'te han stort å gå non kilometrær.

Husa på Blyvøll'n ferfælt, og det var snart ette råd å værå der. Så like etter krigen, fekk'n sett opp ei hytte ved Hummel'n, et tjenn ette så ille langt derifrå. Men så fekk'n astma, og han blei fort dårligære. Snart orka'n ette å gå i Fjella no mer. Det var rart å se'n bestefar, som hadde vært så sprek, ha mer enn nok med å gå over tongær'n.

Men hytta, ho sto der. Dæn var rektinok ette blitt helt ferdig, men dæn var godt brukændes fer bror min og meg, og ve totte hæller ette at det var fer langt å gå! Ve var nok bitne tå basillen hass bestefar, og gikk mer enn gjenne dæn betan frå Igletjenn og inn te hytta. Jæ hauær godt åstan det var å værå unggutt og kjenne dæn rare, ubeskrivelige følelsen en fekk når en hadde kilometervis med veilaus villmærk rundt sæ på ælle kantær.

Ve brukte gjenne å gå en liten kvældstur når ve var komne dit inn. Gjenne med fiskestång og gjenne samma tur'n hver gang. Prøvde lett i Hummel'n, et par kast i Berkelin, før ve endte opp ved Basdæl, et lett større tjenn. Og en gang ve sto der ved Basdæl, på et lett myraktig nes nesten i søen'n på tjennet, kom en gauk, og han sette sæ i ei litta kringlebjørk like ved der ve sto. Og han sette i å gala – en får nesten låne ei linne tå'n Alf Larsen – «som blødte den i hjel av fryd og kval». Det var no ekstatisk over dæn vesle fauer'n, no så inderlig og fullt tå vår og sommår... Sola var på tur te å gå ner

Et rustent melkespann vitner om at det var seterdrift på Blyvollen i gamle dager. Foto: Eva Tvester.

bak dæn låge åsen på dæn are sia tå tjennet. Skyene blei ferja purpurraue, og åsen og tjennet likedan. Og ælt mens gauken gol og gol.

Helt pluts'lig tok'n te vengæne og blei borte. Da hørte ve en natteravn som surra som en rokk i et æller ani stelle på måsan bortafer tjennet. Det har jæ ældri hørt sea.

Jæ vi'tte si no mer om denna opplevelsen, det har så lett fer å bli bara klisjær. Fer meg var'e stort å få oppleva no sånt. Fekk lissom et andektig forhold te Fjella, et sted en er gjest og må fera stilt fram.

Men det er blitt nye ti'er, så au i Fjella. En gang, fer tålig mange år sea nå, gikk jæ dæn vante veien innover. Da jæ var nesten inne ved Björdæl'n, jæ sto på ei litta høgde, så jæ det blinka så rart i no. Da jæ kom nærmære, så jæ at det var to parkerte bilær. Så langt hadde bilveien kommi, det var bare et par kilometrær igjen te hytta. Da var'e som

om no'o gikk i støkker fer mæ. Bilær, bildur og eksos var jo no som hørte bøgda te, hverda'n og trivialitetene.

o'o som en gikk i Fjella fer å konna bort i frå. Jæ har nå så smått bynt å venne mæ te både bilæne og bilveie, men det blir nok ældri det samma som det en gang var. No'o er blitt borte, men å ferklare å det er, er jæ nok ette i stand te.

Jæ vil slutte med å konna tebars te dæn gongen ved Basdæl, med gauken,

solnedgangen og natteravn'n. Rundt en 30 år etterpå skreiv jæ et dikt om dæn opplevelsen. Kanskji mest fer å hølde fast i minnet, men kanskji kan et skærve dikt fermidle no'o som kan væra vanskelig å få sagt læll? Welhaven har sagt, menær jæ et ste', at «det uutsigelige skal digtet røpe dog». Om det har løkkæs mæ å få te det, får hver især bedømme. Her er'e i æll fæll:

Rett sør for Blyvollen ligger det vakre tjernet, Berkelin. Disse bildene er tatt i forbindelse med Eidsberg historielags registrering av de gamle setrene i Trømborgfjella. Foto: Eva Tvester.

Minne frå Basdæl

Når det blir såmmår og var't i veret
og myggen sværmær i eftasol,
og gauken galer om kvæld 'n, da er'e
at en blir sittæn'es på en stol
og bara drøm' om de de gamle stella
ve gikk og rusla så mang en kvæld
med fiskestång inni Trømbær'fjella.
Ja, det var før en blei gammæl kæll.

Å gjær'n når tankæne ette liter,
Men fly'r og tomlær på egen hånd?
Om fisk som vakær, og fisk som biter,
om krok som setter sæ fast på bån'n'.
Om tre'r så svarte mot såmmårhimmel'n,
når sola væl har gått ner i vest,
og en var langt unna folkevrimmel'n,
der en i Fjella fekk væra gjest.

En gang ve' Basdæl jæ hauær særlig.
Ve sto og fiska og myggen beit.
Det lukta pors, det var stilt og fredlig,
Et tå di finæste ste'r jæ veit.
Da kom en gauk, og han bynt' å gala
opp i ei bjørk, rett ve' der ve sto!
Og ve sto stille, tord' ette tala,
Nei, ve blei stån'es og bara glo.

Ve hadde ældri sett en gauk så nærme
og i det samma gikk sola ne.
Det lissom lågå og lyste værme,
mens gauken gol bara mer og mer.
Og jord og himmel fekk samma ferje,
Ja, jord og himmel gikk reint i ett!
Døm gikk i ett bort ve' Fleskeberje',
og ælt var purpur og fiolett.

Og tjenne'- blankt som det var en spile
som sola først måtte se sæ ti
før'n ho blei borte og gikk te hvile,
som ho plar gjæra mot nattersti'.
Det var så underlig rart å stå sånn —,
no lissom stort no' ferutta navn —!
Og vekke var gauken, men sø på måsan
ve hørte surr frå en natteravn.

Men det blei kaldt i di tunne kle'a,
ve måtte rusle te hytta ner.
Snart så ve Hummel'n i mellom trea,
og der satt strandsnipa på et skjer.
Og gauken gol bak i Mustjennåsen,
Det ringla bjeller ve' Berkelin —.
Jæ kjente nøkkel'n gå rundt i låsen,
da var'e godt å få kåmma inn...

Det bynær nå å bli lenge sea,
men blir jæ gammæl, så trur jæ radt
jæ hauær tjenne' og furutrea
og Basdælmåsan ei juninatt.
Nei, sånt no' glømmær'n væl ældri mere —
ei litta løkkeli stønn på jord!
Det var blitt såmmår og var't i veret,
Det var ve' Basdæl og gauken gol...

Morten Tutturen